

ПЕДАГОГИЧЕСКА ПРАКТИКА

МЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ОСНОВНИ УЧИТЕЛИ.

Редакторъ: Антонъ Борлаковъ.

Одобрено отъ Министерството на народното просвѣщение за училищнитѣ библиотеки съ окр. № 9925 отъ 11 априль 1921 г. и за народнитѣ читалища съ заповѣдь № 2664 отъ 13 августъ 1931 г.

ГОДИНА XIV.

КНИГА 2 и 3.

ноемврий и декемврий 1934 г.

== ВАРНА ==

ул. Левски, 12.

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. Отъ теорията за практиката.

1. А. Вирски. — Учебенъ ходъ при комплексното обучение.
2. В. П. Гочевъ. — Училището въ защита на природата.
3. Ант. Борлаковъ. — Противъ училищния чинъ.
4. П. Михайловъ. — Географско обучение.
5. Ант. Борлаковъ. — Наблюдения надъ условията за животъ въ природата.
6. Д. Правдолюбовъ. — Новата държава и новото училище.

II. Изъ практиката за практиката.

1. Ник. Г. Попова. — „Бъхъ жаденъ“ !...
2. Ант. Борлаковъ. — Листопадъ.
3. Стойна Тодорова. — Сбогомъ, мили птички.
4. Ас. Стояновъ. — Сбогомъ.
5. Пан. Бояровъ. — Есень, Дойде дѣдо Сѣнжко, Дѣдо Мразъ, Зимна нощъ.
6. В. Ст. Стефановъ. — Урокъ по пѣние въ II отдѣление.
7. Пан. Бояровъ. — Хоръ на коледаритѣ.
8. Ганчо Колевъ. — Благословъ, Сдумали се двама братя.
8. Ал. Кръстевъ. — На децата, День славенъ, На стопанитѣ, На стопанина, На бабата, На момата, Малка мома, Сърдитъ деверъ, На тръгване, Предъ вратника.
9. Ат. Чешмеджиевъ. — Черно-море.

III. Изъ училището и живота.

1. Идеологията на новата държава. (Сказка, държана въ Бургасъ отъ г. Д-ръ Ст. Чакъровъ, главенъ секретаръ на М. Н. П.).
2. За учителитѣ съ противодържавни идеи.
3. Нови наредби на М-вото на просвѣтата.
4. Ново земледѣлско училище.
5. Околийска педагогическа конференция въ Варна.
6. Уеднаквяване на образованието у насъ.
7. Допълнително професионално образование.
8. Нови учебни програми.

IV. Книгописъ и рецензии.

ПЕДАГОГИЧЕСКА ПРАКТИКА

МЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ОСНОВНИ УЧИТЕЛИ

Редакторъ: Антонъ Борлаковъ.

А. Вирски.

УЧЕБЕНЪ ХОДЪ ПРИ КОМПЛЕКСНОТО ОБУЧЕНИЕ.

1. Планиране на комплекситѣ. Отдѣляне на теми и подтеми въ комплекситѣ. Установяване „наклонитѣ“ на темитѣ и подтемитѣ.

Системата на комплексното (цѣлостното) обучение изисква отъ учителя да изпълни голѣма подготовителна работа за планирането на учебното градиво.

Цельта на тая статья е да набележи главнитѣ точки на тая работа и по възможность да я обоснове.

Въ всѣки *комплексъ*, преди да започнемъ да го разработваме, трѣбва да отдѣлимъ отдѣлни *теми*. Ако материалътъ е обширенъ, отъ последнитѣ отдѣляме и *подтеми*. Така напримѣръ, въ комплекса за I-та учебна година „Запознаване съ училището и работата въ него“ могатъ да се отдѣлятъ 3 теми: 1) запознаване съ учебната стая и училищния дворъ, 2) участие на децата въ организирането на училищния редъ и дисциплина, 3) привличане на децата къмъ работа за домакинската уредба на учебната стая.

Въ последната тема можемъ да отдѣлимъ две подтеми:

- 1) нареждане покѣщениитѣ и помагалата въ учебната стая,
- 2) уредба на „живо кѣтче“ въ стаята.

Преди да набележимъ плана за разработката на темата или подтемата и да я раздѣлимъ на части (задачи), трѣбва да установимъ основната задача и „наклона“ на темата. Така напр., въ комплекса за II-та учебна година „Домашни животни“ основната задача на темата „Крава“ е да се запознаятъ децата съ животното както отъ биологическо, така и отъ стопанско гледище, и да извършатъ споредъ силитѣ си нѣкои практически работи.

Въ темата за I-та учебна година „Приготвяне на храната“ (въ комплекса „Приготвяне за зимата“) основната задача е да се запознаятъ децата съ това, какво се приготвя и какъ

се приготвя за зимата, а особено какъ се запазватъ зеленчуцитѣ. Благодарение на такъвъ „наклонъ“, запознаването съ зеленчуцитѣ тукъ ще има тѣсенъ *приложно-стопански характеръ*. Знанията за самитѣ зеленчуци тукъ могатъ да се ограничатъ само съ разпознаването на последнитѣ по форма, цвѣтъ и вкусъ. Изобщо, при комплексното обучение единъ и същъ материалъ на комплексната тема се разглежда различно, въ зависимостъ отъ „наклона“ на темата. Така, въ единъ комплексъ, въ единъ и същъ изучаванъ предметъ се подчертава една страна, въ другъ—друга. Напр., за жабата въ единъ комплексъ можемъ да говоримъ само за зимния ѝ сънъ, въ другъ — за нейното развитие, въ трети — за устройството на тѣлото ѝ. Има случаи, когато природнитѣ обекти въ комплекситѣ се разглеждатъ само отъ стопанско гледище. Въ такива случаи биологическото разглеждане на изучавания обектъ не съответствува на целта на комплекса, както е, напр., въ посочената по-горе тема „Приготвяне зеленчуци за зимата“.

„Наклонътъ“ на темата опредѣля материала, който трѣбва да се разработи, неговия характеръ, обемъ и гледището, отъ което трѣбва да се разгледа. Ето защо, когато се разпредѣля материала на теми, отъ първостепенна важностъ е да се опредѣли основната задача и „наклона“ на всѣка тема. Опитътъ показва, че дори опитни учители често погрѣшно схващатъ и опредѣлятъ задачитѣ и наклона на темитѣ, поради туй и погрѣшно подбиратъ материала за разработка на последнитѣ.

2. Взаимоотношения между естествознанието, обществознанието, труда, езикознанието и смѣтането въ комплекснитѣ теми.

Задача на новото училище е да запознае детето съ *околния животъ*, поради туй съдържанието на темитѣ въ „жизненитѣ комплекси“ ще се попълва ту съ *природонаученъ материалъ*, ту съ такъвъ изъ областта на *обществознанието* или на *труда*. Създаването на теми за „жизнени“ комплекси само около словесенъ или математически материалъ, доколкото това ще предизвика нуждата да се наблюдаватъ предмети и явления въ природата или обществения животъ, неизбѣжно ще наложи на края да се премѣсти центъра на тежестта въ съдържанието на темитѣ било къмъ природонаучния, било къмъ обществения материалъ.

Когато се изучаватъ „жизнени комплекси“, необходими и допустими ли сж теми съ чисто литературно, математическо и др. съдържание, съ които се цели изучаването не на единъ или другъ конкретенъ обектъ или явление, а изучаването на специални въпроси (чисто литературни, математически и др.)?

На тоя въпросъ ще отговоря по-долу.

3. Задачи въ темитѣ и подтемитѣ.

Съдържанието на всѣки комплексъ се разглежда отъ три гледища: 1) *отъ природонаучно (природа)*, 2) *отъ обществено (общество)* и 3) *отъ трудово (трудъ)*. Отъ тия три гледища се изучава не само цѣлия комплексъ, но се изучаватъ и отдѣлнитѣ теми и тѣхнитѣ части. Така напр., темата „Крава“ може да се раздѣли на следнитѣ подтеми: 1) *кравата като биологически индивидъ*, 2) *какъ трѣбва да се отглежда*, за да се получи най-голѣмъ доходъ отъ нея, 3) *да се отглежда крава (трудови процеси)*.

Въ комплекса „Градътъ презъ есенята“ темата „Зеленчуци“ може да се разработи сжщо отъ три гледища: 1) *отъ биологическо — узрѣване на зеленчуцитѣ (природа)*, 2) *отъ стопанско — приготвяне на храната (трудъ)* и 3) *отъ обществено — сравняване плодородието въ различнитѣ зеленчукови градини (общество)*. За по-нататашната разработка темитѣ и подтемитѣ трѣбва да се раздѣлятъ на части (задачи).

Така, въ посочената по-горе подтема „Уредба на живо кѣтче“ могатъ да отдѣлятъ две задачи: 1) *природонаучна задача — есеннитѣ багри на дървесата и храститѣ (круша, тополя, лѣска и др.)*; 2) *трудова задача — преработка на събрания материалъ, уредба на „живо кѣтче“*. Въ темата „Приготвяне на зимнина“ могатъ да се отдѣлятъ 3 задачи: 1) *запознаване изобщо съ зеленчуцитѣ (форма, цвѣтъ, вкусъ)*, *разпознаване*; 2) *значение на всѣки зеленчукъ за човѣка при приготвяне на храната*; 3) *какъ се запазватъ отдѣлнитѣ зеленчуци (картофи, зеле и др.)*.

4. Какъ трѣбва да се разработва материала отъ 3-тѣ гледища — едновременно или раздѣлно?

Отдѣлнитѣ задачи можемъ да разработваме по два начина:

а) *всѣка задача се разработва едновременно и отъ три-тѣ гледища*;

б) *всѣка задача се разработва по-отдѣлно само отъ едно гледище*.

Кой отъ тия два начина трѣбва да изберемъ?

Да се свърже природонаучниятъ материалъ, напр., съ общественонаучния въ рамкитѣ на едnodневна задача често е твърде трудно, защото при условията на едnodневната работа твърде мжчно може да се намѣри органическа връзка между две разнородни групи явления, които се изучаватъ. Така напр., въпросътъ за изучаването на строителния материалъ, отъ който сж построени жилищата или покщнинитѣ, не може безъ голѣмо разтягане на дневната тема да се свърже въ едно цѣло съ въпроса за жилищнитѣ кооперации. Но тия два въпроса, разработени отдѣлно въ самостоятелни дневни

задачи наред с други въпроси, ще се свържат в общата спойка на комплекса „Нашият град“.

Трудно и неестествено е да се свързва природонаучният с общественонаучният материал в работата през един ден. Освен това, като се вмква двойно съдържание в дневната тема, влошават се условията, при които децата разработват изучавания материал, и тѣ го усвояват хаотично. Въ сжщност, едно от важнитѣ предимства на комплексната система, в сравнение с предметната, е пълнотата и разнообразието на начинитѣ за разработка на материала в комплекса.

Така, природонаучният материал (а сжщо и общественонаучният) в комплекса се разработва устно, писмено, при смѣтането и в ред с други възпроизвеждания. При такава разработка материалът се усвоява пълно и дълбоко.

От друга страна съдържанието на темитѣ, като се влива в условията на задачитѣ по аритметика и в упражненията по родния език, прави както уроцитѣ по смѣтане, така и ония по езикознания, по-жизнени и по интересни. Това създава благоприятни условия да се развиват навики по родния език и смѣтане в процеса на интересна и разнообразна разработка на основното съдържание на темата.

Двойното съдържание на темата води към двойна преработка на дневния материал, както от природонаучно, така и от общественонаучно гледище. Това е непосилна задача за децата, понеже тя удвоява тѣхния дневен работен товар. При такива условия материалът се преработва повърхностно и лошо. Изобщо, като се натрупва фактически материал, без да се разработва достатъчно, центърът на тежестта се пренася към наизуставянето му, а това понижава педагогическата ценност на цѣлия учебен ден.

Един от най-важнитѣ доводи против сгстяването на разнородния материал в дневната тема е тоя, че при условията на напрегнатото внимание (произволно внимание), при които се изучава съдържанието на темата по изследователския метод, не трѣбва да се дава на децата обширен материал за преработка, понеже това ще ги преумори. Преумората убива от основи цѣлата педагогическа работа през деня.

Като извод от казаното следва, че в основата на всѣка дневна комплексна задача трѣбва да се постави или природонаучен, или общественонаучен, или трудов материал.

Разбира се, твърде е желателно, щото всѣка задача да е завършена. Към такива завършени дневни задачи можем да отнесем, напр.: запознаването с устройството на нѣкое домашно животно, отглеждането на едно или друго животно, пречистване на семената за посѣвъ и др.

Нѣкои могат да възразятъ, че, като се раздѣля материала на темитѣ на еднородни части и като се разработватъ последнитѣ едностранно, ще се разединятъ темитѣ на жизненитѣ комплекси. На това възражение ние отговаряме: всѣки човѣкъ може да направи това, което може да направи. Да изучи нѣкое явление въ природата или обществения животъ, или да се запознае съ нѣкакъвъ природенъ обектъ и да преработи изучения материалъ въ рисунка, при смѣтане или при урока по роденъ езикъ, — повече отъ това ученика отъ първоначалното училище не може да направи презъ единъ день.

Обхватътъ на цѣлия комплексъ и синтезътъ на отдѣлнитѣ му части не може да се постигне, ако материалътъ на дневнитѣ комплексни задачи се разработва едновременно отъ тритѣ посочени гледища (природа, общество, трудъ). Синтезътъ ще се осъществи въ творческитѣ работи на децата — въ творческитѣ възпроизвеждания, свързани съ преминатитѣ задачи на темитѣ, или на цѣлия комплексъ.

Тоя творчески синтезъ може да се изрази въ извършване на ново наблюдение отъ децата, въ извършване на опитъ така, че природонаучниятъ, общественонаучниятъ и трудовиятъ материалъ хармонично да се свърже за целта, преследвана въ дадения опитъ. Така напр., като се изхожда отъ биологически данни, добре е, чрезъ промѣна на хранителнитѣ дажби при дадени условия, да се открие най-добрия начинъ за отглеждане на добитъка (въ връзка съ комплекса „Домашни животни“); или да се получатъ едни или други промѣни у растенията въ зависимостъ отъ промѣната на условията за животъ: храна, освѣтление и др. (въ връзка съ темата „Работа въ зеленчуковата градина“). Такова творчество децата могат да проявятъ сжщо и при изработката на планъ за нѣкакво обществено начинание, въ художествено творчество, въ което е отразенъ духътъ на преминатия комплексъ, и т. н.

Къмъ тоя творчески синтезъ, който играе толкова важна роль въ общата система на обучението, особено въ работата по комплексната система, ние ще се върнемъ пакъ въ края на тая статия.

5. Взаимоотношения между теми, подтеми и задачи.

Схема за планиране на цѣлъ комплексъ.

Темата е частъ отъ комплекса, подтемата — частъ отъ темата, задачата — частъ отъ подтемата. Така трѣбва да се дѣлятъ само обширнитѣ по обемъ и разнообразнитѣ по съдържание комплекси.

Често пжти, когато се планира комплекса, нѣма никаква нужда да се дѣли той на подтеми. Тогава темата се раздѣля направо на задачи. Има и случай, когато малката тема е задача.

Колко време е потребно, за да се разработи една или

друга тема? Тоя въпрос за всеки отделен случай се разрешава различно, според местните условия за работа.

Изобщо, според времето, потребно за разработка, задачите могат да се разделят на еднодневни и многодневни. От многодневните задачи всеки ден се отделя част, която има характер на завършена задача.

Понеже всяка тема се разработва от три гледища, съдържанието на темите често пъти е нееднородно. Даже такава проста тема, като „Крава“, обхваща разнороден материал: биологически, общественонаучен и трудов.

Възможно е темата да се определи само нейния „наклон“. Възможно е да се определи само нейния „наклон“. Възможно е да се определи само нейния „наклон“.

Задачата е предъл при делението на комплекса. Тя е елементът на последния. Обширното съдържание на отделните задачи не променя същността на работата.

Според казаното по-горе, задачите и темите на всички комплекси могат да се разделят на три категории: 1) природонаучни, 2) общественонаучни и 3) производствено-трудови.

Схемата за планиране на отделния комплекс може да се изрази във следната форма:

Комплекс — тема (нейния наклон) — подтема (нейния наклон) — задача (съдържание на задачата).

Когато се разработва материала на комплексите, възниква въпросът: трябва ли да се има предвид само една цел — да се осъществи принципа на комплексното обучение, или трябва да си поставим по-широки задачи. Към тия задачи се отнася осъществяването: 1) на общите цели на възпитанието, 2) целите, които поставя научно-педагогическият метод за разработката на учебния материал и 3) развиването на навики.

6. Трябва ли при разработката на комплексите да се осъществява само принципа на комплексното обучение?

а) Три части на урока по Лай в предметните и комплексните уроци.

Възвръзка с това, че всеки душевен процес може да се сведе към основния психологически процес, който се състои от три части: 1) раздразнение, 2) свързване на усещанията и представите и 3) движение, Лай дели всеки урок на 3 части: 1) наблюдение, 2) преработка и 3) изразяване. Във всеки урок при предметното (вещественото) обучение*), казва Лай, може от време на време да се премине към изоб-

*) Лай дели учебните предмети на две групи: 1) предмети на „вещественото“ обучение, в които главна роль играе съдържанието, и 2) предмети на формално-изобразителното обучение, в които главна роль играе формата. Във първата група поставя естествознанието, геог-

разителна дейност, когато нѣкой предметъ трѣбва да се възпроизведе чрезъ рисунка, декламация, пѣние, драматизиране или, най-после, чрезъ решаване на аритметически задачи. По тоя начинъ, споредъ Лай, при уроцитѣ отъ „вещественото“ обучение смѣтането, писането и словесното възпроизвеждане се използватъ само, за да се закрепятъ по-добре резултатитѣ отъ наблюденията, но не и да развиятъ ловкостъ въ смѣтането, писането и пр. Изобразяването, както казва Лай, се застъпва, следователно, въ обучението не само като учебенъ предметъ, но и като принципъ, форма и срѣдство за обучение. Всички главни форми на изразяването, като говорѣгъ, рисуването и моделирането, следвайки основния педагогически принципъ, трѣбва отъ първо отдѣление до последния класъ да станатъ принципи на вещественото (предметното) обучение. По тоя начинъ изъ основния педагогически принципъ напълно последователно произтича искането да се води паралелно предметното и формалното обучение. Предметитѣ на изобразително — формалното обучение трѣбва най-тѣсно да се свържатъ съ предметитѣ на наблюдателно — предметното обучение. Задачата на първото е да възпроизвежда оня материалъ, който му дава естественото предметно обучение, отговаряще на изискванията на културата. Изразяването по възможностъ трѣбва да следва непосредствено следъ възприемането. Разбира се, при това не бива да се нарушава естествения ходъ въ развитието на даденъ предметъ отъ формалното обучение. Непосредственото възпроизвеждане е възможно чрезъ словесно изразяване, драматично изобразяване, схематично рисуване. Чрезъ смѣтането, геометрията, гимнастиката и др. предмети трѣбва да се отредятъ отдѣлни систематични уроци.

Въ системата на комплексното обучение отдѣлнитѣ уроци по смѣтане и езикознание не могатъ да се въвеждатъ като правило. Умението да се смѣта и пише трѣбва да се развива при разработката на материала, който образува съдържанието на дневната задача въ комплексния урокъ. Въ връзка съ това въ комплексния урокъ можемъ да отдѣлимъ следнитѣ моменти: 1) *наблюдение*, 2) *изразяване* (чрезъ рисуване, моделиране, смѣтане, говоръ, писане, драматизиране).

Какъ ще се свържатъ всички моменти на комплексния день? Доколкото смѣтането, родниятъ езикъ и рисуването служатъ като срѣдства за изразяване на възприятията, добити въ момента на наблюденията, дотолкова тѣ ще се свържатъ съ последнитѣ въ цѣлостенъ комплексъ. Доколкото пъкъ при тия моменти ще се разработватъ и специални въпроси, дотолкова тая връзка ще се нарушава, а заедно съ това ще се нарушава и цѣлостта на комплекса.

рафията, историята, въручението и гражданското учение, а въ втората — езикознанието, аритметиката, геометрията, пѣнието, гимнастиката, рисуването и ръчната работа.

б) Методически данни.

Въ всеки комплексъ се изучава известна група явления, тѣсно и взаимно свързани въ едно цѣло. Задачата на разработката на отдѣлния комплексъ е да се даде възможностъ на децата да възприематъ и осъзнаятъ това цѣло.

Но училището преслѣдва и други цели, които стоятъ далечъ задъ предѣлитѣ на задачитѣ, преслѣдвани съ изучаването на даденъ комплексъ. При разработката на комплекситѣ трѣбва да се стремимъ да съгласуваме целитѣ, преслѣдвани съ изучаването на даденъ комплексъ, съ общитѣ цели на възпитанието и обучението. Това обстоятелство издига методически искания, изградени върху данни на детската психика. Ако последното се пренебрегне, комплексното обучение може да се превърне въ просто натрапване на факти, несвързани съ нищо въ детското съзнание. Тогава детето ще изучава околния животъ така, както изучаваше катехизиса въ старото училище. Въ училищната работа не само въпросътъ „какво“, но и въпросътъ „какъ“ да се учи играе важна роль.

Да вземемъ за примѣръ естествознанието. За ученика отъ селското училище е важно да знае, какъ трѣбва да се грижи за кравата; важно е да знае, какъ се копятъ леги и какъ се саятъ картофи. За важността на тия знания и умения много се говори и въ старото училище. Но това е само една страна на въпроса. Строителътъ на новия животъ трѣбва да владѣе (разбира се, елементарно) естествено-научния методъ за изследване; трѣбва да умѣе научно да мисли. Всичко това може да даде само онова училище, въ основата на чиято работа е поставена научно-методическата разработка на учебния материалъ. Само чрезъ такава разработка може да се постигне една отъ важнитѣ задачи на възпитанието: да развие наблюдателността и навика научно да се изучава околния животъ и, най-после, да съдействува за създаване на наученъ свѣтогледъ. Иначе откъслечнитѣ необработени факти, които децата получаватъ отъ отдѣлнитѣ комплекси, като се пречупватъ различно въ мозъка имъ, не могатъ да послужатъ за правилното изграждане на детския свѣтогледъ. И нѣщо повече: тѣ могатъ да насочатъ детския умъ къмъ ненаучна телеология и къмъ суевѣрие.

Сжщото нѣщо имаме и при смѣтането и езикознанието. Така, родниятъ езикъ не трѣбва да се разглежда само като сръдство за предаване на мисли и чувства при разработката на комплекснитѣ теми. Нуждата още отъ първитѣ степени на обучението да се правятъ наблюдения върху езика, като явление на природния и обществения животъ, ни заставя широко да разгледаме неговата роль при разработката на отдѣлнитѣ комплекси и въ отдѣлни случаи да го издигнемъ задъ рамкитѣ на простата разработка на даденъ комплексъ.

в) Данни отъ училищния опитъ.

Практиката на комплексното обучение трѣбва да се основава и на даннитѣ на детската психика, които не винаги се съгласуватъ съ изискванията на строино-логически построения комплекс

Презъ учебния комплексенъ день, посветенъ за наблюдения, като даваме на децата единъ или другъ обектъ за изследване, ние не можемъ да имъ посочваме границитѣ, които тѣ не трѣбва да преминатъ въ своитѣ изследвания. Това ще изнасилва детската душа и ще бѣде безцелно и непотрѣбно. Само при възможно най-пълно изследване на обекта, което се явява като резултатъ отъ реакциитѣ, съ които се отговаря на раздражението, идващи както отвънъ (отъ изучавания обектъ), така и отвътре на субекта, могатъ да се постигнатъ най-пълни резултати въ наблюденията. Ние нѣмаме никакви основания да построимъ и другитѣ моменти отъ учебния комплексенъ день по нѣкакъвъ другъ принципъ. Когато децата изучаватъ свойствата на нѣкой природенъ обектъ, ние не можемъ да набележемъ разклонението на тѣхнитѣ изследователски стремежи. Сжщото не можемъ да сторимъ и при рисуването, езикознанието, смѣтането и пр. Не можемъ, безъ да изнасилваме детския наблюдателенъ устремъ и въ тѣзи области.

Така, опитътъ показва, че въ комплексния работенъ день децата се интересуватъ отъ смѣтането, само като смѣтане. Въ задачитѣ, които сами измислятъ, често се прозира простото желание да *смѣтатъ*, безъ да се вдълбочаватъ въ съдържанието на основната дневна тема. Сжщото може да се каже и за езикознанието.

Както исканията на научната методика, така и даннитѣ на детската психика, налагатъ при разработката на комплекситѣ да се изхожда не отъ задачитѣ, диктувани отъ „даннитѣ“ на комплекса, а отъ общитѣ задачи на възпитанието и нуждитѣ на детската психика. Но това не противоречи ли на принципа на комплексното обучение? Ако последното е вѣрно, то, изобщо, педагогическото значение на комплексниятъ принципъ ще бѣде съмнително. Затова трѣбва да се разреши въпроса, нарушава ли се принципа на комплексното обучение при широката разработка на комплекситѣ въ духа на посоченитѣ погоре изисквания. За да го разрешимъ, трѣбва да разгледаме психическитѣ реакции отъ отдѣлнитѣ моменти на комплексния работенъ день.

7. Противоречи ли комплексниятъ принципъ на научно-методическитѣ изисквания и на общитѣ цели на възпитанието?

а) Психически реакции и въ отдѣлнитѣ моменти на комплексния работенъ день.

Споредъ Лай, въ всички сложни волеви реакции наблюдението, преработката и изразяването на свой редъ сж реакции и дори комплексъ отъ реакции. Затова възприемането, преработката и изразяването получаватъ известна самостоятелностъ. Въ тѣзи реакции възприемането, преработката и изразяването влизатъ помежду си въ най-разнообразни комбинации. Така, изразяването често дава начало за ново наблюдение (вж. чертежъ 3., схема № 1.); често възприятието заглѣхва, безъ да се превърне въ движение (вж. чертежъ 1., схема № 1). Отъ друга страна, често движението се предизвиква не отъ наблюдението, а отъ тока на човѣшките представи и мисли (вж. чертежъ 2, схема № 1).

Лай дава следните примѣри за влиянието на представитѣ върху действията:

„Хора падатъ въ пропасть, благодарение на твърде живата, съпроводена съ страхъ представа за падането.

Други се порѣзватъ съ бръснача поради страха, че ще се порѣжатъ.

Мнозина бързатъ да разказватъ именно това, което, ако пазѣха собственитѣ си интереси, би трѣбвало да държатъ въ „тайна“.

Комплекситѣ на реакциитѣ, наблюдавани въ хода на работата презъ комплексния день, сж сжщо така сложни и многообразни. Изъ тая група комплексни реакции можемъ да отдѣлимъ отдѣлнитѣ имъ членове, въ които на пръвъ планъ се издига ту възприятието (при изучаването на природонаученъ и общественонаученъ материалъ), ту изразяването (изразяване съ рисунка, смѣтане, говоръ, писане). Съобразно посоченитѣ реакции, работниятъ комплексенъ день може да се раздѣли на следните части или моменти: I — наблюдение; II — възпроизвеждане: а) чрезъ рисуване и моделиране, б) чрезъ смѣтане, в) чрезъ говоръ и писане, г) чрезъ драматизиране.

Да разгледаме реакциитѣ въ нѣкой отъ посоченитѣ моменти. Комплекситѣ отъ реакциитѣ, които ставатъ въ всѣки отдѣленъ моментъ, иматъ често характеръ на затворени реакции, отъ които всѣки е съставена отъ три звена (наблюдение, преработка, възпроизвеждане) и завършва въ предѣла на дадения моментъ. Това става, напр., когато се изучаватъ признацитѣ на нѣкой наблюдаванъ предметъ и не се преработватъ въ следващия моментъ (вижъ чертежъ 1, схема № 1). Но между реакциитѣ има и такива, отдѣлнитѣ звена на които минаватъ задъ предѣлитѣ на дадения моментъ и навлизатъ въ другъ моментъ — чрезъ тѣхъ се създава връзка между моментитѣ на работния день (вж. чертежъ 3., схема 1). Така, децата твърде често, когато наблюдаватъ нѣкоя тваръ въ живата природа, заявяватъ: „Нека преброимъ това и това!“

Например, когато наблюдавах котката, едно момиченце заяви: „Нека преброим пръстите и ноктите ѝ!“

Така се създаде естествен преход от качественото наблюдение над котката към количественото, свързано с смятане.

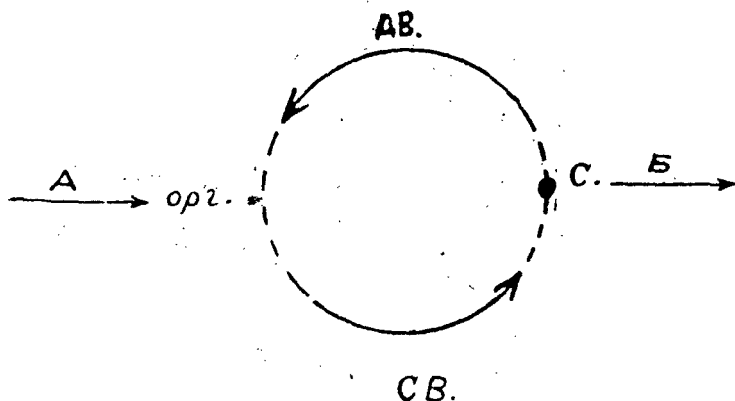
Такива естествени преходи от един момент в работата през комплексния ден към друг, на преминаване на реакциите у децата от един момент в друг, се забелязват като червена нишка през цълия работен комплексен ден. Най-ценната реакция, възникваща в процеса на наблюдението, е стремението да се извърши самостоятелно ново наблюдение или да се направи опит. Последно звено на тая реакция е осъществяването на опита или наблюдението (вж. чертеж 3., схема № 1).

Освен реакциите, които произхождат от непосредствените наблюдения, в отделните моменти на комплексния ден могат да възникнат реакции, предизвикани от предмети. Тия реакции по-често, отколкото реакциите при непосредствените наблюдения, са свързани с стремението към специални наблюдения, към наблюдения за усвояване на знания и сръчности (вж. чертеж 2, схема № 1). Израз на тия стремени са предложенията на децата да изучават смятането и писането като отделни предмети, а не като средства за възпроизвеждане.

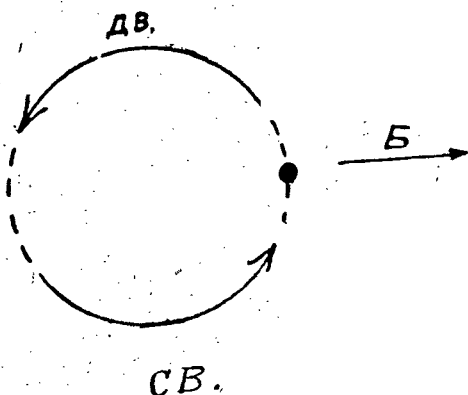
Посочените реакции могат да тласнат учебната работа през комплексния ден зад рамките, поставени от съдържанието на комплексната тема.

Всичко казано относно реакциите в отделните моменти на работния комплексен ден може да се представи в следната схема:

Схема № 1.

Чертежъ № 2.

Чертежъ № 3.

Пояснения къмъ схемата:

С. — сътивень и двигателень центъръ въ главния мозъкъ.

Орг. — сътивни органи;

С. В. — сътивни нерви; Д В. — двигателни нерви.

А. — външенъ раздразнитель.

Б. — потокъ за ново наблюдение.

На чертежъ 1 е изобразена схемата на реакцията, предизвикана отъ външенъ раздразнитель (А) (наблюдение), която завършва въ даденъ моментъ.

На чертежъ 3. е дадена схемата на реакция, въ която полученото възприятие (Б) дава потокъ за наблюдение въ следващия моментъ.

На чертежъ 2. е схемата на реакция, предизвикана отъ представи. Въ другитѣ части е сходна съ схема 3.

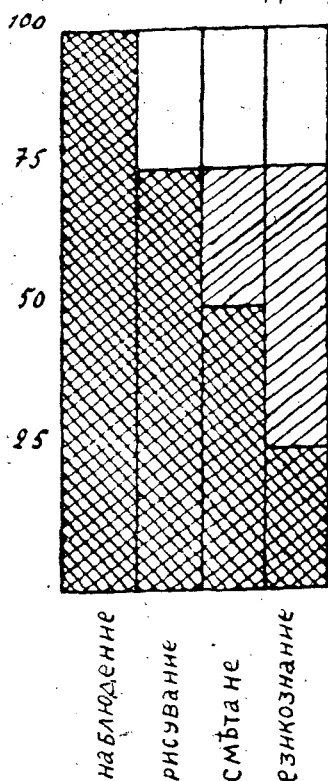
б) Свързващъ елементъ въ комплекса.

Психологическа връзка и връзка по съдържание.

Дадената по-горе схема показва, че, благодарение на преминаването на реакциитѣ отъ единъ моментъ въ другъ, се поддържа психологическа връзка въ работата презъ отдѣлнитѣ моменти на комплексния работенъ день.

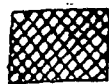
Реакциите, предизвикани от представи и свързани с разработката на специални въпроси (невлизащи непосредствено в съдържанието на темата), могат да дадат начало за нови реакции от същата категория в съседния момент (последните могат да се проявят само в момента на творческото възпроизвеждане). Всичко това, обаче, не разпокъсва комплекса и не нарушава комплексния принцип, понеже във всеки отделен момент (напр., при рисуването, смътането, езикознанието) стават реакции, свързани само с наблюдението (виж диаграма № 1). Последните господствуват във всички моменти на работния комплексен ден, поради туй и дума не може да става за разпокъсване на комплекса.

Диаграма № 1

показва мястото, което заема във отделните моменти на комплексния работен ден:

а) непосредственото наблюдение и неговата преработка,

б) преработката на съобщавания материал, който допълня знанията по дневната задача,

в) специални въпроси, възникващи във отделните моменти, и сръчности.

Реакциите, свързани с специални въпроси, които не влизат в съдържанието на комплекса, обикновено се завършват в момента, когато са възникнали. Ако, обаче, преминат предъла на този момент, те не се завършват в съседния момент (напр., смътането не влиза в момента на езикознанието), а в заключителния, синтетическият момент

на комплекса или на отдѣлната негова тема, когато тѣ изникватъ въ видъ на самостоятелни задачи, поставени отъ децата. Но въ синтетичния моментъ подобни задачи не ще бждатъ господствуващи (вж. диаграма 2).

в) Интересътъ като свързващъ елементъ въ комплекса.

Училищните наблюдения потвърждаватъ казаното погоре. Така, въ нашите наблюдения можемъ да отбележимъ случаи, когато децата въ момента на наблюдението не се интересуватъ отъ изучавания обектъ. При смѣтането, което много повече ги интересува, отколкото основното наблюдение, децата поискаха да възобновимъ последното. Тѣ заявиха: „Нека пакъ да наблюдаваме!“ Тукъ не е важно, дали потикътъ да се продължи наблюдението е даденъ въ момента на смѣтането, или е полученъ още въ момента на наблюдението, и реакцията е останала потисната, докато при смѣтането, благодарение на случайни асоциации, се е проявила. Важно е, обаче, обстоятелството, че и при изпълнението на специални задачи, съ които *външно* се нарушава връзката съ основната тема на комплекса, такава връзка се пакъ има. Защото цѣлостта на комплекса се поддържа не отъ външната спойка, а отъ оня дълбокъ интересъ, който децата проявяватъ къмъ съдържанието на комплексната тема, благодарение на многообразната му разработка, присъща само на комплексната система. Този интересъ къмъ съдържанието на разработваната тема е най-добрата спойка между отдѣлните моменти на комплексния работенъ день.

г) Синтезиращиятъ моментъ (моментъ на творческото възпроизвеждане) като най-важенъ свързващъ моментъ въ комплекса.

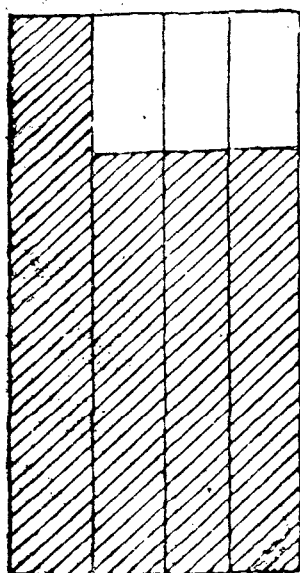
Синтезиращиятъ моментъ има за цель да установи въ детското съзнание по голѣми връзки между отдѣлните моменти на комплексната дневна работа, за да могатъ децата да схванатъ цѣлиятъ комплексъ. Въ тоя моментъ се завършва работата върху отдѣлните теми или върху цѣлия комплексъ. При него децата предприематъ нови наблюдения, правятъ нови опити, решаватъ литературни или математически задачи, тѣсно, свързани съ съдържанието на разработената тема. Тоя моментъ може да се нарече „моментъ на творческото възпроизвеждане“. Той е заключително звено на ония реакции, които възникватъ у децата въ отдѣлните моменти при разработката на дадена комплексна задача, и може да даде материалъ за разработка на нова самостоятелна тема. Въ тоя моментъ могатъ да се поставятъ и специални задачи (извъ областта на смѣтането, езикознанието и рисуването), които могатъ да бждатъ вмъкнати въ основната задача, безъ да се нарушава комплексниятъ принципъ (вижъ диаграма № 2).

Такива теми — задачи могат да се разработват самостоятелно. За тях, ако е нужно, могат да се отреждат и отделни дни.

Но посочените задачи, въ сравнение с основното съдържание на изучаваната тема, играят въ момента на творческото възпроизвеждане подчинена роль. Отъ диаграма № 2 се вижда, че за момента на творческото възпроизвеждане най-много материалъ дава основното наблюдение; по-малко, но почти еднакво, даватъ материалъ за него и рисуването, смѣтането и езикознанието; най-малко материалъ поднасятъ специалните задачи.

Диаграма № 2, както и диаграма № 1, нагледно показватъ, че, макаръ и да се вмѣкватъ въ комплексните теми специални задачи, съдържанието на основната комплексна тема всѣкога ще господствува надъ последните, както въ работата при отделните моменти, така и въ оная при синтезиращия моментъ.

Диаграма № 2

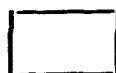
основно
наблюдение
рисуване
смѣтане
езикознание

показва, колко материалъ за момента на творческото възпроизвеждане дава всѣки отделенъ моментъ отъ комплексния день.

Материалъ, свързанъ съ основното съдържание на дневната тема.

Материалъ, свързанъ съ сръчности и специални въпроси.

Като изводъ отъ всичко казано, трѣбва да признаемъ, че напълно е възможно да се примири комплексниятъ прин-

ципъ съ научнитѣ изисквания на учебнитѣ методи и съ нуждата свободно да се развиватъ сръчноститѣ.

8. Потрѣбни сж гъвкави планове за разработка на комплекситѣ.

Въ заключение трѣбва да отбележимъ, че строгата регламентация, педантизмътъ, вмъкването въ комплексната работа непременно на всички видове разработки, страхътъ да се отдѣля излишно време за развитие на сръчноститѣ и за разрешаване на задачи, свързани съ единъ или другъ моментъ — всичко това потиска детската психика. Последници отъ него сж детската пасивностъ, неравномерното разпредѣление на отдѣлнитѣ моменти отъ комплексния день, безграмотността както въ писането, така и въ смѣтането. Поради туй въ основата на училищната комплексна практика трѣбва да се постави *гъвкавъ планъ*, който свободно ще може да се мѣни въ връзка съ нуждата да се разработватъ въпроси, които възникватъ у децата въ процеса на работата при отдѣлнитѣ моменти. Планътъ сжщо трѣбва да дава най-големъ възможностъ да се развиватъ необходимитѣ сръчности и да се проявява широко детското творчество (вижъ схема № 3).

Резюмирайки всичко казано, можемъ да установимъ следнитѣ принципи за планиране и разработка на комплекситѣ:

А. Планиране на комплекситѣ.

1. Всѣки комплексъ, преди да се разработи, се раздѣля на *теми* и *подтеми*.

2. Въ темитѣ и подтемитѣ се опредѣля основниятъ имъ „наклонъ“, който опредѣля обема на материала имъ и гледището, отъ което ще се разработи той.

3. Темитѣ и подтемитѣ на „жизненитѣ комплекси“ се създаватъ около конкретенъ материалъ, затова въ тѣхната основа трѣбва да се постави материалъ изъ областта на естествознанието, обществознанието, производството или труда.

4. Темитѣ съ литературно и математическо съдържание сж самостоятелни. Тѣ се прикрепватъ къмъ комплекснитѣ теми, безъ да се нарушава цѣлостта на последнитѣ.

5. Темитѣ и подтемитѣ се раздѣлятъ на задачи.

6. Задачитѣ сж предѣлъ въ дѣлението на темитѣ и подтемитѣ.

7. Материалътъ на обширнитѣ и разнообразнитѣ по съдържание теми се разпредѣля въ колонки отъ три гледища: *природа, общество, трудъ*. Съдържанието на всѣка колонка дава материалъ за отдѣлна задача.

8. Задачитѣ могатъ да бждатъ едnodневни и многодневни. Отъ многодневнитѣ задачи, когато се разработватъ, се отдѣлятъ едnodневни задачи.

9. Материалътъ както на едnodневнитѣ, така и на мно-

Схема № 2.

за моментитѣ на комплексния работенъ день и съдържанието
на тѣхната работа.

I. Наблюдение	II. Рисуване	III. Смѣтане	IV. Езикознание	V. Емоционенъ моментъ	VI. Творческо възпроизвеждане
1. Непосрѣдствено наблюдение на природни явления и обществени отношения (качествено).	1. Наблюдение надъ формата, багритѣ, пропорцитѣ, свързани съ съдържанието на темата.	1. Продължаване на наблюдението при смѣтане,	1. Закрепване на наблюденията словесно, чрезъ доклади, колективни съчинения четене.	1. Драматизиране, свързано съ разгледваната тема.	А. Въ връзка съ съдържанието на темата. 1. Поставяне задача за ново наблюдение отъ децата. 2. Поставяне отъ децата опити. 3. Творческо рисуване. 4. Поетическо творчество.
2. Непосрѣдствено наблюдение, свързано съ смѣтане (количествено).					
3. Трудови процеси въ връзка съ наблюденията.	2. Специални задачи, развиващи детското творчество и сръчностъ	2. Преработка на цифрови данни, допълващи наблюдението.	3. Съобщаване при четенето на статии нови факти, допълващи основното наблюдение.		Б. Въ връзка съ разработка на специални задачи. 1. Задачи за наблюдения: а) надъ езика; б) въ областта на смѣтането, в) въ областта на рисуването.
4. Извънпланово наблюдение, предизвикано отъ детската самостоятелностъ.		3. Пресмѣтане и развиване на сръчностъ.	4. Наблюдения надъ езика и развиване сръчностъ		

годневните задачи, трѣбва да бжде еднороденъ, а именно : изъ областта на естествознанието, обществознанието, производството или труда.

Б. Разработка на комплекситѣ.

1. Учебниятъ материалъ въ системата на комплексното обучение трѣбва да се разработва не въ духа на тѣсного тълкуване на комплексния принципъ, а въ съгласие съ изискванията на широко поставенитѣ възпитателни, научно-методически и практически задачи.

2. Даннитѣ на училищната практика и проучването на психическитѣ реакции въ отдѣлнитѣ моменти на работата презъ комплексния работенъ день потвърждаватъ, че е нужно да се спазватъ посоченитѣ по-горе изисквания.

3. Тоя принципъ не противоречи на основнитѣ задачи на комплексното обучение и не нарушава връзката между отдѣлнитѣ части на комплексния работенъ день, която се опредѣля :

а) отъ общото съдържание на отдѣлнитѣ моменти презъ работния комплексенъ день,

б) отъ детскитѣ интереси,

в) отъ синтетичния моментъ, които още повече усилватъ връзка.

4. Въ основата на училищната комплексна практика трѣбва да се постави гъвкавъ планъ, който ще дава възможностъ да се развива най-пълно детското творчество и да се усвояватъ необходимитѣ сръчности.

В. П. Гочевъ — Варна.

УЧИЛИЩЕТО ВЪ ЗАЩИТА НА ПРИРОДАТА.

Нѣма човѣкъ, който да не се възхищава отъ хубоститѣ на природата. Даже и най-прозаичниятъ говедаръ, кираджията, който броди съ своитѣ добичета изъ планинскитѣ пжтеки, ако се постави въ друга еднообразна срѣда, веднага ще почне да милѣе за планината. Рачо Чобантъ (гледай „Единъ кжтъ отъ Стара-планина“ отъ Ив. Вазовъ), който на пръвъ погледъ ни се представя за човѣкъ, който нищо не разбира, и който отъ нищо не се трогва, за когото и най-красивитѣ цвѣта не представляватъ нищо, защото споредъ него, „цвѣте, санкимъ трева ; тъдява се намира много“, — не е тъй студень къмъ хубоститѣ на природата. Отведете го далечъ отъ Стара-планина въ равнината, веднага ще почне да мечтае за красотитѣ на планината, за нейнитѣ пѣстри поляни, долове и долчинки,

за нейните шумящи потоци. И той чувствава всичко въ себе си, но, като слабокултурен, не може да изрази своите чувства.

Разнообразието въ природата е голѣмо. Подъ действието на природните сили сж се създали най-разновидни форми на земната повърхност: красиви скали, пещери, усой, водопади, извори, потоци и др. т. А срѣдъ тия форми на земята органическиятъ свѣтъ (животни и растения) прави това разнообразие още по-голѣмо. Това величие на природата забелязваме най-добре, когато нашиятъ кракъ стѣпи въ девствената природа, дето всичко се развива само подъ действието на природните сили, дето не е стѣпилъ човѣшки кракъ.

За първобитния човѣкъ всичко е било безразлично. За него имало значение само набавянето на храна. Той не е могълъ да цени хубоститѣ на природата. Но когато човѣкъ, благодарение на своя умъ, е почналъ по-лесно да набавя храната си, у него се развили и други нужди. Той почналъ да си създава удобства и постепенно отъ първобитенъ станалъ културенъ — встѣпилъ въ исторически животъ. Културниятъ човѣкъ се стреми да задоволи не само материалнитѣ, но и своитѣ духовни нужди. Той цени хубавото. За него природните хубости иматъ цена, и той не само че не руши, но се стреми и да създаде нѣщо ново, като подражава на природата.

Споредъ запазенитѣ природни красоти въ една страна можемъ да ценимъ единъ народъ, дали е културенъ или не, Единъ пѣтешественикъ може само да премине предъ една страна и ще е въ състояние да си състави мнение за културното състояние на жителитѣ, които я населяватъ. Ако навсѣкжде срѣщаме само опустошени, опожарени гори, и планинскитѣ потоци засипали съ наносенъ грубъ материалъ и най-плодороднитѣ полета, — не ще и дума, че нашето мнение не ще бѣде въ полза на населението, което обитава тая земя. Било е време, когато никой не обръщалъ внимание на природните красоти. Всѣки билъ свободенъ да руши. Обаче, днесъ навсѣкжде се издигатъ гласове: *„Пазете творбитѣ на природата, за да бѣде вашата земя красива. Природните хубости възпитаватъ младежъта въ любовъ къмъ родината.“*

Да видимъ що се върши у насъ. Въ това отношение не сме за похвала. България, която презъ срѣднитѣ вѣкове била обрасла съ непроходими гори, днесъ прави впечатление на пѣтника, каточели е съвършено лишена отъ гори. Хубави, красиви лесеви днесъ намираме главно въ недостѣпнитѣ планини. Въ турско време никой не се е грижилъ за горитѣ. За да се не криятъ разбойници, навсѣкжде властѣта е опустошавала горитѣ край пѣтищата. Овчаритѣ, главно каракачанитѣ, всѣка година редовно палѣли горитѣ, за да расте на следната година буйна трева. Това се продължи дълго време и следъ нашето освобождение. Селското население безмилостно

опустошаваше горитѣ, докато най-после почна да се оплаква, че нѣма горивенъ материалъ. На много мѣста ужасъ обхваща човѣка, когато гледа около села и градове голи хълмове и сипеи. А за други природни хубости нехайството е още по-голъмо. България е пълна съ пещери, богати съ сталактити и сталагмити. Но човѣшката ржка руши тия творби на природата. Въ много софийски къщи се намиратъ изъ градинитѣ сталактити и разни форми бигори, донесени чакъ отъ Вратчанската планина. Много красиви изворчета сж замърсени отъ хора и добитѣкъ. Разказва се, че единъ софийски гимназиаленъ учитель нарочно очукалъ скалата около едно красиво планинско изворче въ околността на Панагюрище, защото формата била такава, че народътъ далъ название на това изворче, което възмущавало моралното чувство на тоя гимназиаленъ учитель. Красивитѣ скали между Котелъ и село Тича — Урушката стена, описани отъ Каницъ, безъ малко сж щѣли да бждатъ разрушени отъ варджии, ако не била намѣсата на котленския кметъ. Една частъ отъ изправенитѣ камъни („Дикили-ташъ“) при Гебедже, известни въ научната литература, сж отчасти разрушени отъ населението. Навсѣкжде виждаме разрушителната човѣшка ржка. Може би, ще възразите: „Не, мина това време. Днесъ училището носи култура, създава нови идеали. Младежъта цени природнитѣ красоти“. — Защо да се лъжемъ? Придружете ученицитѣ и туриститѣ въ нѣкоя екскурзия и ще видите, що се върши. Когато тая младежъ посети нѣкоя пещеря, тежко и горко на прилепитѣ, тия полезни невинни животинки! Когато туриститѣ се изкачатъ на нѣкой високъ планински връхъ, веднага се спускатъ да коренятъ рѣдкитѣ планински цвѣтя. И тая година ученици-туристи отъ Варненскитѣ срѣдни училища се върнаха отъ екскурзия въ Пиринъ-планина съ букети отъ *балканска звезда* (еделвайсъ). По-рано нашитѣ планини бѣха пълни съ елени и сърни, но днесъ тия благородни животни сж рѣдкостъ. До неотдавна въ България се продаваше даже пастърма отъ сърни. Не е ли това варварство? Не може да се отрече, че сега се и твори, но всичко това е твърде малко. Време е да се опомнимъ и да възпитае младото поколѣние въ другъ духъ. Нашитѣ деца сж съ варварски наклонности. Всѣка година се развалятъ хиляди гнѣзда на пойни и други полезни птички. Почти всѣко момче отъ основното училище има въ джоба си ластикъ за биене на птички. Презъ време на общата война приморската градина въ Варна бѣ недостъпна за публиката и се напълни съ пойни птички. Сега отъ година на година числото на тия птички намалява, защото ученици съ ластичи въ ржце безнаказано се разхождатъ изъ градината. Но стига!... Ясно е да се разбере дълга на училището. Свещена длъжностъ на всѣки учитель и учителка е да създаде у ученицитѣ си любовъ къмъ природнитѣ хубости,

да направи отъ тѣхъ ценители и защитници на природата. Само по себе си се разбира, че всички власти трѣбва да подпомогнатъ това благородно дѣло. Природнитѣ условия въ нашето отечество сж много благоприятни. Съ най-малки усилия нашата земя може да се превърне въ рай. Това може да стане твърде лесно, ако създадемъ поколѣние, което да работи въ тая насока. А това може да направи само училището.

Ант. Борлаковъ.

ПРОТИВЪ УЧИЛИЩНИЯ ЧИНЪ.

Преди 25 години известната лѣкарка — педагожка *д-ръ Мария Монтезорѣ* въ своето знаменито съчинение „*Casa dei Bambini*“*) се обяви противъ различнитѣ системи „хигиенични“ чинове и препоръча да се замѣстятъ тѣ съ обикновени маси и столчета, нагодени къмъ ръста на ученицитѣ. Нейното искане бѣ осъществено въ нѣколко тогавашни частни нови училища.

Опитътъ показва, че ученишкитѣ маси и столове сж много по-удобни за децата, отколкото най-усъвършенствуванитѣ „хигиенични“ чинове. На тѣхъ ученицитѣ седятъ и работятъ свободно. Страхътъ на нѣкои лѣкари и хигиенисти, че безъ чинове децата ще изкривяватъ грѣбнацитѣ си, се указа неоснователенъ. Установи се тъкмо обратното: тъкмо усъвършенствуваниятъ „хигиениченъ“ чинъ, на който детето е принудено да седи по цѣли часове съ изопнати мускули, е една отъ причинитѣ за *сколиозата* (изкривяване на грѣбнака), особено презъ периода на половото зърѣване — периода на най-бързия растежъ. Редица изследвания на общата и детската физиология посочиха, че мускулитѣ по-лесно и по-бързо се изморяватъ когато се държатъ продължително напрегнати въ едно и сжщо положение, отколкото когато се движатъ. При мѣръ за това имаме въ войнишкия строежъ „мирно“. Така не може да стои продължително нито детето, нито възрастниятъ.

На „хигиеничния“ чинъ ученикътъ може да седи съ изправенъ грѣбнакъ неподвижно само нѣколко минути: мускулитѣ, които поддържатъ грѣбначния стълбъ въ това положение, бързо се изморяватъ, и грѣбнакътъ се навежда.

Редица наблюдения, отъ друга страна показватъ, че хора, които се занимаватъ съ физически трудъ и поради естеството на своята работа сж принудени постоянно да промѣнятъ положението на тѣлото си, съвсемъ не страдатъ отъ сколиоза. Не се изкривява грѣбнакътъ нито на косача, нито на копача, нито на жетвара, нито на ковача, нито на рудокопа, макаръ че по

*) Детски домъ, издадено въ Римъ презъ 1909 год.

цѣли дни тия работници, като работятъ, сж принудени постоянно да навеждатъ и изправятъ грѣбнацитѣ си

Ученицитѣ ще се предпазятъ отъ сколиозата не чрезъ „хигиенични“ чинове, а като се промѣни досегашния редъ на училищнитѣ занятия. Еднообразнитѣ занятия, които заставятъ детето да седи по цѣли часове, сж опасни за здравето му. Тѣ водятъ къмъ мускулна умора и сколиоза. Естествена нужда за детето, както и за възрастния, е да промѣня *свободно и често* стоежа си — да се движи. „Хигиеничниятъ“ чинъ пречи на свободнитѣ движения. Съ право д-ръ Монтесори го оприличава на „корсетъ“, на „ортопедически инструментъ“, въ който децата стоятъ „като мъртви пеперуди, забодени съ игли“.

Неподвижното му седалище не може да се нагажда къмъ безбройнитѣ индивидуални различия въ ръста, дебелината, зимното и лѣтното облѣкло на ученицитѣ и къмъ разнообразнитѣ работи, които последнитѣ трѣбва да вършатъ въ училището. Всѣки видъ работа — четене, писане, рисуване, рѣчна работа и др. — изисква и съответенъ стоежъ, позволяващъ да се извършва тя. За да може да работи удобно и леко, ученикътъ при една работа трѣбва да приближава стола си къмъ писалището, при друга — да го отдалечава, при трета — да го поставя подъ различенъ ъгълъ къмъ него. Това е възможно само при свободенъ лекъ столъ, а не и при неподвижното седалище на чина.

Тежкиятъ „хигиениченъ“ чинъ има и други важни недостатѣци: той е пречка за поддържане хигиената въ училищното помѣщение. На подложката за краката и подъ нея се натрупватъ калъ и прахъ, които мжчно се почистватъ.

Лекитѣ подвижни маси и столове могатъ лесно — само въ нѣколко минути — да се наредатъ едни върху други въ четиритѣ ъгли на учебната стая и въ нея да се получи достатъчно свободно мѣсто за игра и гимнастически упражнения. Вънъ отъ това, тѣ позволяватъ лесно, бързо и добре да се почистватъ училищнитѣ подове.

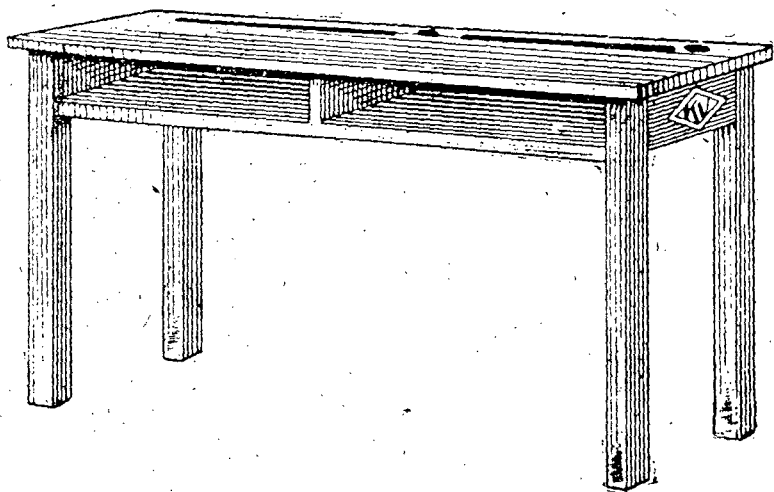
Не по-малко важни сж и педагогическитѣ доводи въ полза на масичкитѣ и столоветѣ. Чинътъ е нагоденъ за четене, писане, слушане и . . . неподвижно стоене. Ала въ новото училище ученикътъ не само чете, пише и слуша: той трѣбва почти всѣки часъ да работи и съ ржцетѣ си. Трудовиятъ принципъ днесъ намира и ще намѣри широка приложба въ обучението по всички учебни предмети. Наклоненото и неподвижно писалище е пречка за удобна и спокойна работа.

Въ полза на ученишкитѣ маси и столове могатъ да се приведатъ и економически съображения. Единъ двумѣстенъ хигиениченъ чинъ струва у насъ срѣдно 500—600 лв., когато една двумѣстна маса, изработена отъ здравъ боровъ материалъ и боядисана съ мазна боя, заедно съ две букови столчета, не струва повече отъ 250 — 300 лв. — двойно по-евтино.

Скжпиятъ, тежкиятъ „хигиениченъ“ чинъ е излишенъ, непотрѣбенъ и вреденъ *разкошъ* за нашето бедно училище.

Най-после въ полза на ученишкитѣ маси и столчета сж и нуждитѣ на действителния животъ. Нали ние, ужъ, учимъ и възпитаваме нашитѣ ученици за живота? Кжде и кога въ живота тѣ ще четатъ, пишатъ, рисуватъ, работятъ на чинове — у дома си ли, въ работилницитѣ, въ магазинитѣ, въ канцелариитѣ ли? Нужно ли е, разумно ли е да пилѣемъ време, трудъ, сили и срѣдства, за да създаваме въ училището навици, които нуждитѣ и условията на живота на всѣка стѣпка ще рушатъ?

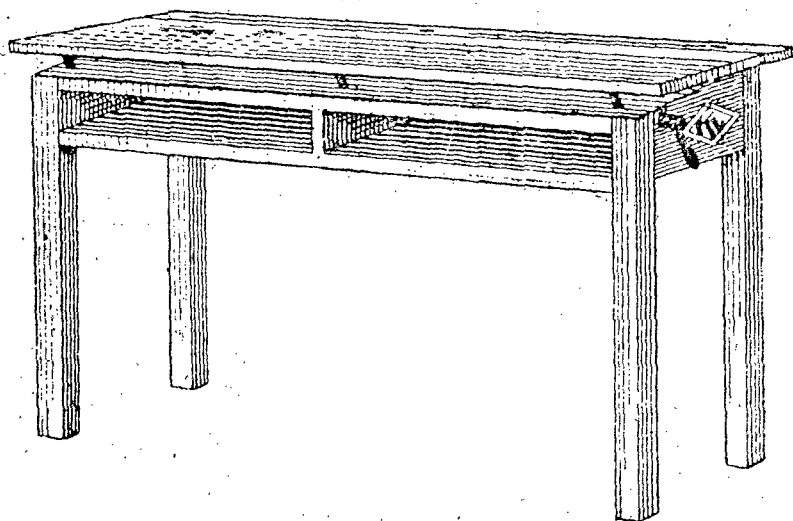
Всички тия съображения заставиха следъ Свѣтовната война мнозина педагози и хигиенисти да замѣстятъ „хигиеничнитѣ“, чинове въ *новитѣ* западноевропейски и американски училища съ прости, леки и евтини едномѣстни или двумѣстни маси и отдѣлни столове. Маси и столове се въвеждатъ не само въ частнитѣ училища, но и въ общественитѣ такива. Въвеждатъ ги отъ забавачницата до последния класъ на гимназията.

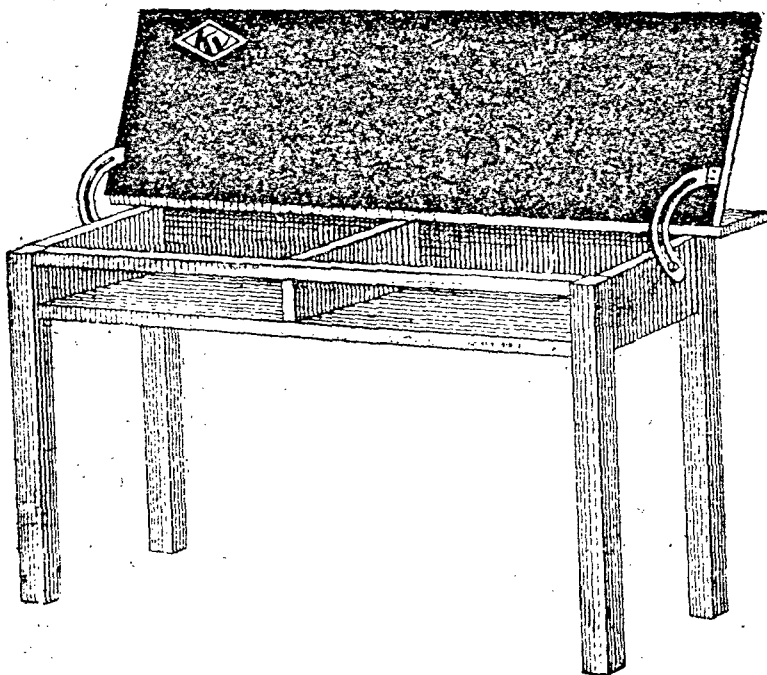
1. Маса съ неподвижно хоризонтално писалище.

Голѣмитѣ западноевропейски фабрики за учебни помагала и покжщнини, които (фабрики) до войната фабрикуваха различни системи „хигиенични“ чинове, сега въ своитѣ каталози, вмѣсто чинове, предлагатъ разнovidни ученишки маси и столове*). Има главно два типа маси: едни съ неподвижно хоризонтално писалище, други съ писалище, което чрезъ особенъ механизъмъ може да се движи и да се поставя подъ различенъ наклонъ (вж. фиг. 1, 2 и 3).

*) Вж.: Schulwart. Lehrmittelführer für das gesamte schulwesen. Herausgegeben von Koehler & Volckman A. G. & Co. Lehrmittelwerkstätten. Leipzig, стр. 8 и 9.

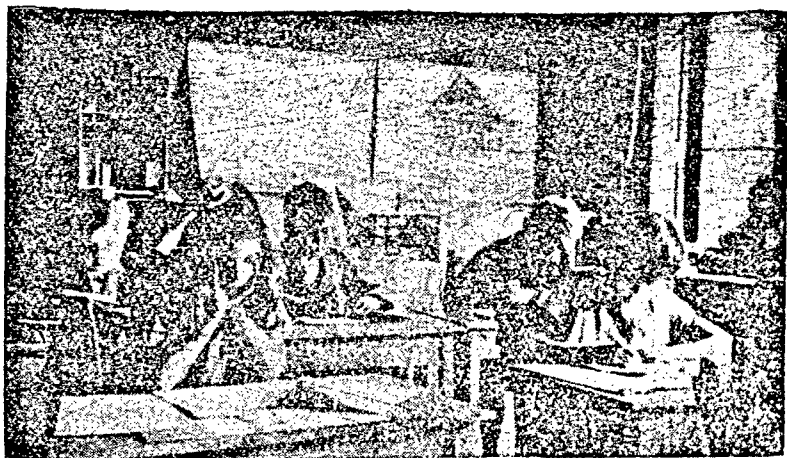

2. Маса съ подвижно писалище.

3. Долната страна на писалището служи за черна дъска. На нея ученицитѣ пишатъ и рисуватъ съ тебеширъ.

През м. април 1931 г. при педагогическия институт „Жанъ Жакъ Русо“ въ Женева била уредена международна изложба на нови училищни покръщнини. Образци на такива били представени отъ голѣми фабрики въ Швейцария, Германия, Франция, Англия и Австрия. Въмѣсто различнитѣ досегашни системи „хигиенични“ чинове, тамъ били изложени образци на отдѣлни едномѣстни и двумѣстни масички и столчета. Като най-пригодни за новитѣ училища били намѣрени масичкитѣ, чието писалище било снабдено съ механизъмъ да се поставя въ наклонено и хоризонтално положение. Столчетата за тия масички били снабдени също съ механизъмъ да се нагоява височината на седалището имъ споредъ ръста на ученицитѣ*).

Кжтъ отъ учебна стая въ Международното училище въ Женева.

Презъ 1928 год. по решение на училищното настоятелство, въ което влизаха двама енергични лѣкари, се въведоха маси и столчета въ 8 паралелки на тогавашното опитно училище „Св. Климентъ“ въ Варна Тѣ бѣха изработени споредъ следнитѣ таблици:

Описание на маситѣ:

1. Писалищната дъска отъ *мазенъ* добре изгладенъ боръ, боядисана съ два пласта тъмнозелена мазна *матова боя*.
2. Другитѣ части на маситѣ отъ обикновень сухъ чамъ, боядисани съ два пласта тъмножълта мазна *матова боя*. Боята трѣбва да бжде съ чистъ безиръ.
3. Страничнитѣ дъски (врѣзки) и подложката подъ писалищната дъска трѣбва да бждатъ врѣзани въ краката и здраво закрепени.

*) Вижъ „Педагогическа практика“, год. XI, кн. 2, стр. 125—126.

Таблица № 1

за размѣритѣ на ученишкитѣ маси за първоначалнитѣ училища и прогимназиитѣ

№ по редъ	ЧАСТИ НА МАСИТЪ	Размѣри въ сантиметри					
		№ I	№ II	№ III	№ IV	№ V	№ VI
1	Цѣла височина на масата	62	65	68	71	74	77
2	Писалище:						
	а) широчина	45	45	45	45	45	50
	б) дължина	120	120	120	120	120	125
	в) дебелина	2·5	2·5	2·5	2·5	2·5	2·5
3	Дебелина на краката	5×5	5×5	5×5	5×5	5×5	5×5
4	Странични дъски (връзки) подъ писалищ. между краката						
	а) широчина	12	12	12	12	13	13
	б) дебелина	2·5	2·5	2·5	2·5	2·5	2·5
5	Подложка подъ писалищна дъска (полица):						
	а) дебелина	2	2	2	2	2	2
	б) широчина	39	39	39	39	39	39
	в) дължина	112	112	112	112	112	117
6	Отворъ между писалището и подложката	10	10	10	10	11	11
7	Връзки между долния край на краката:						
	а) широчина	4·5	4·5	4·5	4·5	4·5	4·5
	б) дебелина	2	2	2	2	2	2
	в) височина отъ долния край на краката	10	10	10	10	10	10
8	Напрѣчна преградна дъска между писалището и подложката (полицата):						
	а) дебелина	2	2	2	2	2	2
	б) широчина	10	10	10	10	11	11
9	Вдлъбнатини на писалището за писалки:						
	а) дължина	25	25	25	25	25	25
	б) широчина	2	2	2	2	2	2
	в) разстояние отъ предния край на писалището	5	5	5	5	5	5
10	Кржгли вдлъбнатини на писалището за мастилници:						
	а) диаметръ	4·5	4·5	4·5	4·5	4·5	4·5
	б) дълбочина	1	1	1	1	1	1

4. На всяка маса на предната странична дъска въ срѣдната съ печатни цифри, написани съ мазна черна боя, ще се обозначи номера на масата (1, 2, 3 и т.). Височина на цифрите 4 см.

Таблица № 2

за размѣритѣ на ученическитѣ столчета за първоначалнитѣ училища и прогимназиитѣ.

№ по редъ	Части на столчетата	Размѣри въ сантиметри					
		№ I	№ II	№ III	№ IV	№ V	№ VI
1	Сѣдалище:						
	а) височина отъ пода	33	35	37	39	41	43
	б) дълбочина (отъ предния край до облегалото)	25	27	29	31	33	35
	в) широчина на предната страна	31	33	35	37	39	41
	г) широчина на задната страна	27	28	30	32	33	35
2	Облегалo:						
	а) височина отъ пода	30	32	34	36	38	40
	б) широчина на горния край	32	34	36	38	40	42
	в) широчина на долния край	28	30	32	34	36	38

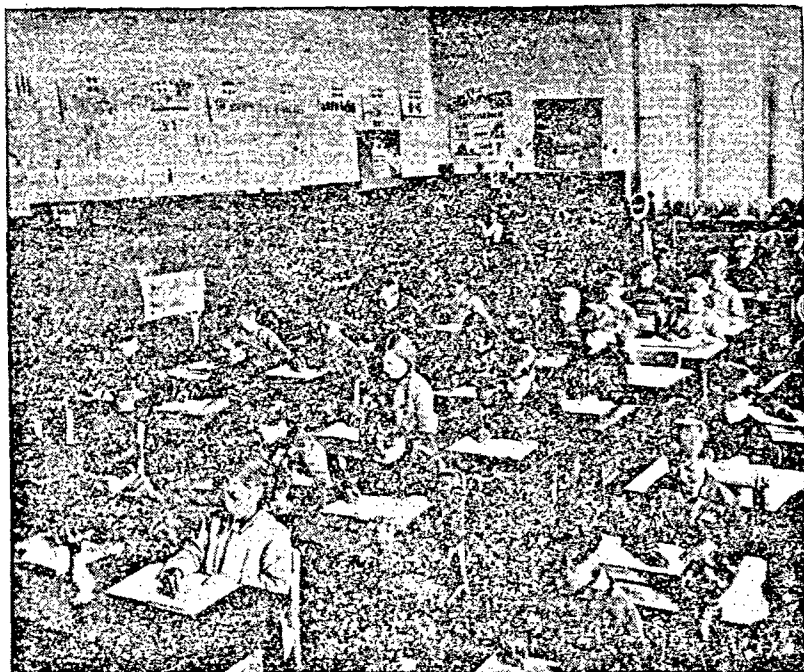
Описание: Столчетата отъ варено буково дърво, полирани. Дъскитѣ на седалището и облегалото сирепени здраво.

Таблица № 3

за разпредѣлението на маситѣ и столоветѣ въ първоначалното училище и прогимназията.

I отд.	{	60% № 1	III отд.	{	10% № 1
		40% № 2			50% № 2
II отд.	{	30% № 1	IV отд.	{	40% № 3
		60% № 2			30% № 2
		10% № 3			50% № 3
					20% № 4

I класъ	{	10% № 2	II класъ	{	30% № 3
		50% № 3			50% № 4
		40% № 4			20% № 5
III класъ	{	50% № 4			
		40% № 5			
		10% № 6			

5. I отд. въ училището „Св. Климентъ“ въ Варна на работа.

Опитътъ въ варненскитѣ училища потвърди твърденията на западноевропейскитѣ хигиенисти, че ученицитѣ на маси и столчета работятъ много по-свободно, леко и удобно, отколкото на „хигиеничнитѣ“ двумѣстни чинове, безъ да изкривяватъ гръбнацитѣ си.

Отъ тогава училищното настоятелство въ Варна всѣка година постепенно замѣства старитѣ „хигиенични“ чинове съ маси и столчета.

Време е, мисля, да се направи това и въ другитѣ училища въ страната. Тежкиятъ, скъпиятъ двумѣстенъ „хигиениченъ“ чинъ трѣбва да бѣде изхвърленъ отъ тѣхъ, защото той не отговаря нито на хигиеническитѣ и педагогическитѣ изисквания въ новото училище, нито на нуждитѣ на детската природа.

П. Михайловъ — Разградъ.

ГЕОГРАФСКО ОБУЧЕНИЕ

Още на времето си Коменски и Песталоци уповестиха, че обучението трѣбва да се основава на свойствата на човѣшката природа. Целта на обучението трѣбва да се заключава „въ самата човѣчностъ, развити и извикана къмъ животъ чрезъ възпитанието“. Като срѣдство за това трѣбва да послужатъ богатитѣ сили на детската природа.

Детето се учи у дома си чрезъ игра. Безграничниятъ свѣтъ отъ багри, звукове, форми, линии и др. т. му откриватъ безкрайно число нѣща, даватъ му материалъ да наблюдава, да сравнява, да се досѣща, да заключава. Запознавайки се съ свѣта, то открива нови нѣща и наредъ съ това, то открива и себе си. Обаче, то не само забелязва — то действа и изобретява. То утвърждава върху нѣщата своята воля, своята собствена личностъ, макаръ още да е слаба и неорганизирана. То се учи да преодолява прѣчки, да познава насладата отъ творчеството, макаръ въ проста и нему достъпна форма, наредъ съ насладитѣ отъ живота.

Навсѣкжде то носи свобода и непосредствеността на своята природа, на своята отзивчива и възприемчива душа. *Наслаждение отъ познанията и радостъ отъ действията* — ето основнитѣ прояви на детската личностъ презъ това време. Идва училището, което и днесъ може да се характеризира съ думитѣ на Песталоци: „Следъ като децата сж се насладили отъ щастие въ живота, богатъ съ външни впечатления, презъ цѣли 6 години ние заставяме природата да изчезне предъ очитѣ имъ; ние деспотически спираме възпитателното течение на неограничената имъ свобода; ние ги затваряме въ кошара сжщо като овце; на цѣли стада се притискатъ тѣ едно въ друго въ задушливи стаи; ние безжалостно ги заставяме да съзерцаватъ съ часове, дни, недѣли, месеци и години неестественитѣ и непривлѣкателни букви и да вършатъ ужасна работа“, въ сравнение съ свободнитѣ минали условия на животъ.

„Работата на ржката, казва Зиберъ, е ценна при възпитанието не сама по себе си, а и доколкото съдействува да се развива духа. Ржката е само слуга на душата, защото ценността на практическитѣ работи се съдържа въ оная духовна дейностъ, за която ржчната работа се явява като тласъкъ на дадена проява“.

Имайки това предвидъ, чрезъ ржчната работа общообразователното училище трѣбва да се стреми да даде възможностъ на ученицитѣ да проявятъ своитѣ творчески сили въ областта на мисълта и искуството.

Както презъ доучилищната си възраст, а така сжщо и отпосле, всѣко здраво и нормално дете е винаги наклонно да

действува и то въ областта на конкретното. Ето защо, народното училище, което има работа съ 7—14 годишни деца, трѣбва при обучението да използва широко, именно, областта на конкретното. Поставяйки здрави и трайни конкретни основи, постепенно да минава къмъ отвлѣченото.

Днесъ всѣки уменъ човѣкъ трѣбва да знае, че практическата работа подпомага да се развива у децата духовна самостоятелност и че тя ги прави внимателни, и благодарение на многото упражнения, дава имъ пълна възможност да придобиватъ трайни знания. Обаче, всичко това е възможно, когато детето се занимава съ подходяща и интересна за него работа.

Ето защо, когато искаме да разчитаме на сигуренъ успехъ по който и да било учебенъ предметъ, трѣбва обучението по тоя предметъ да бѣде съпроводено съ упражнения, които трѣбва да се явяватъ като естествено повторение на ученото, възпроизведено въ нова украса, при нови комбинации. При това предъ ученика винаги трѣбва да се поставя ясна целъ. Той често и многократно трѣбва да наблюдава дадения обектъ, да го изучава и сравнява и самъ да заключава.

Разбира се, че дадената на ученика работа винаги трѣбва да отговаря на учениковитѣ способности, както и да бѣде напълно съобразна съ неговото физично и умствено развитие. Не трѣбва никога да се забравя, че непосилната работа, вмѣсто полза, пренася вреда. А това ни навежда на мисълта, че на деца не бива да се даватъ задължително работи, които не ги интересуватъ и не сж по силитѣ имъ.

Практическитѣ работи съ децата трѣбва да се водятъ при обикновена обстановка и то съ прости прибори, безъ каквато и да било странична принуда или насилие, защото само доброволната работа се изпълнява добре и е резултатна. Само така тя се извършва отъ ученика съ охота и дава благодатни резултати за питомцитѣ, защото най-добрата подбудителна причина на всѣка сериозна работа е собствената *наша* воля, а не *принуждението*. Ето защо при всички учебни предмети обучението трѣбва да се свързва съ интереса и детскитѣ преживѣлици. Не бива да се възлагатъ голѣми надежди само на детския разумъ и само на интереса къмъ работа, извършена не въ присѣствието на учителя. Учителовото око трѣбва да следи и вижда всичко; неговиятъ духъ и разумъ мълчаливо трѣбва да насочватъ ученика къмъ активностъ и творчество.

Както се знае, основа на географското обучение се поставя още въ III отдѣление чрезъ обучението по *родинознание*. Още отъ тукъ изучаването на географията трѣбва да започва и се осланя на цѣлъ редъ излети и практически занятия. Последнитѣ трѣбва да се сведатъ до измѣрване, чертане, рисуване, събиране и т. н. на предмети отъ живата и мърт-

вата природа; моделирането имъ отъ глина и пѣськъ, а сжщо така и записването на самостояни наблюдения надъ природата и нейнитѣ явления.

Преди да почнатъ да измѣрватъ, децата ще си моделиратъ кржгли релефи и кржгли карти на нблюдаванитѣ и изучвани родни мѣстности, съобразно хоризонта на даденото мѣсто; после ще преминатъ къмъ правожгълни релефи и карти и т. н.

Понататъкъ ще си приготвятъ метъръ, съ който ще измѣрватъ класната си стая и предметитѣ въ нея, училището и двора му и т. н. Измѣрваното ще се нанася и чертае на тетрадка; отначало произволно, а по-късно то ще се извършва масщабно. При чертането на първитѣ детски планове подробноститѣ ще се избѣгватъ.

Най-доброто, което може да се направи въ случая, е моделираното или начертаното да се запълня съ боя.

Щомъ почнатъ да моделиратъ и чертаятъ наблюдавани мѣстности отъ родното мѣсто, децата се накарватъ да си начертаватъ плана на класната стая, на училището и двора му, на бащината си кжца и т. н.

Като си служатъ съ масщабъ, не е необходимо за първо време да се иска отъ децата книжно опредѣляне на масщаб. Достатъчно е, ако децата кажатъ, че върху плана вмѣсто метъръ или километъръ чертаятъ съ сантиметъръ или половинъ сантиметъръ. Едва по-късно започватъ при всѣки чертежъ да си правятъ опростотворенъ масщабъ, т. е. прекарватъ си линия отъ 5—10 см. съ дѣления и цифри, които ще означаватъ метри или километри.

Наредъ съ чертане на плоскости, децата ще трѣбва да се упражняватъ да измѣрватъ и чертаятъ височинитѣ на предметитѣ. Съ това у тѣхъ ще се развива правилна представа за височината на последнитѣ.

Рисуването при географското обучение изисква отъ децата точни рисунки, съ помощта на които тѣ биха могли да си уяснятъ редъ елементарни географски понятия. А това ще се постигне, като се рисува на тетрадка съ размрежени листи.

Независимо отъ това, децата трѣбва да се поощряватъ да си правятъ сбирки отъ метали, минерали, растения, старици и т. н. Тѣ трѣбва да моделиратъ било отъ глина или пластилинъ, било отъ пѣськъ, било отъ дърво или картонъ разни географски обекти и разни други предмети. Съ глина и пѣськъ може отлично да се работи и на двора, и въ градината, и на полето.

Самостоянитѣ наблюдения съ децата трѣбва да се водятъ на открито и, дето трѣбва, да обхващатъ изучването и записването на природнитѣ явления: замръзването и размразяването на рѣката, валежа на дъжда, падането на снѣга и т. н.; движението на слънцето, опредѣлянето на пладня по най-

кжсата сѣнка на прѣчка и т. н.; да се опредѣли мѣстото на изгрѣва и залѣза на слънцето на 22 септемврий, 21 декемврий, 21 мартъ и 21 юний; да се чертае пѣтя на слънцето есенъ, зиме, пролѣтъ и презъ лѣтото.

Изобщо, всичко което се даде на децата трѣбва да се възприеме отъ тѣхъ съ помощта и непосредственото участие на всичкитѣ имъ сѣтива.

Ант. Борлаковъ.

НАБЛЮДЕНИЯ НАДЪ УСЛОВИЯТА ЗА ЖИВОТЪ ВЪ ПРИРОДАТА.

Първитѣ наблюдения, които ученицитѣ трѣбва да извършватъ презъ всѣко годишно време, сж ония, възъ основа на които ще проследятъ условията за животъ въ природата и ще се запознаятъ съ общата картина на това време. *Привидното движение* на слънцето, нагрѣването и изстудяването на почвата и въздуха, хидрометеоритѣ и вѣтроветѣ, — ето най-важнитѣ фактори, отъ които зависи живота въ органическата природа. Въздухътъ, почвата, водата, слънчевата топлина и свѣтлина играятъ голѣма роль въ живота на природата. Тѣхното влияние най-ясно се разкрива въ връзка съ учението за организмитѣ. Биологическото разглеждане на тваритѣ не може да ги пренебрегне, понеже негова задача е преди всичко да разкрие причиннитѣ отношения между физическитѣ фактори и живота въ органическата природа.

Тукъ спадатъ наблюденията надъ *изгрѣва, залѣза и височината на слънцето, надъ денонощната температура на въздуха и почвата, надъ хидрометеоритѣ: дъждъ, снѣгъ, скрежъ, роса, мъгла, градъ.*

Какъ трѣбва да се водятъ тия наблюдения?

Точкитѣ на слънчевия изгрѣвъ и залѣзъ се опредѣлятъ по нѣкои предмети, които още отъ началото на учебната година избираме като постоянни точки за ориентиране. При това трѣбва да съблюдаваме, щото тия предмети да стоятъ тѣкмо срещу точкитѣ, въ които изгрѣва и зализа слънцето презъ есенното и пролѣтното равноденствие, защото тогава много по-лесно се забелязватъ отклоненията, които слънцето прави презъ зимата и лѣтото. (вж фиг. 1, 2 и 3).

Височината на слънцето, а въ свръзка съ това и наклона на лѣчитѣ му сутринъ, пладне и вечеръ презъ всѣко годишно време, се опредѣля, като наблюдаваме сѣнката на избранъ за тая цель предметъ, напр., дръвче, колъ и др. Тамъ, додето достига сѣнката презъ различно време на деня, забиваме колчета, на които отбелязваме часа, въ който е наблюда-

вано. Отбелязвайки по тоя начинъ посоката и дължината на сѣнката, можемъ да направимъ за всѣко годишно време по единъ извънредно простъ слънчевъ часозникъ. (вж. фиг. 5).

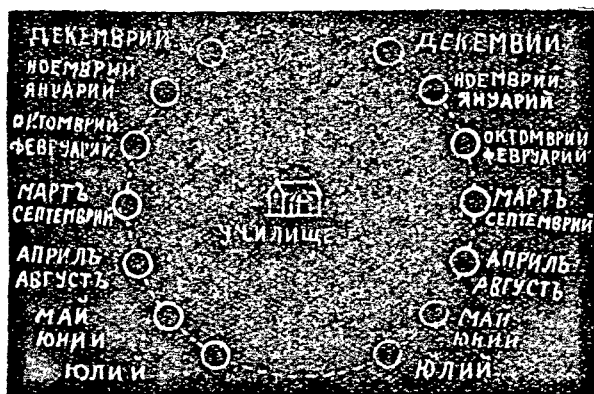

1. Мѣстоположения на слънцето презъ деня.

Като сравняватъ дължината на сѣнката, ученицитѣ откриватъ, че тя презъ разнѣ време на деня и годината е различна: лѣте и напладне е най-къса, зиме — най-дълга. Въ свръзка съ това ученицитѣ наблюдаватъ и откриватъ, че дължината на сѣнкитѣ зависи отъ наклона на лжчитѣ, а последния — отъ височината, на която се издига слънцето. Сжщевременно обръщаме вниманието имъ, че сутринъ и вечеръ, когато наклонътъ на лжчитѣ е най-голямъ, почвата и въздухътъ се нагрѣватъ най-слабо, а на пладне обратно — най-силно. По аналогия на дневнитѣ наблюдения върху нагрѣването на почвата и въздуха наблюдаваме сжщото явление презъ всѣко годишно време на пладне: лѣте, когато слънцето достига кулминационната си точка, земята и въздухътъ най-силно се нагрѣватъ, зиме — най-слабо. Отъ тия наблюдения добиваме извода: *почвата и въздухътъ се нагрѣватъ силно, когато слънчевитѣ лжчи падатъ перпендикулярно къмъ земята.* Съ тоя изводъ обясняваме, защо напролѣтъ по припецитѣ — мѣста наклонени на югъ — снѣгътъ най-рано се стопява и най-рано поникватъ тревы и цвѣтятъ цвѣтя; защо за лозя, овощни и зеленчукови градини се предпочитатъ такива мѣста; защо листата на много растения къмъ пладне се навеждатъ или изправятъ така, че слънчевитѣ лжчи да падатъ наклонено къмъ тѣхъ, и т. н.

Наблюденията върху привидното движение на слънцето презъ деня и презъ различнитѣ годишни времена постепенно се отбелязватъ въ *картинни диаграми*, начертани на голѣми листове и окачени по стени на учебната стая. Ученицитѣ вписватъ тия диаграми въ своитѣ *тетрадки за наблюдения*. Такава всѣки ученикъ трѣбва да си направи самъ, като съгне и съшие нѣколко обикновени листове *нелинирана* канцелар-

ска хартия. Това е една задача за урокъ по рचना работа — задача, чиито смисълъ всѣки ученикъ ще разбере, като се свърже съ природонаблюденията.

2. Тая диаграма показва, отде изгрѣва и де зализа слънцето на хоризонта презъ всѣки месецъ. За да се разбере тя, трѣбва да се постави хоризонтално. Диаграмата се попълва постепенно презъ цѣлата година.

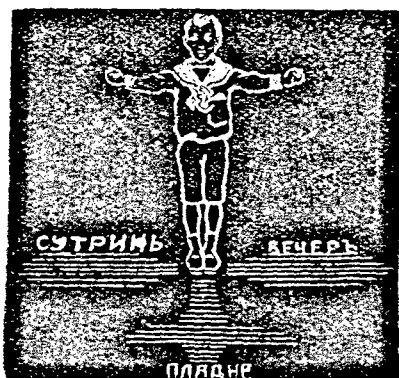
Картиннитѣ диаграми (вж. фиг. 1, 2, 3, 4 и 5), се използватъ при *синтетичнитѣ прегледи и обобщения* върху условията за животъ и самия животъ въ природата въ края на всѣки сезонъ. Тѣ сж отлично нагледно помагало за тия уроци и иматъ голѣмо образователно значение, понеже сж създадени съ активното участие на самитѣ ученици.

3. Мѣстоположения на слънцето напладне презъ лѣтнитѣ и зимнитѣ дни.

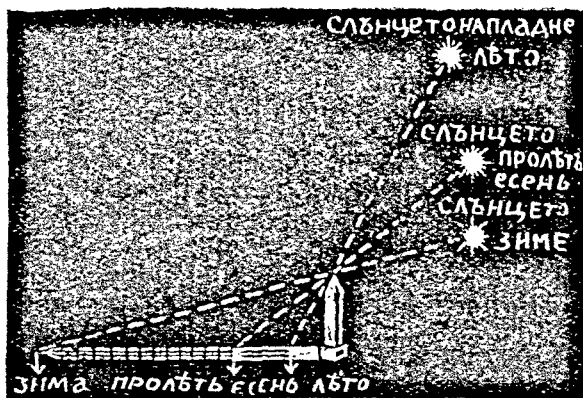
Още отъ II отдѣление ученицитѣ се запознаватъ, какъ се мѣри температурата съ термометъръ, тъй както се запознаватъ, какъ се мѣри съ мѣрkitѣ за дължина, тежина или

вмѣстимостъ. Разбира се, че принципитѣ, по които е построенъ термометра, въ това отдѣление нѣма да се обясняватъ. Това ще се направи едва въ IV отд., следъ като ученицитѣ се запознаватъ съ закона за разширението и свиването на тѣлата отъ топлината и студа.

4. Слънчевата сѣнка сутринъ, напладне и вечеръ.

Въ всѣка учебна стая — отъ II отд. до III прог. класъ — трѣбва да има термометръ. Съ него презъ различно време на денонощието и годишнитѣ времена се наблюдава и откри-

5. Дължината на слънчевата сѣнка напладне презъ четиритѣ годишни времена.

ва факта, че почвата по-скоро се нагрѣва и истива, отколкото въздухътъ. Температурата на въздуха и почвата се измѣрва презъ опредѣлено време на деня: напр., въ 8 ч. сутринята, въ 12 и 4 вечерята. Съ тая работа се натоварватъ по редъ всѣки день по двама ученици-наблюдатели, които записватъ

День и месець	Въ колко часа е наблюдавано	Температура на почвата	Температура на въздуха	Разлика	Вѣтръ	Облачностъ	Валежъ	Име и презиме на наблюдателя
7 май	8 ч. с.	27 ⁰	25·5 ⁰	1·5 ⁰	Си бѣ зам. вѣтръ	Ясно	—	
"	12 ч. пл.	34·5 ⁰	32 ⁰	2·5 ⁹	Тихо	Малки облачета	Презъ нощта дъждъ	
"	4 ч. в.	20 ⁰	28 ⁰	1 ⁰	Слабъ из. вѣтръ	—	—	
8 май	8 ч. с.	22 ⁰	19·5 ⁰	1 ⁰	—	—	—	
"	12 ч. пл.	26 ⁰	24 ⁰	2 ⁰	—	Облаци на изтокъ	—	
"	4 ч. в.	24·5	23·5 ⁰	1 ⁰	—	—	—	

6. Дневникъ за наблюдения.

результатитѣ отъ измѣрванията и наблюденията въ особенъ дневникъ. (Вижъ образецъ 6).

Въ II и III отд. могатъ да се водятъ по-прости дневници. На голѣмъ цвѣтенъ листъ начертаваме правоъгълникъ, разграфенъ на 32 правоъгълничета, всѣко отъ които се раздѣля на два квадрата.

Праздното поле на дневника може да се украси съ рисунки, съответни на годишното време, презъ което ставатъ наблюденията. Ако се води *цѣлостно обучение*, тамъ могатъ да се изобразятъ съ рисунки *комплекситѣ*, които се разработватъ презъ месеца. (Вижъ обр. 10, 11 и 20).

Всѣки день, сутринъ и вечеръ, наблюдателитѣ-ученици залѣпятъ въ квадратчетата по две цвѣтни хартийки, които показватъ, какво е времето презъ деня. Яснитѣ слънчеви дни се означаватъ съ *ясносини хартийки*, днитѣ презъ които има и слънце и облаци, — съ *жълти*, облачните дни — съ *ясносиви*, мъгливитѣ — съ *тъмносиви*, дъждовнитѣ — съ *тъмносини*, снѣжнитѣ — съ *бѣли*. Вмѣсто да лепятъ хартийки, малкиятъ наблюдатели могатъ да багратъ правоъгълниците съ цвѣтни пастели. Въ края на месеца нашарения дневникъ се превръща въ ясна прегледна обща картина за промѣнитѣ на времето и за изученитѣ комплекси. По сжщия начинъ може да се води дневникъ за температурнитѣ промѣни. Въ него горещитѣ дни се означаватъ съ *червено*, студентѣ — съ *мораво*, хладнитѣ — съ *жълто*, топличкитѣ — съ *розово*.

Мартъ

1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	

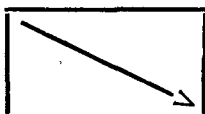
7. Месеченъ дневникъ за наблюдения.

Въ IV отдѣление и въ прогимн. класове може и трѣбва да се води по-подробенъ дневникъ. Ето образецъ за такъвъ:

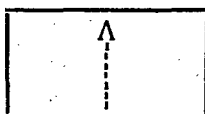
Ноем- врий	сутринь	пладне	вечерь	нощь
1				
2				
3				
4				
5				
6				

8. Месеченъ дневникъ за наблюдения.

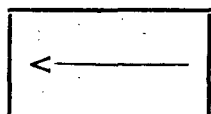
Въ графата „нощъ“ съ съответни изрѣзки отъ цвѣтна хартия, освенъ климатическитѣ промѣни, се означаватъ и различнитѣ фази на луната: новолуние, първа четвъртъ, пълнолуние, последна четвъртъ. Посоката на вѣtroветѣ, които духатъ презъ денонощието, и тѣхната сила, както и валежитѣ, се означаватъ въ правоъгълницитѣ съ цвѣтни стрелки съ различна дебелина, съ чертички, точки и звездички, както е показано на долнитѣ образци:

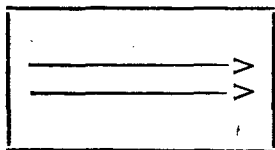
Силенъ северо-западенъ вѣтръ

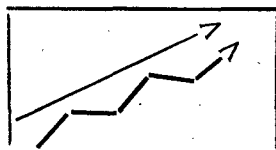
Слабъ юженъ вѣтръ

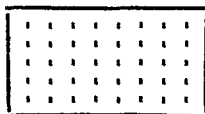
Срѣдно-силенъ източенъ вѣтръ

Буря отъ западъ

Буря отъ югозападъ съ гръмотевици

Тихъ есененъ дъждъ

Пороенъ дъждъ съ буря

Снѣгъ при тихо време

9. Условни знаци въ дневницитѣ за наблюдения.

Направятъ ли се достатъчно наблюдения върху нагрѣването и изстудяването на почвата и въздуха, лесно могатъ да се обяснятъ хидрометеорнитѣ явления. Презъ есенята се наблюдава слама, мъгла и дъждъ (есененъ дъждъ: облаци, стоящи ниско надъ земята, ситни капки, продължителенъ валежъ); презъ зимата — снѣгъ, скрежъ и поледица; презъ пролѣтята — мъгла, дъждъ, роса и градъ.

Презъ всѣко годишно време сжщо се наблюдава изпарението на водата въ различнитѣ ѣ състояния. Единъ примѣръ. Презъ нощта е паднала слана. Сутринта ученицитѣ забелязватъ, че въ училищния дворъ се вдига пара. Ето хубавъ случай да разгледаме, какъ сланата отъ слънчевитѣ лжчи се превръща въ вода, а после се изпарява. — Токущо пролѣтния дъждъ е спрѣлъ; топлото априлско слънце се показва изподъ разпокжсанитѣ облаци и силно препича; лека мъглица се понася ниско надъ земята. Ето още единъ случай да наблюдаваме изпарението на водата. Такива случаи ще имаме

съ стотини, ако повече се движимъ между децата и повечеко се вглеждаме въ това, що става около насъ.

10. Дневникъ за наблюдения, даденъ въ руски букварь *).

Въ свръзка съ наблюденията на топлиннитѣ и хидрометеорнитѣ явления се водятъ наблюдения върху влиянието, което тѣ упражняватъ върху растенията и животнитѣ. Първитѣ, както казахме, сж необходими условия за редица биологически явления. Ноше, въ дъждовно и мъгляво време цвѣтоветѣ се затварятъ, за да предпазятъ тичинковия прашецъ отъ измокряване. Отъ температурата на почвата и въздуха презъ пролѣтѣта зависи бързото движение на соковетѣ въ растенията. Листата подъ влиянието на горещината се изправятъ или увисватъ надолу. Тѣзи, както и много други подобни биологически явления, не трѣбва да се разглеждатъ изо-

*) Работаемъ дружно. Букварь для городской школы. Государственное учебно-педагогическое издательство. Москва. 1932.

11. Дневникъ за наблюдения, воденъ презъ м. октомврий 1933 г. въ II отдѣление, ръководено отъ г-жа Мара П. Михайлова въ опитното училище „Св. Климентъ“ въ Варна.

лирано отъ топлиннитъ и хидрометеорни явления, защото иначе не могатъ да бждатъ обяснени и разбрани. Наблюда-

ваме ли посоченитѣ физически явления, същевременно ще хвърляме погледъ върху растенията и животнитѣ и ще откриваме, какъ се промѣнятъ тѣ. Примѣръ : обектъ на наблюдението — роса, въздействие — цвѣтоветѣ сж затворени, листата на пеперудоцвѣтнитѣ сж увиснали, оклюви сж плъзнали по тревата, дъждовни глисти сж излѣзли надъ почвата и пр.

Презъ всѣко годишно време се наблюдаватъ сжщо и вѣтроветѣ, които духатъ въ дадено мѣсто : тѣхната посока и сила, влиянието имъ върху хидрометеорнитѣ и топлиннитѣ явления, върху растенията и животнитѣ. Туй е задача повече на *родинознанието*. Тукъ ги разглеждаме отъ съвършено друго гледище : като условия за животъ презъ всѣко годишно време. Съ тѣхъ обясняваме *опрашването* на вѣтроцвѣтнитѣ растения и разнасянето на семената, както и образуването на нѣкои хидрометеорни явления. Западниятъ вѣтръ докарва дъждовни облаци и дъждъ ; южниятъ топи снѣговетѣ ; северниятъ зиме докарва снѣгъ и голѣмъ студъ, лѣте изсушава почвата ; когато цвѣтятъ вѣтроцвѣтнитѣ растения, тихиятъ пролѣтенъ вѣтръ и слабитѣ възходящи въздушни течения сж необходимо условие за сполучливото опрашване ; духатъ ли силни вѣтрове — тичинковиятъ прахъ се разнася много далечъ и цвѣтоветѣ се *изрисяватъ*. Само въ вѣтровито време можемъ да откриемъ значението на листнитѣ влагалища и колѣцната у житнитѣ растения. *Развълнуваниятъ* посѣвъ веднага издава предназначението на колѣцната и влагалищата. Въ вѣтровито време сжщо най лесно можемъ да откриемъ ония срѣтства, съ които растенията се запазватъ отъ повредитѣ, които може да имъ причини вѣтрътъ.

Въз основа на толкова много наблюдения ли трѣбва да се запознаятъ ученицитѣ съ общата картина на всѣко годишно време? — Отначало, когато запознаваме ученицитѣ съ особеноститѣ на годишнитѣ времена, ще използваме само бѣглитѣ, случайни детски наблюдения. Следъ като се изучатъ тваритѣ, които сме опредѣлили да се разгледатъ презъ дадено време, и се натрупатъ достатъчно наблюдения — въ края на всѣко годишно време допълваме нагледитѣ, които ученицитѣ притежаватъ отъ по-рано за него, и подчертаваме наблюдаванитѣ отношения между физическитѣ явления и органическата природа ; тогава сумираме и използваме всички наблюдения и данни, записани въ дневницитѣ. Въ резултатъ получаваме вѣрно картинно описание на разгледаното годишно време. Такова описание не ще има нищо общо съ ония сухи и мършави описания на годишнитѣ времена, които се срѣщатъ изъ учебницитѣ. Въ нашето описание ще се говори, какви вѣтрове и кога сж духали въ родното мѣсто, какви валежи сж паднали, какъ се промѣняла височината на слънцето и дължината на сѣнката, температурата на въздуха и почвата, какъ сж се развивали или замирали растенията, какъ се е про-

12. Дневникъ за наблюдения, воденъ презъ месецъ декемврий 1933 г. въ II-а отд. на опитното училище „Св. Климентъ“ въ Варна (учителка на отдѣлението г-жа Мара П. Михайлова).

мѣнялъ живота на животнитѣ и т. н. — съ една речъ, нашето описание ще бжде точенъ образъ на разгледваното годишно време въ даденото мѣсто — описание напълно индивидуално.

Не ще и питане, разглеждането на всѣко годишно време трѣбва да отговаря на детскитѣ аперцептивни способности. Въ III отд. то ще бѣде много по-просто и повърхностно, отколкото въ IV отд. Въ последното отдѣление е възможно въз основа на всички наблюдения, които посочихме, да се съставятъ сравнително по-пълни и по-точни описания за всѣко годишно време, да се дадатъ по-общирни познания за условията за живота въ природата. А туй може да се постигне лесно, ако физическитѣ и биологическитѣ явления се наблюдаватъ така, че взаимно да се уясняватъ и допълватъ. Учителътъ, кога изработва планъ за наблюдения, трѣбва да държи смѣтка за връзката, която съществува между тѣхъ. Той трѣбва да ги нарежда така, че децата безъ особени мъчности да схващатъ, какъ едни явления обуславятъ други. Детскитѣ наблюдения тогава ще представятъ нѣщо *цѣлостно*. При такава наредба всѣко отдѣлно наблюдение е неразривна брѣнка отъ цѣлата редица наблюдения; изпустнемъ ли едно отъ тия наблюдения или извършимъ ли го ненавреме, следващитѣ наблюдения не могатъ да бѣдатъ обяснени.

Чрезъ планомѣрно и систематично воденитѣ наблюдения върху условията за животъ и върху самия животъ неусѣтно се развива и изтънчава детската наблюдателна способностъ, а *тя е основа на цѣлия душевенъ животъ*. Който не умѣ правилно да наблюдава, той не може и *правилно да разсѣждава и разумно да действува*. Природонаблюденията не само развиватъ наблюдателнитѣ способности, но и дисциплиниратъ *волното внимание*, укрепяватъ *волята*, събуждатъ и възвисяватъ *чувството къмъ хубавото, величественото и тайнственото* въ природата, обогатяватъ детския умственъ складъ съ изобилень фактически материалъ, отъ който *фантазията и разсѣдѣкътъ* ще строятъ по-късно своитѣ строежи, разширяватъ и попълнятъ детския *свѣтогледъ*.

Затова тѣ трѣбва да бѣдатъ широко застъпени въ програмитѣ за учебнитѣ занятия на всички училища — отъ забавчициката до университета.

Не грѣшка, а престѣпление прави срещу правилното естествено развитие на децата онзи учителъ, който гради своята училищна работа не върху планомѣрни, системно и умѣло водени наблюдения, а върху *празни словесни и книжни уроци*. Такъвъ учителъ е *срѣдновѣковень схоластикъ*. Той не е учителъ на новото училище.

Д. Правдолюбовъ — София.

НОВАТА ДЪРЖАВА И НОВОТО УЧИЛИЩЕ.

1. Парламентарно-демократическа държава.

Държавата на третото ни царство се създаде въ моментъ, когато въ Европа парламентарната демократично-либерална държава бѣше въ своя разцвѣтъ. И затова тая форма на държавно управление безкритично и въ най-чистия ѝ видъ се пренесе отвънъ у насъ—у родината на единъ младъ народъ, лишенъ отъ всѣкаква държавническа традиция, едва що се събудилъ отъ петъ вѣковна политическа летаргия. Чрезъ тая политическа система презъ първитѣ 25 — 30 години отъ нашето свободно съществуване се градѣше доста успѣшно сградата на *Нова България*. Всичко по-ценно, съ което днесъ всички българи се гордѣемъ, което опази страната ни отъ тежки вжтрешни кризи, се изгради съ ентузиазма на първитѣ години по тая чужда намъ политическа система. Тия държавни успѣхи ги дължимъ не толкова на системата на управление, колкото на *големитѣ и силни личности*, калени отпреди освобождението въ легалната и нелегалната борба за черковна и политическа независимостъ на народа ни.

Но следъ разцвѣта на парламентарния демократично-либераленъ режимъ въ Европа последва и стремглавъ упадѣкъ, *защото чрезъ тая система държавитѣ се обърнаха на партизански държави. Силата на разюзданата демагогия, на нагло пѣплящата развала, на просташката некомпетентностъ и на безсвѣстната спекула смъртоносна я разядоха, безъ всѣкакви надежди за спасение и лѣкуване.* И колкото повече голѣмитѣ дейци почнаха да опразватъ сцената на политическия ни животъ, колкото повече въ него се изкачваха второстепенни и третостепенни личности, толкова повече кризата ставаше по-тежка и по-силна. Тая картина, за да бѣде поубедителна, нека поне отчасти да повдигнемъ само единия крайчецъ отъ завесата, задъ която се криеха нашитѣ политически партии и тѣхнитѣ водачи.

Обикновено се мислѣше, че партиитѣ представяха народностни движения въ името на нѣкои велики принципи подъ ръководството на авторитетни водачи, че партията това е народа; че въ конгреситѣ ѝ се чува народната дума и че въ нея господствува народната воля и пр, Нищо подобно. За центъръ на партията обикновено служеше нѣкоя картонена фигура въ позата на кумиръ, посрѣдствена и глупава. Въ всички случаи партийнитѣ кадри вървѣха следъ него като опашка на комета. Тѣ винаги бѣха до него, презъ него, задъ него . . . Той командоваше, той плащаше. Плащаше салонитѣ, гуляитѣ, абонаментитѣ на партийния органъ, бюлетинитѣ, пжтнитѣ билети на

делегатитѣ по конгреситѣ и пр. Отъ чии пари? — Въ никой случай той не даваше свои сръдства, При всѣко министерство бѣха се създали тайни фондове ужъ съ патриотична цель, а въ сщностъ просто за издръжка партизани. Шефътъ приближаваше едни отъ партизанитѣ до себе си, а други отдалечаваше. Партийната иерархия се създаваше не възъ основа на способноститѣ, а възъ основа на личното благоволение. Съ една дума: шефътъ — това бѣше партията, партията — това бѣ шефътъ. По тоя начинъ въ нѣкои партии бѣха се образували „племена“, всѣко отъ които гнетѣше морала въ нея, разстройваше единството и представяше готовъ експлозивъ за разцепление. Въ други пъкъ политически партии бѣха се образували „династии“. Около шефа се прибираха неговитѣ шуреи, баджанаци, зетѣсве и др. роднини. Никой вънкашенъ не бѣше въ състояние да разкъса династическия роднински обръчъ, освенъ ако можеше да стане или баджанакъ, или зетъ, или кумецъ. *Поради това мнозина много справедливо считаха партиитѣ за котерии, т. е. клика на шефа. *)*

И въ най-сериознитѣ случаи тая клика винаги бѣше глуха и безмълвна. Нейния гласъ се чуваше само по стѣгдитѣ събранията, конгреситѣ, когато трѣбваше да се словослови шефа и да се вика „ура“. Тая клика обикновено бѣше *мъртва* — заживѣваше по-интензивно само преди изборитѣ, когато трѣбваше да се внесе малко ентузиазъмъ и устремъ въ изборната кампания било чрезъ сопи, било чрезъ цепеници или чрезъ парабели . . .

Да вървимъ по-нататъкъ! „Чрезъ партиитѣ народътъ участвува въ управлението“, твърдятъ защитницитѣ на демократично-парламентарния режимъ. Наистина, всѣка нова власть съ идването си уволняваше старитѣ чиновници и назначаваше свои партизани на тѣхно мѣсто, често пжти безъ всѣкакъвъ цензъ. Въ министерството на просвѣтата презъ миналия режимъ не бѣ ли назначенъ за началникъ наотдѣление единъ софийски търговецъ на трици? За редакторъ на сп. „Училищенъ прегледъ“ не бѣ ли назначенъ единъ врачански просбописецъ? Съ заповѣдь № 202 отъ 14 IX 1933 год, не бѣха ли уволнени 750 редовни първоначални и прогимназиални учители като „неудобни“ за границата, за да бждатъ настанени на тѣхно мѣсто нередовни и безъ цензъ учители? Такова идване на власть не е участие на народа въ управлението, а е участие на партизанитѣ въ него. Търсѣха ли се достойнитѣ хора, за да бждатъ назначени? — Не. Даваше ли се преднина на честнитѣ и способнитѣ? — Пакъ така сщщо не. Ценѣще ли се морала, знанията и подготовката на кандидата чиновникъ? — Не и не. Единствениятъ цензъ при назна-

*) „Защо умрѣха партиитѣ“, стр. 50 — № 3 отъ библиотека „Народно възраждане“.

чаване на чиновници бѣше „да бжде нашъ“. Може да е мошеникъ, негодникъ, убиецъ като Процепа и пр. — нашъ ли е, той се предпочиташе предъ всички други. *Отъ онова партизанско време остана драстичната фраза: „Магаре да е, ама наше да е“.* При такова положение и дума не може да става за нѣкакво участие на народа въ управлението, а само за измѣстване на честнитѣ, скромнитѣ, подготвенитѣ и цензованитѣ чиновници отъ нахални, дрѣзки, неграмотни, сервилни, безхарактерни и крайно крадливи службогонци.

2. Парламентарна недееспособость.

Още по нататъкъ! „Чрезъ партиитѣ народътъ изтраща най-достойнитѣ си синове въ парламента, въ управлението на страната“, твърдятъ партизанигъ-парламентаристи. Историята на Гочоолу и Дочоолу, така хубаво описани отъ безсмъртния Алеко; историята на гасенитѣ свѣщи въ Бѣлослатинско, убийството на Процепа въ Орѣховско и пр., твърдятъ обратното. *Правило бѣше народътъ да избира лица, угодни на шефа, въ повечето случаи такива, които не познаваха народа и никога не сж изказвали желание да се борятъ за неговитѣ нужди.*

А що представляваше самиятъ парламентъ? Срамно е по тоя въпросъ човѣкъ да бжде откровенъ. Но грѣхота е да се премълчава всичко. По теория въ парламента трѣбваше да се свещенодействува. Поради това се полагаше и депутатска клетва. На практика, обаче, парламентътъ кощунствуваше съ народнитѣ интереси. Въ дарламента депутатътъ бѣше въ положението на кукла, която съ механическо вдигане на ржка винаги трѣбваше да гласува правителственитѣ законопроекти, тъй както иска шефътъ, макаръ по съвѣстъ и да не бѣ съгласенъ съ тѣхното съдържание. *Въ името на партийната дисциплина депутатската съвѣстъ бѣше се обявила за излишна.*

Както опойката е нужна на болния, за да не чувствува страдания, така и парламентътъ като чели бѣ създаденъ за Чриспиване на народа — да мисли той, че има хора, които се грижатъ за него. А то тамъ се охранваха интереситѣ на едно привилигировано малцинство, стояще начело на управлението. Въ заседанията се забелязваха не повече отъ 20 — 30 депутати. Законопроектитѣ се гласуваха безъ мнозинство. Често ставаха фалшификации надъ гласуванитѣ закони не само при гласуването имъ, но и следъ гласуването имъ. За нуждитѣ на тая порочна практика не веднажъ бѣха спирани часовницитѣ въ камарата по заповѣд на председателя, не веднажъ бѣха инсценирани и побоища надъ по-свободомислящи депутати. По тоя начинъ парламентътъ отдавна бѣше изгубилъ симпатиитѣ на българскитѣ общественици и бѣше станалъ посмѣшище не само предъ българската ирония, така ярко изразена въ всички наши сатиристични вестници, но и предъ здравомис-

слящия български селянинъ. Единствената функция, която като свещенодействие събираше депутатитъ, отвреме-навреме въ по-голѣми групи въ парламента, това бѣше касовата служба. *Учителитъ можеха да чакатъ и по шестъ месеца за запла-ти, но депутатитъ винаги получаваха дневнитъ си въ авансъ, види се като премия за леността и измѣнчивостта имъ къмъ клентва и народни нужди.*

3. Небивала развала.

Котерийното управление развърза ржцетъ на министри, мнозина отъ които тръгнаха по съблазнителни стѣпки. „Гни-литъ вагони“ на Радославова; аферата на Шарлъ и Жанъ — псевдоними на български министри — съ хеповитъ патрони, които презъ време на войнитъ избиваха чалоститъ на много български войници; фалшивитъ гербови марки на Vivos Voco — Деклозиеровата афера, съ която българската държавна каса плати стотици милиони на министри и депутати, защото въ предвечерието на голѣмата война бѣха изгорили по гаритъ хиляди вагони храни, та да нѣма що да яде българскиятъ войникъ предъ предстоящата война; метилевата афера; спирт-ната афера; задигнатитъ вагони съ макари на Скопската гара и пр. Нѣщо по-страшно стана: много отъ партиитъ, за да се задържатъ на власт, си послужиха съ атентати, като тоя въ „Одеонъ“ и столичното градско казино, дето намѣриха смъртъ-та си мнозина невинни граждани. Примѣрътъ на министритъ зарази и депутатитъ. *Депутатитъ не дирѣха смѣтка отъ шефовеъ си, затова и шефовеъ не трѣсѣха смѣтка отъ депутатитъ.* Последнитъ се обърнаха на „телефончета“, на комисионери. И почнаха да ставатъ срамни работи. Особено презъ режима, когато просвѣтата бѣ повѣрена въ ржцетъ на националъ-либералитъ, учителството това най-добре го изпита. Недостигнаха паричнитъ знаци, та бѣха замѣнени съ биволи-ци. Съ цѣлъ за изнудване, даже бѣха дадени права и на ке-бапчии да уреждатъ просвѣтата, какъвто бѣше случая въ Па-нагюрско. Достигна се и до тамъ, че въ министерството на просвѣтата да се посѣга и върху моминската честь на бъл-гарски учителки! Прѣсна е въ паметта ни циничната дек-ларация на единъ министъръ: *„Сега му е времето, нареде-те се! Нито единъ да не се оплакалъ, че не ще има, какво да яде, когато напуснемъ властта!“*

При тая растяща развала по върховете процесътъ се задълбочи и въ низинитъ — покварата бързо овладѣ и бъл-гарския чиновникъ. Никакви строги закони не го предпазиха. Поразителни цифри ни дава статистиката въ това отношение. Атмосферата напои съ поквара въ всички направления. Отъ последния падащинъ до най-високия бюрократъ всички, съ твърде малко изключения, трѣскаво работѣха по нечестни пж-тища да осигурятъ бѣли пари за черни дни, за опозиционно

време. Всички обираха. При всъко идване на власт, на която и да е нова партия, въ страната се чувствуваше каточели кърджалийски отряди сж я нападали. Партизанитѣ бѣха се обърнали на кърджалии, които не ходѣха по горитѣ и друмищата, а търгуваха изъ държавнитѣ учреждения и обираха държавния чиновникъ.

Въ раннитѣ дни на следосвободителната епоха у насъ бѣха се оформили две партии: *либерали* и *консерватори*. Започнали съ две, тѣ напоследъкъ достигнаха до 36. Не всѣка година, а всѣки месецъ ни роеше по нѣкоя нова партия. *Роеха се като кошеритѣ, само че се роеха съ малко работници и съ много търтеи*. Съ една дума, партиитѣ бѣха се обърнали на истински *тениш*, които бързо се умножаваха въ утробата на държавата и затова застрашаваха развитието ѝ.

Безъ специаленъ указателъ напоследъкъ никой не можеше правилно да се ориентира въ всевъзможнитѣ крила и крилца на партиитѣ. Кой нужди налагаха това разцепление? Идеини ли различия ги обособяваха? Не.—Всѣки шефъ искаше да остане такъвъ за вѣчни времена въ партията си. Всѣки подчиненъ искаше да заеме неговото мѣсто и се борѣше до край. Всѣки партиенъ функционеръ се борѣше за разцепление, за да може чрезъ него да стане атманъ на нѣкое отъ крилцата. *Народътъ, разпокъсанъ на 36 партии, въ които освенъ умраза, злоба и ненавистъ друго не се проповѣдваше, като жизнена цѣлостъ не съществувахе; държавата като върховно единство бе застрашена*.

Никой не мислѣше за държава и народъ. Бѣсенъ и опасенъ за нацията духъ бѣ обхваналъ всички партийни сръди и дейци, все съ огледъ на груби смѣтки и карьеризъмъ. Бѣше се създадъ следния моралъ: „Колкото морето чувствава, когато сръбнешъ отъ него съ лъжица вода, толкова и държавата ще почувствува, когато отъ нея задигнешъ торба съ каймета. И морето, и държавата дъно нѣматъ“. Съ една дума, държавата бѣ обявена за мушия, и борбата между партийнитѣ водачи почна да става върху основата, кой да завладѣе тая мушия. Народа трѣбваше да мели брашно само за воденичаритѣ. *Отъ държавно гледище това бѣ лудостъ, а отъ морално — развратъ*.

Отъ казаното до тука можемъ да извадимъ следното заключение:

1. Силата на управляющитѣ партии бѣ относителна: когато сж на властъ набѣбваха, а когато сж въ опозиция — омършавяваха, като седемътѣхъ фараонови крави въ стария Египетъ. *Поради това, за да се добираха до властъ, тѣ фалшифицираха народната воля*. При такива условия и дума не може да става за истинско парламентарно управление.

2. Отъ день-на-день все повече и повече се засилваше личния и котерийния режимъ въ всички партии, поради което

липсваше контрол върху дейността, поведението и моралния кредит на партийните водачи.

3. У партийните водачи липсваше чувство на отговорност пред поколенията и на народа ни, защото бяха хора посредствени, безидейни, алчни за лесно забогатяване, без нужния характер, воля и умъ.

4. При подбора на хората за изпълнение на отделните функции въ държавния организъм се обезценяваха даровити, характерни, съ воля, умъ и трезво слово общественици и граждани.

5. Раздроблените до неузнаваемост политически партии по своя манталитет не възбуждаха никаква надежда за по-добра утрешна власт; най-важното — единството на нацията — бѣ застрашено.

6. Парламентът бѣше се крайно изродилъ и бѣ станалъ недееспособенъ. Освенъ спорове и кавги, друга никаква дейност не проявяваше.

7. Партийното управление разкри предъ насъ едно грозно и опасно минало. Презъ най-важните исторически моменти държавата ни се управлявала отъ най-дребни по душа и умъ българи. Поради това тѣ станаха причина за погромите отъ Балканската и Европейската войни. Въ тѣхъ намираме ние причината, която роди и Ньойския договоръ.

4: Стопанската криза.

Не е само това. Парламентарно-демократичния режимъ не можа да се справи и съ бошуващата въ голѣми размѣри стопанска криза. Презъ време на войните много национални капитали въ формата на гранати, шрапнели, бодлива телъ и др. бѣха заровени въ земята. Народите направиха голѣми дългове, които донесоха астрономически лихви и погашения. Поради това данъците, особено косвените, се удвоиха и даже утроиха. Голѣмите индустриални държави, като С. Щати, Германия, Белгия и др., уплашени отъ стопанската криза, обърнаха внимание върху земледѣлието. Поради това нашите вънкашни пазари крайно се ограничиха. Държавите, съ които търгувахме, издигнаха китайски стени, които спънаха размѣната. Спаднаха цените на земледѣлческите произведения до неимовѣрност. Доходите намалѣха. Масите обеднѣха. Спадна консумативната имъ способност. Това се отрази и върху фабричното производство. Фабриките почнаха да ограничаватъ работата си. Въ резултатъ се яви безработица, която изхвърли цѣли обществени категории на улицата безъ хлѣбъ и подслонъ. Настана страшна стопанска криха, която изкаше бързо лѣкуване. Налагаше се намѣсата на държавата между труда и капитала въ полза на слабите. Въпросътъ за социалното законодателство изпъкна на пръвъ планъ. Но у насъ вмѣсто решаване стопан-

ският проблеми на новото време ставаха най-срамни пазарлъци за министерски мѣста и спорове за „джентлементство“.

Съ социалният грижи не се бързаше. А безъ тѣхъ не можеше да има единство въ нацията и съзнание за изпълненъ дългъ. Народътъ не можеше повече да гради своята сигурност върху партиитъ и тѣхнитъ жалки креатури. Държавата имаше нужда отъ бърза и силна законодателна властъ, която въ никой случай изродилата се партийна система не можеше да я даде. Партийната система стана въ държавния организъмъ сжщински „апандеситъ“, който трѣбваше да се изрѣже. *Трѣбватъ часъ по-скоро да се ликвидира съ партиитъ, за да не се ликвидира съ държавата.*

5. 19 май 1934 год.

Отъ 20 години насамъ партийнитъ режими само рушеха и не създаваха. Предчувствувайки своя край, тѣ напоследъкъ бѣха станали още по-безогледни, още по-вулгарни. По тоя начинъ тѣ сами скжсиха днитъ си. Налагаше се нуждата да бжде освободена държавата отъ пленичеството ѝ при разнитъ партизански и котерийни щабове, които задъ етикета на нѣкаква демокрация разиграваха своитъ егоистични и престѣпнически инстинкти. Датата 19 май по тоя начинъ не дойде случайно. *Тя бѣ извикана и доведена отъ партийната развала.*

Група общественици, учени, професори, писатели и практически деятели, подкрепени отъ щикветъ на родната ни армия, на 19 май погрѣбаха едно мрачно и порочно минало, което застрашаваше да разруши и повлѣче следъ себе си цѣлата ни държава. На 19 май група идеалисти безкрѣвно ликвидираха съ едно правителство безволево, безсилно и съ една властъ, която бѣше се обърнала на безвластие. *Премахна се една система, осждена отъ всички, която туряше на роднитъ ѝ сждбини въ ржцетъ на бездарни посрѣдственици, безкрупулни демагози, груби карьеристи.* Разтури се единъ парламентъ, който бѣ се обърналъ въ приютъ за лѣнностъ, и се унищожиха партиитъ, които бѣха се организирали въ сдружение за прехрана и за користна експлоатация на държавата. *Тая дата е революционна, защото върху принципитъ на либералната държава се поставиха принципитъ на социална правда и обществеѣа солидарностъ.* Тия два принципа ще речатъ: държавата да бжде слънце, което ще стоплюва и еднакво ще свѣти надъ всички и за всичко, а не само надъ отдѣлни класи и индивидууми.

Човѣкътъ чрезъ своето културно развитие стана господарь на земята и небето. Но той стана господарь и надъ своитъ равни. Социалната правда и обществената солидарностъ искатъ да направятъ човѣка равенъ между равнитъ—всички за едно общо дѣло и всички еднакво да се ползуватъ

отъ това дѣло. Не класи и сепаратизмъ, а чрезъ равноправие къмъ единодействие и творчество. *„Вие, които влизате въ новата държава — каза министъръ-председателятъ г. Кимонъ Георгиевъ въ своята програмна речъ въ театъръ „Роялъ“, — оставете всѣка надежда да се дѣли индивидуалното отъ общото!“* Новата държава, споредъ идеитѣ на тия, които създадоха 19 май, представлява единъ голѣмъ организъмъ, клетките и органитѣ на който трѣбва да се намиратъ въ единодействие и творчество. Както организъмътъ има една глава да мисли за всички органи на тѣлото, едно сърдце да тупти за всички органи, една ржка да действува за всички органи, така сжщо и държавната властъ трѣбва еднакво да служи на всички български граждани, и последнитѣ всички еднакво да служатъ да държавата. Ние сме родени да живѣемъ единъ за други. Държавата е сводъ отъ свързани камъне, и той ще се срути, ако камънитѣ не се крепятъ единъ други. *Държава, която се крепи върху користолюбieto, е отвратителна и нетрайна държава!*

6. Либерализмъ и демокрация.

Либерализмътъ, който бѣше основа на досегашната държава и който ни бѣше завещанъ отъ френската революция съ прочутата декларация за правата на човѣка и гражданина, издигна като най-върховно благо свободата на отделната личностъ и я противопостави на държавата, прокламирайки: „Всѣки за себе си и свобода за всички“. Либерализмътъ възприе отъ Канта култа и идолопоклонството на свободата. За либерализма свободата е най-голѣмото благо, затова той не ни учи, че свободата е само срѣдство за постигане на блага, че тя не може да бѣде самоцель, а условие за развитие на социални и индивидуални сили. Криво разбирайки думитѣ на женевския философъ Жанъ Жакъ Русо, че „човѣкътъ е добъръ по природа и не може да върши зло“, либерализмътъ издигна принципа: „Всѣки да върши, каквото иска“. Отиде се до тамъ, че държавата се хвана като полицей, който трѣбва да гледа, щото никой да не засѣга личната свобода, на била тя морална или не — това е безъ значение. *И въ името на тая криворазбрана свобода произлѣзе безсѣвѣстната експлоатация на труда, а като резултатъ на това и отчаяната борба между него и капитала — класовата борба.*

Либералнитѣ икономисти издигнаха частната собственостъ като право да се ползувашъ и да правишъ, каквото искашъ съ онова, което притежавашъ. Отъ тая максима произлѣзе и принципътъ да се добие максимумъ при минимумъ жертви, а отъ тука и свободното увеличаване на работнитѣ часове, свободното намаляване на работната заплата до толкова, че да не могатъ да се удовлетворяватъ даже и най-сжщест-

венитѣ нужди — работниците бѣха почнали да живѣятъ като скотове. „Работникътъ — казва либералниятъ икономистъ Гарние въ своя трактатъ по социална икономия — свободно сключва договоръ съ работодателя и, следователно, въ тѣхнитѣ отношения държавата не бива да се намѣсва“. Либералното „Оставете всѣкиго да прави, каквото си иска“, създаде оная стопанска анархия, която хвърли въ безработица милиони хора, умиращи отъ гладъ, докато презъ сщщото време отъ друга страна милиони вагони житни храни се горѣха, за да се поддържа високитѣ имъ цени. Либералната свобода прилича на убиеца на сръбския кралъ, който при всѣки изстрелъ е викалъ: „Да живѣе краля!“ Или пъкъ на оня златенъ воалъ, който въ приказното време е прикривалъ „кръвожадания змей“ — хората свободно за да приближаватъ до него, за да може змеятъ по-лесно да ги налага. *Днесъ свободата на отдѣлната личностъ е воалъ, за да се прикрива най-грубия човѣшки егоизъмъ и индивидуализъмъ — опасни за по-нататъшното развитие на човѣшката култура.*

7. Къмъ социална правда.

Отъ гледището на християнския моралъ Св. Тома пише: „Всичко, което виждаме, е създадено отъ Бога и отъ него всичко зависи. Следователно, Богъ е господаръ на всичко, т. е. правото на собственостъ принадлежи само на Бога. *На човѣка остава само правото да използва земнитѣ блага*“. А сжществена цель на земнитѣ блага е да служатъ на цѣлото човѣчество, а не изключително на отдѣлната личностъ само. „Богатствата и собственостъта иматъ само социална функция, а не и индивидуална“, казва Ленинъ. „Благата и богатствата, за да могатъ да постигнатъ своето назначение и изпълнятъ своята социална функция, допълва Мусолини, *необходимо е човѣкъ да има частна собственостъ, но социално използвана*. Частната собственостъ осигурява по-добра администрация и по-добра рента, но плодътъ отъ тая собственостъ трѣбва да бже социално благо“. *Въ богатството трѣбва да се различава притежанието отъ употреблението. Не може вече, както твърдѣха либералитѣ, да правишъ това, което искашъ, даже и да запалишъ съ цигарата си своитѣ хилядарки, когато до тебе има хора, които изнемогватъ отъ гладъ и безъ подслонъ.*

Ако трудътъ се експлоатира до такава степенъ, че се довежда до обръщане съпрузитѣ въ животни, които трѣбва да ставатъ преди изгрѣвъ слънце и да се връщатъ у дома кжсно вечеръ, отпаднали отъ умора и едвамъ имащи сила да взематъ въ ржце кжшей хлѣбъ и следъ това веднага да се хвърлятъ на леглото си, безъ да иматъ възможность да прегърнатъ децата си — това не може по-нататкъ да продължава, защото семейниятъ животъ се унищожава, семейното

възпитание на децата се изоставя. Обществото не е друго, освен развито семейство. Ако човѣкъ излѣзе разваленъ изъ семейството, ще влѣзе разваленъ въ обществото. Лошо семейство, лошо общество, лоша държава. *Трѣбва да се знай, че задълженията на бащата и майката сж вписани въ единъ естественъ законъ, който е много по-важенъ отъ всѣки икономически такъвъ. Тоя законъ е социалната правда и обществената солидарностъ.*

Либералното „Оставете човѣка да върши, каквото ще“, трѣбва да се изостави, защото Богъ и съвѣстѣта отдавна сж напуснали душигѣ на хората. Никжде по земята не виждаме идеалния човѣкъ, а такъвъ само съ слабости и пороци. Затова не бива да сжествува безгранична свобода, чрезъ която да се щади личното щастие надъ хорското нещастие. Държавата трѣбва да служи за подслонъ и убежище на всички хора, а не да бжде олтаръ на първосвещеници, фарисеи и книжници, които подъ булото на демокрация, либерализъмъ или друга нѣкоя научна или религиозна концепция искатъ да узурпиратъ правото да ѝ бждатъ господари тѣ. *Всѣки гражданинъ трѣбва да се чувствува господаръ между своигѣ равни.*

Между насъ има гладни, боси, безработни, неджави и болни. Никой не може да бжде лишенъ отъ свободата, здравето, труда и прехраната. Обществото трѣбва да се грижи за тѣхъ. Когато гори кжщата на съседа ти, вие не сте хладнокръвенъ, защото и вашата кжща ще изгори. Нашата свобода, здраве и прехрана дължимъ на другигѣ! Другигѣ сж пиедестала, върху който ние стоимъ. *Щомъ живѣемъ върху гърба на другигѣ, трѣбва да имаме и задължения спрѣмо другигѣ.*

Винаги поглеждайте въ страни и наблюдавайте, какъ се хранятъ бѣднитѣ, какъ се обличатъ, какъ отглеждатъ своигѣ малки, съ какво се поминаватъ и въ какви схлупени хижи живѣятъ по крайнинигѣ. Винаги бждете внимателни къмъ тѣхъ, защото тѣ се задоволяватъ само съ „походъ на гладнитѣ“. *Често тѣхния протестъ се превръща на страшенъ революционенъ актъ, който може да причини много страдания и сълзи и за дветѣ страни.*

Държавата е организъмъ, който се гради отъ живи хора. И както капиляригѣ равномерно разнасятъ кръвъ по всички клетки, така и произведенигѣ продукти въ страната равномерно трѣбва да се разпредѣлятъ между всички членове на обществото. Защото капиляригѣ, когато равномерно не разпредѣлятъ кръвта, се явяватъ абцеси по тѣлото, които се отразяватъ върху общото здравословно състояние, така и при обществата се явяватъ „абцеси“.

Датата 19 май отрече партиигѣ, и, следователно, и класовигѣ борби. Тя издигна надпартийната държава, чиято властъ ще е като махалото на часовника—то не ще се движи

отъ тласъцитѣ, които получава отъ едната или другата страна, а отъ центъра на своята тежестъ*). И затова, днесъ пегламентътъ, дирижиранъ отъ държавата, ще ограничи свободата, тъй както се разбираше въ либералната държава.

8. Новъ парламентаренъ и стопански режимъ.

Когато на 19 май ледътъ изъ подъ краката на либерално-демократичната властъ изтрещѣ, изъ дълбочинитѣ изкочи принципътъ за активна намѣса на държавата въ стопанския животъ на страната. А това изисква новъ парламентаренъ и стопански режимъ.

Партийниятъ парламентъ, състоящъ се отъ адвокати, демагози и разнокалибрани негодѣи, изгуби своето значение по сжщностъ, форма и съставъ. Той бѣше се обърналъ на спирачка на живота и националния напредѣкъ, и затова трѣбваше да умре. Новиятъ парламентъ, който утре ще дойде, трѣбва да бжде *компетентенъ*, т. е. въ своята заседателна зала трѣбва да събере елита отъ ония ръководители, които работятъ въ най-разнообразнитѣ прояви на националния ни животъ. *Тоя елитъ трѣбва да бжде младъ по духъ, волевъ — малко да говори, а много да работи.* Хората на новия парламентъ трѣбва да бждатъ съ амбиция, самоувѣреностъ и съзнание на дълга.

При реализирането на новитѣ задачи новиятъ парламентъ сигурно ще почувствува тѣсни рамкитѣ на сегашната конституция и нуждата отъ нейното измѣнение. *Свещени и неприкосновени сж само интереситѣ на нацията и държавата, не и писанитѣ закони.*

Въ новия парламентъ трѣбва да бждатъ представени всички основни клонове на стопанския ни животъ, главнитѣ свободни професии, представителитѣ на труда отъ земледѣлието, индустрията, занаятитѣ, върховнитѣ сждилища, научната мисль, печата, изкуството и т. н. Всѣки единъ отъ тѣхъ трѣбва да бжде избранъ отъ съответната организация. *Затова трѣбва по право и задължение да бждатъ организирани въ единни организации всички ония, които се числятъ къмъ дадена професия или стопанскъ клонъ.* Трѣбва да се образуватъ съюзи на земеделческитѣ стопани, на фабричнитѣ работници, на занаятчийскитѣ работници, на чиновничеството, на индустриалцитѣ, на търговцитѣ, на техникитѣ и др. Тия съюзи на компетентностъ ще се обособятъ като държавни органи. Числото на представителитѣ, които отдѣлнитѣ професионални съюзи ще изпращатъ въ парламента, ще се определя не отъ числото на организираниитѣ въ тѣхъ групи и членове, а отъ значението, което съответната група или професия има въ живота на нацията. *Върховнитѣ тѣла на съю-*

*) Перикълъ Дудевъ. Аполитизма на новата властъ, стр. 41.

зитъ ще играятъ ролята на парламентарна комисия, на малъкъ съвещателен парламентъ, въ който ще се зараждатъ, обсъждатъ и оформяватъ онѣ законоположения, които се отнасятъ до професията и следъ това ще се представятъ на голѣмия парламентъ *).

Изграждане на пирамидата по-нататъкъ ще става отъ тия компететни — министритъ ще се избиратъ изъ тѣхната срѣда. Личната отговорностъ на отдѣлнитъ министри ще става предъ парламента и първия министъръ, който ще получи по-чувствително засилване на властѣта си. Само при такава еднопартийна основа отъ компететни, споредъ инициаторитъ на 19 май, спокойно може да се изгради новата сграда на българската държава.

Новата държава трѣбва да бѣде национална държава. Върховната ценностъ въ нея ще бѣде цѣлокупния народъ, нацията, а не отдѣлната класа, отдѣлното съсловие, отдѣлната личностъ. И затуй новата държава ще бѣде надкласова, надсъсловна, безпартийна, национална. По никой начинъ новата държава не ще е класова, а социална**), заявява единъ отъ теоретичитъ на обновата. Тя ще е майка за всички, а не само за едни. Инакъ социалната правда и обществената солидарностъ ще бждатъ само еднъ химера. И онѣ, който проповѣдва държавата да бѣдела класова: земеделческа, боржуазна или работническа, споредъ морала на новата държава, той проповѣдва противодържавни идеи, защото открива фронтове, а не хвърля мостове между отдѣлнитъ класи и съсловия.

Преди войнитъ можеше да се говори за интернационалностъ и международно солидарностъ. Но следъ войнитъ се издигнаха въ всѣка държава бариери срещу всички съседи. Държавитъ почнаха да живѣятъ сами за себе си — да се задоволяватъ само съ свое производство и свои вътрешни пазари. По необходимостъ държавитъ станаха национални. Творческиятъ национализъмъ започна победоносно да шедствува въ всички държави. Затова новата държава издига националната държава въ култъ, въ идолъ, предъ който всѣки българинъ трѣбва да се покланя. Любовта къмъ родното, любовта къмъ нацията — това благородно чувство новата държава се мжчи да го запази въ гърдитъ на всѣки българинъ. „Татко нашъ, който си на небето и ни давашъ насѣщния хлѣбъ, да се свети името ти!“ се казваше нѣкога. Днесъ трѣбва да се говори: „Земя моя родна, скжпа, благородна и гробъ на моитъ прадѣди, обичамъ те! Обичамъ славата ти, красотата ти, твоитъ планини и равнини, твоитъ села и градове. Обичамъ те изцѣло, о скжпа майко! Ще ти служа, съ каквото

*) Д-ръ М. Бояджиевъ, Идея за новъ парламентъ. Сп. „Звено“, год. VII, кн. 8, стр. 123.

**) Проф. Н. Долапчиевъ. Новата държава, стр. 10.

мога: съ ржце, съ разумъ, съ сърдце, смирено и усърдно и дотръба ли, ще дамъ за тебе живота си. Ще служа съ всички сили, за да прогоня отъ твоето лице мрака на бедността, невежеството и претяплението, за да цъвтиши и ни давашъ хлѣбъ на всички“.

Нѣкога нашитѣ национални идеали бѣха да обединимъ племето си. По камениститѣ македонски чукари и равнитѣ добруджански полета оставихме безкрѣстни гробове на хиляди герои, наши братя. Тѣ умрѣха за тебъ, Българо! Не било писано да обединимъ племето си. Сега това е още по-трудно — враговетѣ станаха и по-многобройни и по-силни. Сега нацията издига другъ идеалъ: *вътрешно единна и културно силна нация*. А това ще се постигне чрезъ социалната правда и обществената солидарностъ. Който е противъ тѣхъ, той е противъ нацията. Безъ единство е немислимо максимумъ разрастване на нашитѣ вътрешни духовни и културни сили. Само когато сме културно силни, поробенитѣ краища духовно ще бждатъ съ насъ. А бждатъ ли духовно съ насъ, то и политически ще дойдѣ день да бждатъ съ насъ. Днесъ нашитѣ национални идеали сж: *обединение на българското племе не чрезъ пушки и топове—това днесъ е абсолютно невъзможно, а чрезъ културно разрастване на нацията*.

А вънъ отъ това, всѣка вънкашна политика толкова е по-силна, колкото нацията е по-единна. *Национализъмъ днесъ не значи само патриотизъмъ и империализъмъ, но още и съгласуване на гражданскитѣ интереси чрезъ установяване въ страната на социална правда и обществена солидарностъ*. Индивидуално и класово помиришъ ли интереситѣ въ страната въ името на общото благо, ти си най-голѣмиятъ националистъ. Само така всѣки българинъ въ новата държава ще се почувствува като въ бащинъ домъ и съ най-голѣми усилия всѣки ще вземе участие въ величавия ѝ строежъ.

9. Училището на новата държава.

Училището винаги е било изразъ на господстващия свѣтогледъ въ дадено време. Всѣко време е имало свое училище съ своя индивидуална физиономия. Щомъ 19 май признахме за революционна дата, която ни донася нова организация въ управлението въ държавата и ново устройство на живота въ нея, *това ново време трѣбва да даде отзвукъ и въ училището*. Днешното училище трѣбва да се отличава отъ онова преди 19 май—отъ училището на парламентарния либерално демократиченъ режимъ. Въ що трѣбва да се състои това различие?

1. *Българското училище трѣбва да бжде цѣлостно училище*. Първото нѣщо въ досегашното училище, което най-много биеше на очи, бѣ голѣмата разпокъсаностъ на учебния материалъ. Обучението по учебни предмети съз-

дава тази разпокъсаност. Едва детското внимание се съсредоточи през първия час върху известен учебен материал, през втория час трябва то да се разстройва и отново да се настройва, защото имаме друг вече учебен материал. Такова въздействие съ разхвърлен учебен материал не е въ състояние да формира детския духъ. Въобще, старото училище съ своя разпокъсан учебен материал не бѣ въ състояние да даде най-необходимото на детето — нѣщо цѣлостно. *Всрѣдъ голѣмата и ненуждна претрупаност на учебния материал въ днешнитѣ училищни програми, всрѣдъ голѣмото разнообразие отъ учебни предмети и учебни единици липсва у тѣхъ обединяваща точка.*

Никое училище не може да има за целъ да дава повече знания въ разпокъсана форма. Ако при обучението държимъ повече на количеството знания, безъ да внасяме концентрация и вдълбочаване въ тѣхъ, то значи да стоимъ върху основитѣ на грубия дидактически материализъмъ. *Такива знания не съставляватъ капиталъ, защото слабо се рентиратъ.* Само голи факти не даватъ наука. Ако съ такива факти искаме да построимъ стройна сграда, това не ще ни се удаде, тъй като сградата само съ тухли, безъ други спойтелни материали, не става. Нека да не е чудно, ако нашата работа по тоя начинъ ще има сждбата на вавилонското стълпотворение — постройката да падне, преди още да се е формирала като такава. Наистина, науката работи съ факти, както зидарътъ съ камъне, но едно просто трупане на фактитѣ толкова малко е наука, колкото купъ камъни сж кжца. *Знанията само тогава иматъ значение, когато сж обединени.* „Само съ обединени знания, казва великиятъ философъ Спенсеръ, човѣкъ може да има широкъ погледъ за свѣтовния вървежъ и за развитието на културата“.

Въ полза на тая наша мисль иде и детската природа. Тя първоначално възприема нѣщата цѣлостно и следъ това вниква въ подробноститѣ. „Човѣкътъ познава свѣта аналитично, като върви отъ конкретното къмъ отвлѣченото — казва английския психологъ Джемсъ. А конкретното винаги е съ обединено съдържание. И само съ по-нататъшенъ анализъ нахлуваме въ елементарнитѣ психологически единици. „Детето, пише проф. П. Цоневъ, първоначално получава общи впечатления. То не може да различава отдѣлнитѣ качества. Следъ като се усили детската наблюдателностъ, детето почва да отпраща своитѣ сѣтвива къмъ частитѣ. Затова първоначално детето не може да отличава вълка отъ кучето, ябълката отъ лимона“. — „Възприятитя не отиватъ отъ простото къмъ сложното, бележи рускиятъ педагогъ Рубенщайнъ, както мислятъ хербартианцитѣ, а наопъки — отъ общото, цѣлото, макаръ и смѣтно, и следъ това къмъ частитѣ на това цѣло, подробноститѣ. Логически простото е елементъ, а психологи-

ческата сложност (цѣлото) е по-просто и по-разбрано“. — „Мнозина знаят водата, говори проф. Мушниковъ, безъ да знаят кислорода и водорода, защото по-рано възприемаме цѣлото, а следъ това елементитѣ“. — „Всѣко познание за нѣщата, допълва проф. Мойманъ, започва първомъ съ представа за цѣлото.“ На сѣщото мнение е и проф. Лай: „Всѣки познавателенъ процесъ и учебенъ актъ, твърди той, започва съ известна малко или много неясна представа за цѣлото“. — „Принципътъ да се отива отъ цѣлото къмъ елемента, пише нѣмския проф. Лиднеръ, е дълбоко врѣзанъ въ природнитѣ закони. Даже и зачатieto на всѣки зародишъ най-напредъ започва цѣлостно, на което отпосле се очертаватъ частитѣ му.

Поради това децата по-лесно разбиратъ и по-скоро проникватъ въ явленията, които имъ се представятъ не въ тѣхната логическа връзка, въ отдѣлни учебни предмети, а тѣй както произтичатъ въ околния животъ, т. е. въ жизнени цѣлости. „Отвлѣченитѣ знания на отдѣлнитѣ науки сж чужди за детския умъ“. (Дюй). *Детскиятъ умъ* не знае що е физика, химия, математика, но много добре познава следнитѣ учебни предмети, които могатъ цѣлостно да се разучатъ отъ различни научни гледища: нашето стопанство, родната гора, нашето отопление, нашето освѣтление, нашитѣ превозни сръдства и пр. Така нареченото логическо изложение на учебния материалъ — по учебни предмети — е целесъобразно за юношеската възраст, надъ 14 години, когато у децата се събужда интересъ за обобщение и абстракции „Педагогически абсурдъ е, пише проф. Клапаредъ, ако до 14 годишна възраст се преподава на децата наука въ истинска смисълъ на думата. Тоя, който иска да преподава теория до тая възраст, удовлетворява непоявила се още детска нужда, не пробудилъ се още детски интересъ“.

На мѣстото на учебнитѣ предмети новото училище поставя жизнени цѣлости, наречени въ Русия *комплекси*, а въ Англия и Америка — *проекти*. *За новото училище учебнитѣ предмети трѣбва да отстъпятъ мѣсто на отдѣлнитѣ теми (комплекси, проекти), взети изъ живота, природата или обществения животъ*. Всѣка тема трѣбва да се разглежда отъ гледището на различнитѣ области на знанието. *Само така училището ще се свърже съ живота — нѣма да учатъ схоластика, а злободневни жизнени въпроси. А да опознаешъ живота, това значи да го залюбишъ*.

Злободневнитѣ теми изъ живота стояха предъ вратитѣ на старото училище, както сиромасъ Лазаръ предъ кѣщата на богатия Лазаръ. Новото училище, широко отваряйки вратитѣ си за жизнени теми, гостоприемливо ще вкара живота въ училището. И само тогава всѣки гордо да каже: „Училището — това е живота; животътъ — това е училището“.

2. Българското училище трѣбва да бжде още и активно училище. Вмѣсто да развива всички интелектуални, морални и волеви сили на децата и юношитѣ, старото училище развиваше само една страна — само детската паметъ. Заобиколень съ безкрайно число науки, стари и нови езици, днешниятъ ученикъ не може самостоятелно да изследва, разсждава, разбира, действува — той е длъженъ само да помни. По тоя начинъ днешниятъ ученикъ се е обърналъ на попивателна хартия, която трѣбва да попива само знания. *Дресировка на ума, гимнастика на паметта, безконечно зубрене, създаване папагали, манекени, живи мъртавци, безволеви и крайно нервни личности — ето резултатитѣ на днешното училище.* А животътъ се нуждае тъкмо отъ други хора — волеви и съ творчески духъ.

Нѣкога се мислѣше, че човѣшкия духъ се състои само отъ интелектъ. Днесъ науката доказва, че той се състои още и отъ чувства и воля. И даже повече чувство и воля, отколкото интелектъ. Интелектътъ се развива чрезъ знанията, а волята чрезъ действието, чрезъ работата, чрезъ труда. *Следователно, днешното училище, ако не искаме да противоречи на детската природа и на живота, то трѣбва да е не само училище на знанието, но и на действието.*

Нагонътъ къмъ действието е стоманената пружина, която творецътъ слага като цененъ даръ още въ зачатieto на всѣки организъмъ. Нагонътъ къмъ действието е първичното въ човѣка и безъ него отсетне е немислимо да се образува интелектъ. Чрезъ действието активността на съзнанието се увеличава. Усвояването на знанията е въ зависимостъ отъ активността на съзнанието. Дейността у децата е стихийна потребностъ. Безъ нея тѣ никога не би опознали свѣта. Ограничимъ ли детскитѣ движения, ние отиваме противъ детската природа. Активността е най-характерната проява на детската природа и затова тя трѣбва да бжде основа на обучението. Ето защо днешното училище трѣбва да бжде не само интелектуално — да не се държатъ съ часове като заковани за чина и само да слушатъ, но още децата трѣбва и да действуватъ, да работятъ, т. е. *днешното училище трѣбва да бжде и трудово.*

Да създадемъ съвършения човѣкъ днесъ, значи той не само да бжде знаящъ, но и умѣящъ. Новото училище трѣбва да усъвършенствува личността не само чрезъ знанието, но и чрезъ умѣнието. Само по тоя начинъ тя ще гледа смѣло мжнотиитѣ на живота и чрезъ усилия и постоянство ще ги превъзмогва. Знанието може само да освѣтява пътятъ на нашия животъ, но не дава сили да бжде изминатъ. Тайната за всѣки успѣхъ е волята. *„Който нѣма воля, всичко ще му е пеголя“,* казва пословицата.

Трудовото обучение изисква всѣко знание, сръчностъ

или навикъ да бждатъ плодъ на личното учениково усилие, на учениковата самодейностъ. Отъ тѣхъ трѣбва да се изхожда и къмъ тѣхъ трѣбва да се връща. Само чрезъ тѣхъ ще се убие срамътъ у мнозина наши младежи отъ физическия трудъ, бѣгането отъ нѣкои професии и презирането на нѣкои занаяти.

3) Българското училище трѣбва да бжде единно. Еднаквото минало, еднаквиетъ битъ, еднаквитъ стопански условия, говоръ, нрави и обичаи на всички граждани въ територията на царството ни изискватъ да бждемъ възпитани въ една ясно опредѣлена национална идея. Това се диктува отъ самосъхранението на нацията и отъ желанието да се запази единството въ народнитъ срѣди. Обществена търпимостъ и единство въ нацията не може да има, ако не съществува *единно училище*, въ което децата на всички български граждани, безъ разлика на вѣра и народностъ, еднакво да се възпитаватъ въ ясно опредѣлена *държавна идея*. Само тя може да даде истински импулсъ за културно творчество и напредъкъ на страната ни.

Докато първиятъ реформенъ актъ не само въ фашистка Италия, хитлериска Германия, но даже и въ кемалиска Турция, е съсредоточаване изцѣло образованието въ ръцетъ на държавата, за да бжде веднажъ за винаги младежътъ спечелена за новитъ държавни идеологии, у насъ става обратното — претъпната българска толерантностъ дава възможностъ да се ширятъ на дължъ и на ширъ въ страната ни голѣмъ брой частни училища. *Последнитъ разумно използвани отъ враговетъ на националното ни единство, като червеи изяждатъ народната ни снага, защото насаждатъ у нашата младежъ чужда култура.*

Отъ известно време насамъ почнаха като гжби да никнатъ чужди училища, вѣнъ отъ частнитъ на турци, евреи, арменци и др. Докле за уреждането на всѣко срѣдно наше училище се изисква специаленъ законъ, чуждитъ срѣдни училища никнатъ безъ всѣкакъвъ законъ. Днесъ у насъ има надъ 20 срѣдни и 54 основни чужди училища. И ако се върви така, ще се обезлюдатъ училищата, особено въ голѣмитъ градове. Где въ Франция, Англия или Германия ще намѣрите чужди училища? И тежкото е, че 98% отъ ученицитъ въ тия училища сж деца на българи и български поданици. И то деца отъ „елита“ на българския народъ. Тѣ нѣматъ довѣрие въ българския учителъ, който съ години кисна по окопитъ, съ цената на своята кръвъ за да брани живота на родината ни, а иматъ довѣрието на разни чужденци, които до преди идването си тука едва ли сж чували името на земята ни. Изпращатъ ги въ чуждитъ училища, за да не общуватъ съ децата на народа, който отпосле ще управляватъ. Едно време нашитъ първенци изпращаха своитъ деца въ гръцкитъ учи-

лица и отъ тѣхъ отпосле излизаха най-голѣмитѣ фанариоти. *Отъ държавно гледище, отъ гледището на националното ни единство, не е все едно, българскиятъ гражданинъ де ще получи своето образование — дали въ народното училище или въ чуждото.*

Отъ 313 учители въ чуждитѣ срѣдни училища у насъ, само 102 сж родени въ България, т. е. сж български поданици. Отъ тия сж българско поданство 61 сж пенсионери, учителствували надъ 30 години, сж изхабени вече сили, неработоспособни, инвалиди. Мнозина пъкъ отъ учителитѣ сж чуждо поданство нѣмали даже срѣдно образование. *Значи възпитанието и обучението на българската младежъ въ частнитѣ училища е било повѣрено на хора сж чуждо поданство и на инвалиди, когато маса наша младежъ сж университетско образование стои безъ учителски мѣста и гладува.*

„При обучението въ чуждитѣ училища, — бележи Учебниятъ ни комитетъ*), — трѣбва да преобладава български духъ. Въ нѣкои чужди училища това сж го криво разбрали и сж дали преимущество на чуждата култура.“

Единъ отъ възпитаницитѣ на тия училища пише: **) „Тамъ ни учатъ да обичаме преди всичко отечеството и да работимъ за него, та после за себе си“. Тежко и горко на оня народъ, когото чужденци ще учатъ на родолюбие! *До единъ отъ борцитѣ на нашата черковна и политическа свобода, до единъ отъ героитѣ на Шипка, Сливница, Люле-Бургасъ, Булаиръ, Дойранъ, Тутраканъ, Кубадинъ и пр. не ги възпятаха чуждитѣ училища, а българското полусрутено училище и неговия славенъ народенъ учителъ.*

Единството на нацията още по-зле е застрашено въ турскитѣ училища. Презъ 1927 год. въ България е имало 1285 смѣсени първоначални училища съ 2008 учители и 57,709 ученика. Отъ докладитѣ на училищнитѣ инспектори се вижда, че до едно отъ турскитѣ училища нѣматъ училищна покщнина и пособия. Учителитѣ турци не сж получавали заплата по 5-6 месеци, а нѣкъде и съ години. Повечето отъ тѣхъ имали само прогимназиално образование и слаба култура. *И то презъ това време, когато въ страната 3-4000 правоспособни български учители стоятъ безъ работа!* Тия турски учители обучавали догматично и своеобразно. Ученицитѣ имъ често изпитвали възпитателното въздействие на тоягата, поради което сж станали плахи, нерешителни и убити духомъ. Нѣкои отъ турскитѣ ученици си набавяли учебници отъ Цариградъ. Въ тия учебници ясно личала панислямската идея. Единъ отъ министерскитѣ пратеници за турското духовно училище въ

*) Вижъ сп. „Училищенъ прегледъ“, год. XXXI, кн. V, стр. 97.

**) В. „Миръ“ отъ 11. X. 1934 год.

Шуменъ пише: *) „Абитуриентитѣ се освободиха отъ изпитъ по български езикъ, българска история и отечествена география, понеже били показали презъ минали години много добри успѣхи. *Отъ справката, която направихъ, излъже, че тѣ нищо не сж учили по българскитѣ предмети*“.

При такива условия не може да има единство на нацията. Каква обнова може да настане въ душитѣ на тия български граждани при едно такова отвратително възпитание? *Никой български поданикъ, догдето не свърши основното си образование въ българското официално училище, не трѣбва да постѣпва въ чуждо училище* Това налагатъ не само държавнически интереси, но и чисто стопански — *ще намѣрятъ въ ржцетѣ си залькъ хлѣбъ маса безработни учители*.

4. Българското училище трѣбва да бжде „училище по мѣрка“. Всѣка социална група се състои отъ единство. Но това единство е съставено отъ множество разнородни единици. Човѣкътъ се различава не само по тѣло, но и по духъ. Всѣки индивидъ има свои особени тѣлесни и духовни особености, а, следователно, и свои особени нужди и интереси. Тѣзи нужди и интереси, различни у различнитѣ деца, поради различието въ наследствеността, срѣдата, всрѣдъ която живѣятъ и възпитанието, изискватъ своето индивидуално задоволяване. Чрезъ индивидуализацията, която новото училище ще трѣбва да въкара въ обучението, трѣбва да развие личността споредъ нейнитѣ дарби и способности. А това ще рече, новото училище да бжде „училище по мѣрка“.

5. Българското училище трѣбва да бжде областно. Покрай своя общообразователенъ характеръ, всѣко училище трѣбва да има и свой специаленъ такъвъ **). Този специаленъ характеръ ще се опредѣля отъ специална целъ, която ще зависи отъ културната, етнографската, промишлената и историческата физиономия на областта, въ която то се намира. Досегашното училище приличаше на калпакъ, който ставаше на всѣка глава. То имаше универсаленъ характеръ. И затова всички училища си приличаха по своята вънкашна и вътрешна организация. Новото училище, оставайки вѣрно на принципа за индивидуализацията, трѣбва да бжде областно, т. е. да бжде организирано съобразно икономическата мощъ, вида на мѣстната промишленостъ и културнитѣ интереси на населението въ областта, тѣбезъ да губи стойността си като общообразователенъ институтъ.

По тоя начинъ новото училище ще постави кръстъ на досегашното безличие и пълна нееластичностъ на досегашни-

*) Сп. „Учил. прегледъ“, год. XXXI, кн. V, стр. 109.

**) Дамянъ Димовъ. Новитѣ образователни реформи, стр. 19.

тъ училищни програми, които и за планинското, и за полското, и за краймското училище бѣха все едни и сѣщи. *За въ бж-деще училищната програма не ще дава планъ на подробно разработени теми, а само скелетътъ, който ще се облича отъ учителя споредъ мѣстнитѣ условия.*

Новото училище вмѣнява въ дългъ на всѣки учителъ най-първо да изучи трудовата деятелностъ и природнитѣ богатства на мѣстния край. Проучването на голѣмитѣ градове трѣбва да стане колективно отъ всички учители, като градътъ и околността се раздѣлятъ на сектори. Всѣко училище трѣбва най-сѣществено да изучава своя секторъ. Следъ това се опредѣлятъ главнитѣ теми.

Най-първо учителътъ трѣбва да си даде точна смѣтка, до кои обекти ще се направи излетъ. Такива обекти могатъ да бждатъ: рѣката, езерото, блатото, ливадата, гората, полето, воденицата, желѣзопѣжната станция, телеграфо-пощенската такава, съседното училище, читалището, кооперацията, фабриката, общината, обушаря, хлѣбаря, млѣкарницата и пр. Отъ два еднакви обекти (две рѣки, две кооперации и пр.) ще се избере по-интересния. За всѣка главна тема ще се опредѣли приблизително и времето за разработката. И следъ това темитѣ се подреждатъ въ последователенъ редъ, а заедно съ това се опредѣля, и съ коя тема какви трудови навики ще се наложатъ.

Следъ това учителътъ опредѣля подтемитѣ на главната тема. Между тѣхъ се разхвърля учебния материалъ по четене, писане, смѣтане и пр.

Първитѣ опити на всѣка планировка ще се окажатъ придружени съ голѣми съмнѣния и разочарования, защото проблемата е нова и сложна. Но ако рамкитѣ за планирането на дадена мѣстностъ предварително бждатъ разработени въ опитнитѣ училища, нѣма да се доде до разочарование и ком-прометиране на новата учебно-възпитателна система.

6. Българското училище трѣбва да бжде съставно. Училището не може да бжде само общо или само професионално. То трѣбва да бжде и общо и професионално, т. е. съставно. Общата и професионалната тенденция въ известни случаи може да доминиратъ една надъ друга. Ако училището не е съставно, принципътъ за индивидуализацията не ще се спази. Безъ такъвъ характеръ нѣма да има еластичностъ въ образованието. Най-после и съставниятъ характеръ на нашия поминъкъ сѣщо налага съставенъ характеръ и на училището.

7. Българското училище трѣбва да бжде и национално. Когато се говори за училище съ ясно опредѣлена национална идея, трѣбва да се разбира: *първо*—училище, което

да служи на националната държава, като подготвя адепти на нейната идеология за самосъхранение на нацията; *второ* — училище, което отговаря на националния темперамент и националната природа, които чрез него търсят най-висшата степен на своето развитие, *трето* — училище, което ще готви националния елит, който ще създава и ръководи националната култура, ще подготвя международното положение на нацията и ще отмихва нейните виши международни претенции.

ИЗЪ ПРАКТИКАТА ЗА ПРАКТИКАТА

Ник. Г. Попова,
учителка въ с. Трѣбачъ, Разградско.

„БЪХЪ ЖАДЕНЪ!...“

Първиятъ учебенъ день призова миналогодишнитѣ първаци въ училище. Седмица преди това ние редовно всѣки день се срѣщахме. Подъ предлогъ да се запишатъ или да доведатъ нѣкое „първаче“ съ трогателна довѣрчивостъ заставаха до масата и чакаха да си поговоримъ. Всѣки единъ по отдѣлно имаше толкова тайни да ми довѣри, толкова въпроси да зададе, че не знаеше, какъ да започне и трѣбваше азъ да започвамъ съ въпроси. за събитията, станали въ мое отсъствие. Много болки разгледахме съ малкитѣ, но всички по отдѣлно ми довѣриха обществената тайна, че тѣхното малко другарче Данито презъ една тѣжна нощъ спало на улицата. Отъ тѣхъ повече нищо не разбрахъ, защото и тѣ не знаеха. Когато ми казваха това, тѣхнитѣ юмручета бѣха свити, носленцата имъ неравномѣрно се свиваха, а очичкитѣ блестяха съ пламъкъ на възмущение. Данито бѣше сираче. То имаше баща и лоша мащеха. Семейството не бѣше бедно, но винаги несправедливата мащеха бѣше пословична въ село. Когато бѣше още 4-годишно, Данито оставаше самъ за цѣла нощъ и день въ кѣщи, когато родителитѣ му отиваха на гости въ съседнитѣ села. Виждайки страданията на малкия сиракъ, азъ бѣхъ извънредно внимателна и ласкава къмъ него. Стигнахме до тамъ, че, когато той се порѣжеше и ударѣше, не даваше никой да го наближи, а казваше:

— „Като го види учителката, ще ми мине“... Когато го оскърбяваха въ кѣщи, идваше въ канцеларията, заставаха до вратата и ме гледаше съ своитѣ печални очи. Въ тия очи всѣки можеше да прочете въпроса: „Защо хората сж зли? Какво зло върша азъ, та мръзна, гладувамъ, биятъ ме? Защо менъ никой не милва, защо не ме признаватъ за дете. . . ?“ Но той не проговоряше, а само вадички невини сълзи се стичаха по зачервеното лице, дете ясно личаха отпечатыци отъ безжалостни прѣсти . . .

Въ такъвъ мигъ менъ не оставаше нищо друго, освенъ да подкача приказницата за „малкото сираче“, което било толкова добро, трудолюбиво, честно, че, като израстнало, станало най-умния ергень въ село, правело голѣми добрини на беднитѣ, уважавали го всички, а неговата мащеха се извинявала за лошото си дѣржане и останала на старини той да

я гледа... Полека-лека Данито забравя неправдата и мислено се пренася съ менъ, кога ще порасне и той.

Презъ седмицата той не дойде да се запише. Поржчвахъ на другарчетата му да го повикатъ, но той пакъ не дойде. И по улицата не го видѣхъ.

Тая заранъ вратата на канцеларията биде откренхната и тамъ по старъ маниеръ застана Данито. Очичкитѣ бѣха сведени, боситѣ крака неспокойно тжпчеа на едно мѣсто.— Ела, Дане, да се видимъ! Отъ една седмица съмъ тукъ, а тебъ те нѣма. Де бѣше? Брадичката затрепера, очичкитѣ се затвори-ха и съ едва чутъ гласъ Данито каза:

„Тъй, жаденъ бѣхъ тогава! Пасѣхъ конетѣ... слънцето прижурише, а вода нѣма нигде... Отъ лелинитѣ дини откжснахъ една малка... Леля е сестра на мама... Обади ме и затова ме изпждиха вечеръта... Менъ ме бѣше срамъ да дойда... Никога... Никога вече нѣма... захлипа Данито.

— Хайде, добре дошълъ, Дане, въ училището. Ехъ какъвъ ергенъ ти ще станешъ, отъ сега те виждамъ...! Какви едри дини ще отглеждашъ! Ще идватъ лелинитѣ ти момченца, ти ще имъ откжсвашъ хубави, едри дини, ще имъ срѣздашъ и ще казвашъ: — Яжте, батювитѣ. Дояде ли ви се, идвайте пакъ — азъ ще ви дамъ, но сами не влизайте, да не се научатъ и другитѣ да бератъ. *Чуждо безъ питане не се бута!*

Полека-лека спокойствие просвѣтна въ очитѣ на Данито, и той за дълго ги закова на лицето ми. Несправедливостъта, която тровѣше детското му сърдце, не бѣше тъй голѣма, защото бѣше му дадено да разбере, че и той е направилъ грѣшка, а и гузността, която го гнетѣше, отлетѣ неусѣтно...

Ученицитѣ, които съпроводиха Данито, го чакаха до вратата и, когато ние двама излѣзохме, тѣ ни заобиколиха, като искаха, безъ да питатъ, да разбератъ тая история.

— Както сме събрани, деца, можемъ ли да направимъ съ общи сили програма за днешния день? ги запитахъ азъ.

— Можемъ, можемъ! бѣ ликуващиятъ отговоръ.

— Добре, имамъ листъ и моливъ, казвайте!

— Да разказваме! (мнозинство)

— Ще напишемъ приказчица! (мнозинство).

— Да направимъ задачи отъ нашата приказка! (мнозинство).

— Да рисуваме картинки!

— Учителката да каже нова пѣсничка за приказката!!

— Прието, отговарямъ вече азъ, но намислете, за какво трѣбва да говоримъ първия часъ?

Погледитѣ се отправятъ къмъ вратата на канцеларията. Моментъ е особенъ: не ми се иска да говоримъ повече за тая

случка. Отъ друга страна незадоволеното любопитство е лошъ съветникъ. Вземахъ решение:

— Дане, ти какво мислишъ? Я ни кажи за какво да говоримъ първия часъ! Той ме погледна съ довѣрчивитъ си очи и отговаря просто:

— „Случки презъ лѣтото . . .“.

Всѣки подири другарчето си, и тихо влѣзохме въ стаята. Не поканихъ ученицитъ да седнатъ. Следъ малко тѣ се до-сѣтиха:

— Другари, да поканимъ Господа да ни ржководи въ училището и въ живота!

Детскитъ ржце се обтѣгнаха за клетва и тихо се понесе молитвата на първия учебенъ день:

„Боже, дѣсница прости върху насъ и подкрепи ни въ неволитъ. Всички насъ, Господи, Ти, напжти къмъ олтара на храма. Искаме ние да бждемъ добри рожби на татка и мама. Искаме да те любимъ всѣгда, както любятъ мнозина. Боже, стори ни достойни чеда на Тебъ и на нашата Родина България!“

— Да бжде!!

Ант. Борлаковъ.

ЛИСТОПАДЪ.

(урокъ по естествознание въ IV отд.*)

Задачи за излетъ и наблюдения. — Вчера, когато минавахъ край единъ дворъ, видѣхъ нѣщо, което ме накара да се спра. Възрастенъ мжжъ силно раздрусваше едно дърво. — „Трѣбва да брули плодове“, си помислихъ. Вгледахъ се — зарзала. „Гледай го ти — ужъ голѣмъ човѣкъ, пѣкъ като малко дете си играе, рекохъ си азъ на ума. Но . . . изведнажъ разбрахъ, че той работѣше. Наблизу стоеше жена съ метла въ ржката . . . Лопата за сметъ. . . Купъ изсѣхнали листа. . . Дворътъ чисто преметенъ . . . Х-мъ . . . разбрахъ . . .“

Пауза.

Отдѣлението се оживява. Тихо шепнене. . . Засмѣни погледи. Стрелкатъ се нѣколко ржце. . .

— Азъ зная, защо човѣкътъ е раздрусвалъ дървото!

— Защо?

*) Разработихъ тоя урокъ презъ м. ноемврий 1910 год. въ IV отд. на първоначалното училище „Екзархъ Иосифъ“ въ Варна, въ което бѣхъ учителъ тогава. Печатанъ е въ кн. IX (ноемврий), стр. 528 — 536, на сп. „Педагогически прегледъ“, год. IV (1910). Възпроизвеждамъ го отново, защото и сега — следъ 24 години — не е изгубилъ методичната си стойность: на мнозина млади учители той ще посочи, какъ могатъ и трѣбва да се водятъ съ ученици отъ първоначалното училище наблюдения сръдъ природата.

— Вчера бѣше недѣля. Хората си измѣли двора. Тѣ раздрусватъ дървото да опадатъ всички листа, които ще паднатъ презъ деня. . . Ако ги оставятъ, ще паднатъ и ще омърсатъ двора. Сетне пакъ трѣбва да го метатъ.

— И ние вчера си изметохме двора. Като станохме сутринята, подъ *вишната* и *салкъма* бѣха нападали листа. . . Опадали презъ нощта.

— Ние всѣка сутринъ метемъ нашия дворъ. . . Сѣ падатъ сухи листа. . .

— Тази сутринъ азъ видѣхъ на улицата до военния клубъ, метачи събираха на купове сухи листа. . . Опадали отъ *липичкитѣ*. . . .

— Ние имаме у насъ едно дърво предъ вратата. . . *Айлантусъ* се казва. . . Цѣль день отъ него падатъ листата. . . Тѣ падатъ зелени.

И азъ видѣхъ на друго дърво листата падатъ зелени.

— Вчера ходихъ на лозе. Въ плета имаше единъ *дрѣвъ*. . . Листата му станали червени като кръвъ.

— И азъ, и азъ. . .

— Азъ пъкъ. . .

— Наистина, допълвамъ азъ, листата на нѣкои дървеса сега сж чудно обагрени. Гледахъ горичкитѣ въ *морската градина*. Тѣ сега сж премѣнени съ красиво шарено облѣкло — червено, жълто, портокалено, кафяво. . . И тамъ листата капятъ едно по едно. . .

— Защо, учителю, листата се обагрятъ? Нали птицитѣ не ги ядатъ?

Навѣрно, ученикътъ иска да си обясни обагрянюването на листата по аналогия съ обагрянюването на плодоветѣ. Въпросъ, на който мжно може да се даде отговоръ!

— Това ще разберемъ, когато разгледаме шарената премѣна на дървесата въ морската градина. Ей сега ще идемъ тамъ. . . *Наглюдавайте внимателно на кои, дървета сж опали листата и сж каква шарка сж обагрени тѣ!*

Къмъ горичкитѣ въ морската градина. Чуденъ есененъ день, останалъ отъ горещото лѣто. Въздухътъ е чистъ и кристалнопрозраченъ. Ясно можешъ да виждашъ. Звуковетѣ отъ далечината особно отчетливо се слушатъ. Ясно различавашъ гласа на пжтницитѣ, които се отдалечаватъ ей тамъ по евксиноградското шосе, скърцането на пълнитѣ кола, кучешкия лай, свиркитѣ на автомобилитѣ и отобуситѣ.

Кичеститѣ дървета, които засѣнчватъ отъ дветѣ страни шосето, блѣстятъ на слънчевия свѣтликъ съ разкошни шарки. Подъ тѣхъ земята е посипана съ листа, които шумятъ подъ краката ни. Обръщамъ вниманието на ученицитѣ върху всичко това. Спираме се предъ всѣко дърво, наименуваме го, разглеждаме шарката на листата и отминаваме. Повече отъ дърветата сж вече познати на ученицитѣ. Преди седмица ние раз-

гледахме пакъ на сжщото мѣсто плодоветѣ имъ и начина, по който тѣ се разсѣватъ.

Подъ настроението, което извиква омърлушениятъ видъ на природата, запѣваме :

„Мина, мина топло лѣто,
Вечъ се въздухъ разлади.

.....

Вечъ нивята се обраха,
И полето погрознѣ. . . .

Последнитѣ звуци на пѣсенята замиратъ въ далечината . . .
Вървимъ нѣколко минути мълчаливо. . . Нека ученицитѣ поживѣятъ съ чувствата, които извикатъ у тѣхъ тѣжната мелодия и есенниятъ видъ на околната природа ! . .

— Да ! нарушавамъ мълчанието азъ, наистина полето погрознѣ. Погледайте наоколо !

— Трѣвата е суха и прашна.

— Но все пакъ има цвѣтя.

— Минзухаръ, минзухаръ !

— Това е *есененъ минзухаръ*. Ето и цвѣта на глухарчето. Значи полето не е толкова грозно ?

— Учителю, тѣзи цвѣтя не сж хубави. . .

— Наистина, тѣ не сж много хубави. И ние не имъ се радваме толкова много, както на *кокичето* и *пролѣтния минзухаръ*. . . .

— Азъ зная защо.

— Защо ?

— Тѣ ни казватъ, че иде есень, зима. . .

— Да, това е така. Всичко наоколо ще умре, ще заспи.

— Напролѣтъ тѣ пакъ ще поникнатъ.

— Да, ще се пробудятъ отъ дълбокия зименъ сънь, ще се раззеленятъ, ще се разцвѣтятъ, ще заживѣятъ новъ животъ. . . Но и сега има, на какво да се порадваме. Погледнете само шарената премѣна на горичкитѣ въ морската градина. . .

Ние стоимъ вече предъ тѣхъ. Оставямъ децата да наблюдаватъ нѣколко минути мълшичкомъ.

— Учителю, вижъ тамъ листата на онуй дърво сж червени като кръвь.

— Гледай, гледай тамъ листата сж портокалени.

— На това пъкъ половината листа сж зелени, половината — жълти. . .

— Колко е красиво всичко това ! Лѣтосъ всички дървета бѣха зелени, еднакви. А сега сѣкашъ нѣкой е взелъ боичкитѣ ни отъ кутийката за рисуване и ги е боядисалъ.

— Вижда ми се, че сега дървесата сж много по-хубави, отколкото лѣте, добавямъ азъ.

— Хубави сж тѣ, ама само за нѣколко деня. Листата имъ ще опадатъ, и тѣ ще заприличатъ на черни метли.

— На онова дърво листата вече сж опадали на върха.
 — Познавате ли го? — *Осенъ.*
 — Ето и другъ *осенъ*. И на него на върха листата сж опадали.

— Ето и друго дърво, на което листата сж опадали на върха.

— То е *брѣстъ*.
 — Я погледнете *брѣстоветъ на алеята!*
 — На всички сж оголени върховетъ.
 — Отъ тия дървеса можемъ да се научимъ нѣщо.
 — *Най-напредъ листата опадатъ отъ върха.*
 — Това не е съвсемъ вѣрно. Разгледайте ей оная *липичка*. Какво забелязвате?

— На върха листата стоятъ, а на долнитъ клони сж опадали.

— Намѣрете и други такива дървеса.

Ученицитъ наброяватъ нѣколко.

Отиваме къмъ поточето, което пресича градината. Отъ широката мостъ наблюдаваме *тополитъ и върбитъ*. Ученицитъ забелязватъ, че сж окапали листата отъ долнитъ клоне.

— Значи всички дървеса не хвърлятъ листата си най-напредъ отъ върха.

— На едни дървеса започватъ да опадватъ листата отъ върха, на други — отъ долнитъ клони.

— Кои сж тѣ?

— *На бука, брѣста, осена опадватъ листата най-напредъ отъ върха, а на липата, тополата, върбата — отъ долнитъ клони.*

— Дали е така у всичкитъ дървеса?

Ученицитъ сж въ недоумѣние.

— Това ще разберемъ, като разгледаме дървесата ей въ онѣзи горички.

— Познавате ли какви сж тия дръвчета?

— *Брѣзи*. — А ония тамъ? — *Кленове*. Тѣзи? — *Яворчета*.

Наблюдаваме и забелязваме, че у тия дървеса започватъ да капятъ листата отъ различни клони — и отъ върха, и отъ срѣднитъ, и отъ долнитъ клони.

Продължаваме нашата разходка.

— Ето *джбчета*.

— Листата на всички сж изсъхнали, но стоятъ още на дървото.

— Така тѣ ще стоятъ цѣла зима. Чакъ напролѣтъ ще опадатъ.

— Зимасъ ни донесоха джбови дърва. По тѣхъ имаше листа . . .

— Ето дръвчета, на които листата си стоятъ все тѣй зелени, както бѣха презъ пролѣтѣта и лѣтото. Такива тѣ ще си останатъ и презъ зимата.

— Тъ сж борчета.

— Ние имаме у насъ *чемширъ*. И на него не опадватъ листата зиме-

— И *бръшляна* не падатъ листата.

— Защо ли на едни опадеатъ листата, а други се зеленятъ цѣла зима?

— Сланата ги е попарила. На бора листата сж дебели, та не може да ги попари.

— Слана още не е паднало, а листата вече капятъ.

— Може да падатъ отъ студа. Сутринъ и вечеръ става студено.

— Не, тѣ падатъ отъ мъглата. Тази сутринъ имаше гжста мъгла.

— Щомъ е така, трѣбва да падатъ листата на всички дървеса.

— Може едни растения да сж много „зиморничеви“, други пъкъ да траятъ на студъ.

— Ти, Тодоре, искашъ да кажешъ, че сж като хората : едни отъ малкъ студъ изстиватъ, а други търпятъ най-големъ мразъ. Това донѣкжде е вѣрно. Ето въ цвѣтарницата сж внесли вече много цвѣтя. Ако ги оставятъ вънъ, ще измръзнатъ. Но листата на дървесата започнаха да капятъ още презъ септемврий, когато времето не бѣше се захладило.

— Вѣтърътъ ги обрулва.

— Вѣтърътъ ли? — Нека влѣземъ въ горичката да си отпочинемъ, да погледаме и послушаме

— Чувате ли?

Ученицитѣ наблюдаватъ, какъ тукъ-таме отъ дървесата падатъ отронени листе и слушатъ слабия шумъ отъ падането имъ.

— Тукъ е тихо, нѣма вѣтъръ, а листата сами капятъ.

Похванете тия листа ! . . . Тѣ оставатъ въ ржката ти. Колко слабо се държатъ ! А лѣтосъ трѣбваше да ги дърпате, за да ги откъснете. Поклатете сега само слабо дървото, и листата ще се посипватъ по земята. Вѣтърътъ само имъ помага по-скоро да паднатъ на земята. Отъ най-слабия вѣтрецъ земята се посипва съ листа. А лѣтосъ дори силенъ вѣтъръ мжно можеше да откъсне отъ дървото листа.

— Дървесата трѣбва сами да правятъ да имъ падатъ листата.

— Това е истина. Само че трѣбва да се каже по-добре : дървесата подготвятъ падането на листата.

— Какъ ?

— Да разгледаме клончетата, отъ които сж опаднали листата. Тѣ ще ни кажатъ „какъ“ . . . Ето една вѣйка отъ *конски кестенъ*.

Ние познаваме, де сж стоели листата.

— На клончето има малки белези. Тѣ приличатъ на *кон-*

ска подкова. Отъ туй и дървото е наречено „конски кестенъ“. Разгледайте и опашките на падналите листа! Краятъ имъ е гладъкъ, сѣкашъ сж отрѣзани, а не откършени.

— Вижте сега пъкъ листата, които още стоятъ на дървото. — Мѣстото, дето се залавя опашката за клончето, е означено съ тънъкъ нарѣзъ. Поклатете слабо листа, и той остава въ ржката ви. Ако бихме поискали да откъснемъ листа лѣтосъ, трѣбваше силно да го дръпнемъ. Тогава заедно съ опашката се откършва и частъ отъ кората на клончето. Остава малка раничка. А сега раничката е закрыта съ малка пластинка. Дървото се е погрижило, щото лека-полека да се отдѣли листа.

Сжщото става и когато озрѣятъ плодовете. Който се е опитвалъ да кжса зелени ябълки или круши, знае колко силно трѣбва да ги дръпне, за да ги откъсне. Узрѣятъ ли, тѣ сами капятъ на земята.

— Какъ дървото отрѣзва опашките на листата и плодовете си?

— Щомъ наближи есень, тамъ, дето се държи листътъ ъ клончето, се образува тънка *пластинка*. Тя лека-полека се разцепва на две части: едната покрива раничката на клончето, а другата остава върху края на листната опашка. Листътъ подкова слабо се държи, че отъ тежината си пада на земята.

— Защо е потрѣбно да се покриятъ раничките на клончетата съ корица? Нека да останатъ. Какво отъ това?

— Дървото ще стане грозно.

— Не.

— Дъждовната и снѣжната вода ще влѣзе въ раничките, и клончетата ще загинятъ.

— Така е.

— Но какво кара дървото да *отрѣзва* своите листа?

— Бои се отъ студа.

— Миналата година азъ видѣхъ дървеса въ гората и градините, на които листата окапаха презъ лѣтото. Тогава бѣше голѣма суша. Земята дълбоко бѣ се напукала и бѣ станала като камъкъ. Есеньта, когато заваляха дъждове, и се напои земята, ябълки, круши и сливи цѣвнаха, както презъ пролѣтѣта и пустнаха малки зелени листа.

— И на нашето лозе сливите цѣвнаха презъ есеньта. Тате казваше, че не помни да е виждалъ такова нѣщо другъ пжтъ.

— И азъ видѣхъ. . .

— Презъ лѣтото нѣмаше студъ. Защо опадаха листата? И защо после презъ есеньта покараха нови листа?

Пауза.

— Тогава почвата бѣше изсъхнала като камъкъ. Корените не можеха да смучатъ сокъ, за да хранятъ листата, и тѣ паднаха.

— Не само затуй. Спомнете си за „устицата“ на листитѣ. Защо служатъ тѣ?

— Презъ тѣхъ се изпарява водата, която иде отъ коренитѣ.

— Така. Миналата година отъ голѣмата горещина листата изпаряваха много повече вода, отколкото идеше отъ коренитѣ. Малко сокъ коренитѣ смучеа, пъкъ много вода изпаряваха листата. Ако тѣ останѣха на дървото, то трѣбваше цѣло да изсъхне. Както, наистина, изсъхнаха нѣкои дървеса...

— На насъ изсъхна тогава една круша . . .

— У насъ пъкъ . . .

— Както стана у насъ съ листата на дървесата миналата година, така става всѣка година въ топлитѣ страни—тамъ, дето отиватъ ластовичкитѣ, щъркелитѣ и жеравитѣ.

Тамъ нѣма ни зима, ни пролѣтъ, ни есень. Всѣкога е лѣто. Има само две годишни времена: *сухо време*, когато не пада капка дъждъ, и *дъждовно* — когато по цѣли седмици валиятъ проливни дъждове. Презъ сухото време много дървеса си хвърлятъ листата, както у насъ ги хвърлятъ презъ есеньта.

— Защо?

Следватъ обяснения на ученицитѣ по аналогия на ония, които дадохъ за окапването на листата презъ миналото лѣто.

— Дали затуй не падатъ листата и сега у насъ?

— Не, сега нѣма суша, земята е влажна.

— Вие ми казахте, че у насъ отъ дървесата всѣка нощъ падали много листа.

— Защо ли ноще капятъ повече листа, отколкото дене?

— Ноще става по-студено,

— Значи листата падатъ отъ студа!

— Азъ нали казахъ, че листата падатъ отъ студа. . .

— Да, това е така. Но какъ студа кара листата да падатъ?

— Още презъ месецъ августъ, когато нощитѣ ставатъ дълги, а денътъ по-късъ, започва да се захладява. Денемъ почвата не може да се сгрѣе силно, а ноще бърже истива. Спомнете си, за измѣрванията, които правихме съ термометра. Какво научихме отъ тѣхъ?

Сутринъ почвата се сгорещява по-лесно отъ въздуха, а вечеръ въздухътъ по-бавно изстива отъ почвата.

— Така става и презъ м. септемврий и презъ октомврий. Колкото приближава зимата, толкова почвата става по-студена. Вие знаете, че ако посѣемъ рано напролѣтъ нѣкакви семена, докато земята е студена, тѣ не могатъ да поникнатъ. Затуй градинаритѣ сѣятъ семена за *разсадъ въ рѣтила*, въ които поставятъ конски торъ, за да държи топлина на младитѣ растенийца. Тѣхнитѣ корени могатъ да смучатъ храна отъ земята, само когато почвата е *топла*.

Тъй става и съ голѣмитѣ дървеса. . . Вие се досѣщате сега, какъ студътъ кара листата да падатъ. Разкажете!

— Есенъ почвата истива. Коренитѣ не могатъ да смучатъ сокъ отъ земята и да хранятъ листата, затуй тѣ пожълтяватъ и падатъ отъ дървото.

— Ами, ако останатъ на дървесата, какво ще стане?

— Презъ „устицата“ на листата водата ще се изпарява, а пъкъ отъ коренитѣ ще отива малко сокъ. Може да се изпари всичкиятъ сокъ на дървото, и то ще изсъхне. . .

— Сега водата не се изпарява, Нали е студено?

— Водата се изпарява, и когато е студено. Ако оставите мокри дрехи на двора, тѣ ще изсъхнатъ, само че по-бавно отколкото лѣте. Ала и това стига, за да изсъхне дървото, защото отъ коренитѣ не идва почти никакъвъ сокъ. Коренитѣ заспиватъ, заспива и дървото.

Ето защо падатъ листата.

— Щомъ е така, защо не падатъ листата на бора, чешира, бръшляна?

Пауза.

— Тѣ сж дебели, кожести и гладки отгоре.

— Освенъ това тѣ иматъ малки „устица“.

Листата на бора сж тѣсни като игли. Вие разбирате, сега, защо не падатъ.

— Тѣ изпаряватъ много малко вода.

— Така. А презъ зимата изпарението става още по-бавно, отколкото презъ лѣтото. Водата, която тѣ изпарятъ, е по-малко, отколкото малкото количество сокъ, което иде отъ коренитѣ. Освенъ това тѣхнитѣ корени сж така направени, че могатъ да смучатъ храна отъ земята и когато почвата се изстуди. Затуй тия растения могатъ да растатъ и на студени мѣста: по върховетѣ на високитѣ планини, въ студениѣ страни и др.

— Сега разбрахме, защо едни растения хвърлятъ листата си и защо други оставатъ зелени цѣла година. Да разкажемъ всичко което изслушахме.

Общо схващане.

На пжтъ къмъ училището. Пакъ вървимъ изъ прашния друмъ. Спираме се предъ една липичка, която вече е хвърлила всичкитѣ си листа.

— Въ горичката липичкитѣ бѣха още покрити съ листа, а тази вече е гола. Защо ли? Почвата е една и сжща. И въ градината, и тукъ става ноше еднакво студено. Кое е накарало тая липичка да хвърли толкова рано всичкитѣ си листа?

Пауза.

— Въ горичката земята бѣше покрита съ листа. Тамъ бѣше доста задушно. Ако влѣзете ноше въ гора, ще усѣтите, че тамъ е по-топло, отколкото на открито поле.

— Азъ зная сега. . .

— Какво ?

— Тукъ ноще почвата изстива по-бърже, отколкото въ гората. Затуй листата на тази липичка по-скоро сж окапали, отколкото въ гората.

Изводъ. Правимъ още нѣколко аналогични наблюдения, които съпоставяме съ наблюденията, направени въ градината. Резултатъ отъ всички наблюдения е изводътъ: 1) *Листопадътъ, на открити мѣста настѣпва по-рано, отколкото въ храсталацитъ и горитѣ, защото почвата по-скоро изстива*; 2) *На каменлива, пясъчна и глинеста почви дървесата по-рано хвърлятъ листата си, отколкото на черноземна, защото последната по-мѣчно изстива*; 3) *Едни растения по-рано хвърлятъ листата си отъ други, макаръ и да растатъ на едно и сѣщо мѣсто.*

Въ училището. — Казахме, че студътъ кара дървесата да хвърлятъ листата си. Дали не се лъжемъ ?

Ако това е вѣрно, ние можемъ да накараме и посредъ лѣто всѣко дърво да хвърли листата си. Какъ ?

Малка пауза.

Единъ ученикъ. — Като натрупаме ледъ около корена на дървото. Почвата ще изстине, и листата ще паднатъ. . .

— Ние можемъ да направимъ това и сега. Ето оная саксия съ *мушкатъ* (цвѣте). Ще я поставимъ въ една кофа съ ледъ и ще я оставимъ да постои единъ-два деня така. Да видимъ какво ще стане.

— Ще паднатъ листата.

— Ами ако не окапятъ ?

— Тогава не е истина, че студътъ кара листата да падатъ.

— Да опитаме.

Извършва се опитътъ.

На третия день листата започватъ да падатъ.

Следъ три дни. *Общъ изводъ*: — И тъй, сега знаемъ много добре, защо окапватъ листата. Опитътъ показва, че отъ студа листата падатъ. Въ топлитѣ страни тѣ падатъ отъ голѣмата суша, а у насъ отъ студа.

Упражнение. 1. Четива и стихове отъ читанката за есенята и листопада. 2. Рисуване на есенни пейзажи. 3. Рисуване есенната шарка на различни листа. 4. Съчинения на тема: „Нашата разходка изъ морската градина“.

Валтеръ.

ГОРАТА ПРЕЗЪ ЕСЕНЬТА.

(Материалъ за цѣлостно обучение).

1. Наблюдения.

Предварително уредете нѣколко излета, презъ време на които потикнете ученицитѣ да направятъ потрѣбнитѣ наблю-

дения: обърнете вниманието имъ върху есенното спадане на температурата на въздуха, сжсяването на деня, височина, на която се издига слънцето напладне, разкошнитъ багри на листата на дърветата.

1. Какво впечатление прави *гората* съ своето пъстро есенно облѣкло?

2. Обърнете внимание на въртящитъ се въ въздуха и бавно падащи листа, на тъмнитъ петна по листата на клена, предизвикани отъ торбести паразитни гъбички*), на окапалитъ листа отъ различни дървета, образуващи топла покривка върху земята.

3. Обърнете внимание върху това, че колкото е по-суха есенъна, толкова по-рано настѣпва листопада. Забележете, по какъвъ редъ започватъ да падатъ листата на различнитъ дървета: на *осена* и *бука* листопадътъ започва отъ върха на короната и постепенно отива надолу; на *липата*, *тополата* и *върбата*, наопъки, най-напредъ падатъ долнитъ листа, а следъ туй листопадътъ върви постепенно къмъ върха на короната; *джълтъ* и *габъра* по-дълго време отъ другитъ дървета запазватъ своитъ изсъхнали листа.

4. Обърнете внимание върху изсъхналитъ плодове на *бъза*; на пълнитъ и празни *лѣшници*; на увѣхвалитъ треви.

5. Подирете *какавиди* на пеперуди, въ пукнатинитъ на кората на дърветата; гжсеници и бръмбари, скрити подъ мжха за зимуване, мъртви комари и мухи въ дупкитъ на дърветата.

6. Обърнете внимание, че презъ това време вече не се чува звънкото пѣне на птичкитъ.

Познайте нѣкои отъ птицитъ, останали у насъ.

7. Съберете отъ прѣстнатитъ по земята плодове на *джа*, *бука* и *клена* за училищната сбирка.

8. Обърнете внимание върху реситъ, които започватъ да се образуватъ по клонитъ на *лѣската*, върху новитъ зелени шишарки на *елхата* и върху миналогодишнитъ черни и вече празни шишарки; върху малкитъ ѝ цвѣтни пжпки, които ще се развиятъ презъ идната година.

2. Обагрюване на листата.

Отъ различнитъ промѣни, които ставатъ въ растителното царството презъ есенъта, най-много привличатъ погледа ни разкошнитъ багри на листата. Листата на дърветата презъ това време изгубватъ своя лѣтень зеленъ цвѣтъ. Но затова пъкъ тѣ сега се обличатъ въ пѣстри ярки багри. Тия багри показватъ, че въ листата става нѣкаква важна промѣна. Тя е предизвикана отъ действието на слънчевата свѣтлина, която разрушава много багри.

*) Rhitisma. acerinum.

Благодарение на слънчевата свѣтлина, пролѣтъ се появяватъ зелени багри на листата, а есень, благодарение пакъ на нейното влияние, багритѣ отново се разрушаватъ. Докато въ дървото влиза отъ земята прѣсенъ хранителенъ сокъ, който храни всѣки листъ, жизнената дейность на всички части на дървото продължава, и разрушителното действие на слънчевата свѣтлина слабо влияе върху багритѣ на листата. Есень работата на листата спира, и зелениятъ имъ цвѣтъ, който зависи отъ особеното багрилно вещество на *хорофила*, изчезва, понеже последниятъ се разрушава. Въмѣсто него въ листата оставатъ други вещества, които ги обагрятъ съ желтъ и червенъ цвѣтъ.

Къмъ това се присъединява и друго обстоятелство: листата се освобождаватъ отъ своята храна. Хранителнитѣ вещества, които се съдържатъ въ листата, сж потрѣбни за храненето на дървото: тѣ преминаватъ въ клонитѣ и дънера, кждето се складирватъ презъ зимата, за да бждатъ използвани презъ идната година за постройка на млади вейки, листа и цвѣтове. Поради това есень листата се втвърдяватъ и изсъхватъ.

3. Листопадъ.

Защо дървото взима всички хранителни вещества отъ листата?

— То не може повече да запази своитѣ листа. Започва *листопадъ*, който освобождава дървото отъ листата. Дървото е принудено къмъ това отъ настѣпващото време. Нощитѣ презъ есеньта ставатъ твърде хладни, и почвата, въ която се намиратъ коренитѣ на дървото, все повече и повече изтива. *Дейността имъ, която се състои въ всмукване на земната влага*, се прекратява. Поради туй дървото не може да се снабдява съ вода. Но презъ листата водата безспирно се изпарява. Понеже изпарената вода не се замѣстя или недостатъчно се замѣстя сега съ другъ новъ запасъ вода, дървото би изсъхнало и загинало. Благодарение на листопада то се спасява отъ тая участь.

Значи, *есенниятъ листопадъ за дървото е средство за защита противъ изсъхването.*

— Но какъ може дървото само да хвърли своитѣ листа? Нали тѣ сж израсли на него и здраво сж съединени съ него? И наистина, до сега тѣ бѣха здраво закрепени на вейкитѣ. На есень между надебелениятъ край на листната опашка и горната кожица на вейката се образува напрѣчна преграда. Това е тѣй наречениятъ *отдѣлващъ слой*. Той се състои отъ твърде ронлива и нѣжна тъканъ и отдѣля листа отъ вейката, на която листътъ е закрепенъ. Вследствие на това, благодарение на своята тежестъ, листътъ самъ пада, като се откъсва отъ онова мѣсто, дето се е образувалъ отдѣлващия слой. Понѣкога

за падането на листата помага вѣтърътъ, дъждътъ или лекото допиране до тѣхъ. Мѣстото, отдето се отдѣля листа отъ вейката, ясно се вижда следъ падането на последния. Особено добре се забелязва то по вейкитѣ на *конския кестень*. По неговитѣ краища можемъ да забележемъ цѣлъ редъ малки дупчици. Това сж затворенитѣ краища на трѣбицитѣ, по които презъ лѣтото хранителниятъ сокъ отъ коренитѣ е текълъ по стѣблото въ клонитѣ и листата, а хранителнитѣ вещества, изработени отъ листата, сж текли обратно въ клонитѣ, стѣблото и коренитѣ.

Есень листата преставатъ да изработватъ хранителни вещества, и всички свои храни изпращатъ обратно въ стѣблото, дето тѣ се складиратъ като запасъ за идната година. Тия трѣбици се наричатъ *съсждесто-влакнести*. Тѣ се състоятъ не отъ една трѣбица, а образуватъ цѣло снопче тънички трѣбички, събрани тъй тѣсно една до друга, че изглеждатъ като една цѣла трѣбица.

На мѣстата, дето сж били листата, следъ като паднатъ, на вейкитѣ се появяватъ малки *пжпки*. Тѣ сж неразвити вейки, които едва презъ идната пролѣтъ ще започнатъ да се развиватъ. Значи, като образува пжпки, дървото се грижи, щото презъ идната година да се запаси съ листа (листни пжпки). Пжпкитѣ отлично сж защитени отвънъ съ дебели люспи. Поради туй тѣ могатъ да прекаратъ суровата зима. (Покажете пжпкитѣ на нѣкое клонче; най-добре на клонче отъ конски кестень).

Сега ние знаемъ, що става презъ есеньта съ храститѣ и дърветата. Сжщото става и съ тревиститѣ растения на полето и въ ливадитѣ. Листата на тия растения не загиватъ напълно. Ние знаемъ, че много многогодишни растения, които иматъ въ земята *коренища* (перуниката, копривата, момината сълза, игликата), *луковици* (кокичето, гарвановиятъ лукъ) или *гулии* (минзухарътъ, божурътъ, картофитѣ) отново поникватъ презъ пролѣтѣта. Други растения образуватъ семена, отъ които презъ следната година се развиватъ нови растения.

За да осигурятъ продължението на рода си, едни растения образуватъ голѣмо количество такива семена (макътъ, синяпътъ, кжклицата), на други семената или плодовѣтъ сж снабдени съ нѣкакви приспособления, напримѣръ, съ влакнести „хвърчила“ или „чадърчета“, за да се разпространяватъ чрезъ вѣтъра (глухарчето, магарешкия трънъ), или съ бодли и „кукички“, благодарение на които хората и животнитѣ далеко могатъ да разнесатъ семената (бѣлия трънъ, лепката).

Значи, *настѣпващитѣ есенни промѣни въ природата не унищожаватъ съвсемъ растенията, а само имъ даватъ временна почивка, за да се приготвятъ за новъ животъ презъ идната година.*

4. Насѣкомитѣ презь есенъта.

Когато есенъ загинатъ надземнитѣ зелени части на растенията, много животни, особено многобройнитѣ насѣкоми, не могатъ да живѣятъ повече.

Едни отъ насѣкомитѣ, напримѣръ, нѣкои брѣмбари, пеперуди, пчели и оси, се хранятъ съ тичинковъ прашецъ и нектаръ отъ цвѣтоветѣ; други гризатъ зеленитѣ листа (скакалци); трети смучатъ сокъ отъ стѣблото (листнитѣ въшки). Презь есенъта насѣкомитѣ не могатъ да намѣрятъ храна. *Затова повечето отъ тѣхъ загиватъ.*

Но това става не само поради недостатъка на съответна храна, но и поради настѣпващото хладно и дъждовно време. Насѣкомитѣ се скриватъ въ нѣкой тъменъ кѣтъ, напримѣръ, въ цепнатинитѣ на дърветата, и тамъ загиватъ. Тогава тѣлата имъ започватъ да гниятъ и постепенно се разпадатъ на съставнитѣ си части. Отъ тѣхъ се образуватъ три вещества: малко черна прѣстъ — *черноземъ*, малко вода и, най-после газъ, който наричатъ *въгледеливъ двуокисъ*. Главно хралупатитѣ дървета есенъ ставатъ гробище за насѣкомитѣ.

Разбира се, макаръ че повечето насѣкоми умиратъ презь есенъта, това още не значи, че всички насѣкоми съвсемъ изчезватъ. Женскитѣ насѣкоми презь лѣтото снасятъ яйца на такива мѣста, дето излупенитѣ млади личинки могатъ веднага да намѣрятъ подслонъ и съответна храна:

брѣмбарѣтъ — *гробаръ* снася своитѣ яйца въ тѣлото на мъртво, заровено въ земята животно;

майскиятъ брѣмбаръ — въ полската и ливадната почва;

скакалецѣтъ — въ ливадната почва;

щикалкотворката — въ листата на джба.

На едни насѣкоми презимуватъ яйцата, на други — личинкитѣ, ако сж излупени до настѣпването на студоветѣ. Личинкитѣ на твърде много насѣкоми презь есенъта се превръщатъ въ *какавиди* и така прекарватъ зимата. Нѣкои насѣкоми, особено пеперуди и брѣмбари, презимуватъ вече като възрастни насѣкоми, особено ония женски, които не сж успѣли презь лѣтото да снасятъ яйца и не сж изпълнили по тоя начинъ своето назначение; тѣ се скриватъ презь зимата въ нѣкой удобенъ кѣтъ. Въ тихитѣ слънчеви зимни дни понѣкога тѣ излизатъ отъ своитѣ скривалища. Когато настѣпи пролѣтъта, тѣ снасятъ яйца и следъ туй умиратъ. Умиратъ, за да отворятъ мѣсто на новия младъ животъ.

5. Прелитане на птицитѣ.

Съ изчезването на насѣкомитѣ изчезва за много птици голѣма частъ отъ храната имъ. Нѣкои птици, като *ластовицата* и *кукувицата*, се хранятъ само съ насѣкоми. За птицитѣ, които, освенъ съ насѣкоми, се хранятъ съ плодове на

растения, храната, която могат да намърятъ, е недостатъчна, за да могат да поддържатъ своя животъ. Къмъ това се присъединява още и лошото зимно време, което много птици не могат да понесатъ. Всичко това заставя птицитъ да предприематъ голъми есенни пжтешествия въ далечни южни страни. Но различнитъ птици прелитатъ по различенъ начинъ.

Първо, тѣ прелитатъ презъ различно време: нѣкои птици, напр., кукувицата, прелита поради недостатъчна храна твърде рано; други, напротивъ, — твърде късно.

Презъ време на прелетяването птицитъ хвърчатъ на *различна височина*: нѣкои, като ластовичкитъ, се издигатъ твърде високо — до самитъ облаци, другитъ, напротивъ, летятъ ниско надъ земята. напр., пжтпѣдкътъ.

Бързината на полета на различнитъ птици сжщо не е еднаква: добре летящитъ птици, като ластовицата, за едно денонощие пристигатъ въ своята нова родина — Африка; лошо летящитъ, като пжтпѣдкътъ, прелетява не изведнажъ, а на части, поради това лети по цѣли седмици.

Относно голъмината на *орляка или ятото, което прелетява*, сжщо има голъми различия: едни птици, като пжтпѣдцитъ, за да се запазятъ отъ опасности, прелитатъ по единично; други, като скворцитъ, се събиратъ на голъми орляци.

Малкитъ прелетни птици предпочитатъ да летятъ ноще, понеже тогава тѣ се чувствуватъ въ безопасностъ отъ грабливитъ птици, които ги преследватъ. Отъ бухалитъ не се боятъ, защото последнитъ презъ своя нощенъ ловъ хвъркатъ ниско надъ земята.

Птицитъ, обикновено, отлитатъ, когато задуха благоприятъ вѣтъръ за тѣхния полетъ, т. е. вѣтъра, който духа къмъ посоката, въ която трѣбва да летятъ. Такъвъ вѣтъръ значително облекчава тѣхното пжтуване, понеже той ги тласка отзаде, вследствие на което тѣ изразходватъ по-малко сили за движение. Презъ време на прелитането птицитъ летятъ въ опредѣлена посока, която приблизително се съвпада съ посоката на тритъ голъми европейски полуострова.

6. Зименъ сънь.

За нѣкои бозайници, както и за птицитъ, изчезването на насѣкомитъ презъ есенъта има важно значение. Насѣкомояднитъ животни, като напр., *ежътъ* и *прилепътъ*, презъ есенъта не могат да намърятъ подходна храна. Да отлетятъ на югъ, както отлитатъ прелетнитъ птици, тѣ не могат. Да се снабдятъ съ нѣкаква друга храна, както прави това *каторицата*, тѣ сега не могатъ, понеже презъ есенъта цѣлиятъ животъ въ природата замира. Въпрѣки това, насѣкомояднитъ животни не умиратъ отъ гладъ. Зимниятъ сънь имъ помага да прекаратъ суровото годишно време. Тѣ намиратъ нѣкакво скривалище, дето се подслоняватъ презъ зимнитъ студове.

Тукъ тѣ се свиватъ на кълбо. Благодарение на това, всички вътрешни органи на тѣлото, особено бѣлитѣ дробове и дихателното гърло (ларинкса) се свиватъ. Животното каточели се вцепенява, и цѣлата му жизнена дейность се извѣршава твърде бавно: дишането му почти се прекратява; топлината на кръвта се намалява; сърдцето бие твърде слабо; храносмилането престава. Така спятъ животнитѣ презъ цѣлата зима, докато пролѣтътъ отново не ги пробуди къмъ живота.

Съвсемъ друго става съ другитѣ бозайници, които живѣятъ въ гората и полето. Гризачитѣ (напр., катерицата и заяка) и хищницитѣ (лисицата и бѣлката) не спятъ зименъ сънь. Наистина, презъ зимата тѣ трѣбва да се хранятъ съ твърде оскъдна храна и дори да гладуватъ, но все пакъ тѣ могатъ да се препитаватъ и да прекаратъ зимата. Противъ зимнитѣ студове тѣ иматъ сжщо достатъчно защитни срѣдства: тѣхната рѣдка лѣтна козина презъ есенъта пада и се замѣства съ дълга гѣста козина, която израства твърде бърже и имъ служи като отличенъ зименъ кожухъ.

Изводи. 1. Презъ есенъта коренитѣ, които смучатъ влагата отъ земята, спиратъ своята дейность.

2. Есенниятъ листопадъ е срѣдство за защита противъ изсѣхването.

3. Прелетяването на птицитѣ и зимния сънь е срѣдство на животнитѣ да запазятъ своя животъ презъ суровата зима. Презъ време на зимния сънь цѣлата жизнена дейность на животното става много бавно.

4. Тѣлата на животнитѣ гниятъ и се разлагатъ на черноземъ, вода и вжглеливъ двуокисъ.

Упражнения. 1. Съберете пѣстри есенни листа отъ горскитѣ дървета.

2. Обърнете внимание, че съ увеличаването на листопада въ гората става все по-сѣтло.

3. Посочете, какъ се мѣни есенниятъ изгледъ на гората.

4. Подирете въ гората мъртви насѣкоми.

5. Опитайте се да забележите, кога различнитѣ видове птици напускатъ нашата родина.

6. Намѣрете яйца и какавиди на насѣкоми въ пукнатинитѣ на кората на дърветата, зимуващитѣ подъ мѣха и листата брѣмбари и гжсеници, загинали комари и мухи.

7. Защо презъ суха есенъ листопадътъ настѣпва твърде бързо, а презъ влажно време — късно?

8. Защо на нѣкои мѣста събиратъ на купъ падналитѣ листа и ги занасятъ въ градинитѣ?

9. Защо лѣте при продължителна суша листата на дърветата окапватъ?

7. Голата гора презъ есенъта.

Различнитѣ горски дървета и тѣхнитѣ отличителни при-
з-

наци трѣбва да се опишатъ презъ време на излети въ гората. При следващитѣ излети трѣбва добре да се повтори и затвърди онова, що децата сж усвоили.

Стѣблото на дървото отвѣнъ. Лѣте ние всѣкога лесно можемъ да отличимъ едно дърво отъ друго по неговитѣ листа (съберете листа отъ различни дървета). Когато на дърветата се появятъ плодове, ние сжщо можемъ да различаваме дърветата по плодетѣ (съберете плодове на различни дървета). Но презъ късна есенъ и зиме широколистнитѣ дървета съвсемъ оголяватъ. Можемъ ли тогава по нѣщо да отличаваме едно дърво отъ друго?

Ако обърнете внимание върху рѣста и формата на дърветата, върху устройството и цвѣта на тѣхната кора, ще видите между тѣхъ сжществена разлика.

Ето, напримѣръ, онова високо дърво, което по голѣмината и здравината на своя дънеръ превъзхожда всички други горски дървета. Разклоненитѣ клони, които излизатъ отъ дънера му почти подъ правъ жгълъ, могатъ да издържатъ силния напоръ на вѣтръ. Високо надъ земята се простиратъ тѣ на всички страни и образуватъ могща корона. Кората, която покрива отвѣнъ дънера на това дърво, се състои отъ дебели, широки и продълговати издутини, раздѣлени съ голѣми вдлъбнатини. Това могщо дърво е *джбъ*.

Съвсемъ друго впечатление ни прави съседното дърво. Почти отъ самата земя отъ неговиятъ дънеръ излизатъ кжси, но разклонени клони, на много отъ които се намиратъ широки гжбести нарастъци, които лесно се откърватъ. На върха дългитѣ закржглени клони образуватъ богато разклонена корона. Кората на това дърво е раздѣлена на дълги тѣсни, почти еднакво широки ивици, между които се намиратъ тѣсни /цепнатини. Тия ивици на кората лесно се отдѣлятъ отъ стѣблото. Това дърво е *брѣстъ*.

Високото, гъвкаво стѣбло, съ сиво-зеленикавата гладка кора, на която се виждатъ тѣсни тъмни ивици, които заобикалятъ стѣблото като обржчи, принадлежи на *осена*.

На всички е позната *брѣзата* съ нейната лъскава бѣла кора, която се отдира на тънки като хартия ивици. Голѣмитѣ тъмни петна по дънера на брѣзата показватъ мѣстата, дето по-рано е имало клони.

Тъмното дърво, което расте край водата, *елха*. Неговата кора е така много нацепена, че се отдира на кжсове въ видъ на кжси кржгли люспи.

Стѣблото на *липата* е право и доста равно. Когато е младо, то е покрито съ сиво-червеникава кора. Кората на старитѣ дървета е напукана. Клонитѣ излизатъ отъ дънера подъ остъръ жгълъ. Тѣ образуватъ широка кржгла корона.

Израсналиятъ срѣдъ гората *кленъ* се отличава съ високото си, тънко, стройно, като колона, стѣбло. То е покрито

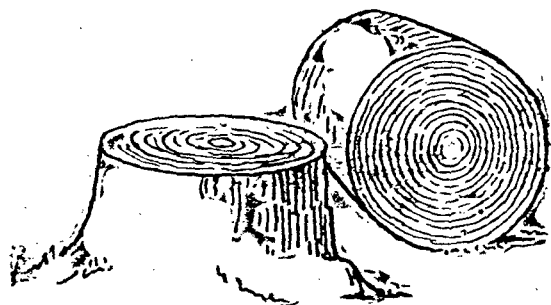
отвън съ сива кора. По кората на старитѣ дървета има продълговати плиткн цепнатини. На върха на стъблото, високо надъ земята, кленътъ образува висока, стройна корона, която никога не се простира нашироко.

По гладкото, равното сиво-зеленикаво стъбло, което високо надъ земята се разклонява и образува малка корона, вие всѣкога можете да познаете *трепетликата*.

Така ние всѣкога можемъ да познаваме нашитѣ горски дървета по цвѣта на кората и формата на короната имъ. Разбира се, твърде младитѣ или твърде старитѣ мжно се различаватъ така. У младитѣ дръвчета отдѣлнитѣ отличителни признаци още не сж напълно развити, затова и малко се забелязватъ. У старитѣ пъкъ дървета, благодарение на разрушителното действие на вѣтъра, дъжда и студа и на други причини, тѣзи отличителни признаци съвсемъ сж изчезнали.

8. Около отсѣченото дърво.

Отсѣченитѣ отъ дърваритѣ стъбла на дърветата лежатъ на земята, и вие сега можете да разгледате вътрешния имъ строежъ. Ето на земята лежи могщъ джбъ до своя пнь, който стърчи отъ нея. Дънерътъ на джба е дебелъ около 90 см. Той се състои отъ редъ кржгове. Вътрешната му частъ, неговата срѣда, се нарича сърдцевина. Тя е най-старата частъ на стъблото. Не винаги се запазва тя така добре, както на това стъбло. Твърде често въ нея се появяватъ цепнатини, а понѣкога съвсемъ изгнива, така, че на нейно мѣсто се образува кухина.

Около сърдцевината сж наредени цѣлъ редъ колелца, които постепенно се увеличаватъ навънъ. Това е *дървесината*. По числото на кржговетѣ ние всѣкога можемъ да опредѣлимъ възрастта на дървото. Всѣка година въ неговото стъбло се образува по единъ такъвъ кржгъ между кората и последния външенъ кржгъ, образуванъ въ предходната година. Затова кржговетѣ на дървесината се наричатъ годишни кржгове. *Както се образуватъ кржговетѣ, дървото надебелява.*

Кржговетѣ, които лежатъ близу до сърдцевината, сж най

старата частъ на дървесината. Тѣ се наричатъ *ядро* или *майка* на дървото. Тая частъ на дървесината е вече мъртва. Тя служи само за опора на дървото: придава му здравина и му помага да устоява срещу напора на вѣтъра и да удържа тежката корона. За да не загнива лесно, дървесината често е напоена съ нѣкакво вещество, което пречи на гниението. Но не всички дървета иматъ такова срѣдство за защита срещу гниенето (напримѣръ, върбата го нѣма) или го иматъ въ недостатъчно количество. Затова често можемъ да намѣримъ дървета не само съ изгнила сърдцевина, но и съ изгнила дървесина.

Външнитѣ кръгове на дървесината сж нейната млада частъ, затова се наричатъ *млада дървесина*. Дървесината на тия кръгове е по-мека отъ дървесината на ядрото. Презъ тѣхъ минаватъ съсждисти сночета, по които тече въ дървото хранителниятъ сокъ, който се издига отъ коренитѣ. Младата дървесина е твърде важна частъ за дървото, понеже по нея се движатъ соковетѣ. Съ това се обяснява, защо кухитѣ дървета продължаватъ още да растатъ и зеленѣятъ, макаръ че отдавна вече сж изгубили сърдце вината и ядрото си.

На отсѣчения дънеръ вие можете да забележите, че широчината на годишнитѣ кръгове е различна. Нѣкои кръгове сж по-тънки отъ други и сж наредени тѣсно единъ до другъ. Въ годинитѣ, когато сж образувани тия кръгове, дървото, очевидно, е страдало отъ нѣкакъвъ недостатъкъ. Може би, влагата е била недостатъчна, или майскитѣ брѣмбари сж изiali листата му, или пъкъ листата сж загинали отъ настѣпили студове. Когато влагата е недостатъчна, дървото получава малко материалъ за постройка на своитѣ кръгове. Когато пъкъ изгуби листата си, дървото трѣбва да изразходва много материалъ, за да замѣсти загиналитѣ листа съ нови. Тогава за постройката на годишнитѣ кръгове остава съвсемъ малко строителенъ материалъ.

Други годишни кръгове, напротивъ, сж широки и добре развити. Значи, когато дървото ги е образувало, то не е търпѣло никаква нужда. Нищо не му е пречило да расте, а влагата и слънчевата свѣтлина сж били изобилни.

Като разглеждаме по-нататъкъ стѣблото на дървото, ние можемъ да забележимъ, че *отъ едната му страна годишнитѣ кръгове сж по-тъсни и стоятъ по-близко единъ до другъ, отколкото отъ другата му страна*. Това показва, че въ тая страна дървото е получило по-малко хранителни вещества за постройката на своето стѣбло, отколкото на противоположната страна. Може би, тая страна е била засѣнчена и поради туй на клонитѣ сж поникнали малко листа. А листата сж по-трѣбни на дървото, защото изработенитѣ отъ тѣхъ хранителни вещества отиватъ за постройката на стѣблото и клонитѣ. Може би, на тая страна поради нѣкаква причина е умрѣлъ нѣкой отъ голѣмитѣ корени, или пъкъ почвата е била много

суха и твърда. Така, по годишните кржгове можем донѣкжде да познаемъ, какъ е живѣло дървото.

Напрѣки въ дървесината отъ срѣдата къмъ кората, минаватъ многобройни тѣсни ивици, наредени лъчеобразно като спиците на колело. Едни достигатъ отъ сърцевината до самата кора, други сж по-къси. *Това сж сърцевинни лъчи.* Тѣ служатъ за странични канали, по които отива сока въ кората. Така тѣ свързватъ помежду имъ надлъжните канали, по които се издига сока отъ корените, и спомагатъ равномерно да се разпредѣля той по цѣлото дърво.

Последниятъ, най-външниятъ слой, който покрива отвѣн дървесината на дървото, е червено-кафявъ. Това е *кората*. Отвѣтре тя е плътна, а отвѣн почти винаги е напукана. Вътрешната частъ се нарича *лико*. То е твърде важна частъ за дървото. По него изработениятъ отъ листата готовъ хранителенъ сокъ отива въ стъблото и клоните.

Значи, хранителниятъ сокъ отъ корените се издига по младата дървесина, а отъ листата готовиятъ хранителенъ сокъ се спуска надолу по ликото.

Външната частъ на кората е суха и мъртва. Значи, тукъ ние виждаме обратното явление въ сравнение съ дървесината: тамъ най-външната частъ е най-млада.

Между ликото и последниятъ годишенъ кржгъ се намира още единъ тънъкъ слой, който едва се забелязва съ просто око. Тоя слой е най-важниятъ за живота на дървото: *отъ него се образуватъ годишните кржгове.* Затова го наричатъ *образователенъ слой* или *камбий*. Пролѣтъ тоя слой нараства. При това вътрешната страна на камбия се вдървява и се превръща въ новъ годишенъ кржгъ на дървесината, а отъ външната частъ се образува твърде тънко лико. Срѣдната частъ на камбия не се промѣня и на следната година отново продължава своята работа. По тоя начинъ дървото все повече и повече надебелява. Вътрешната частъ на камбия служи за надебеляването на дървесината, а външната — за надебеляването на кората. Понеже външната стара частъ на кората вече не расте, тя, когато стъблото надебелява, се нацепва като тѣсна дреха, поради това на кората се образуватъ пукнатини, по които ние зиме можемъ да разпознаваме дърветата.

Макаръ че кората е вече мъртва частъ на дървото, тя все пакъ има голѣмо значение за него: *кората пази отвѣн дървесината и камбия отъ повреди*, които могатъ да имъ нанесатъ различни животни или лошото време. Презъ лѣтото и есенята кората предпазва дървото да не изсъхва отъ слънчевия пекъ и отъ вѣтровете, а зиме го запазва отъ мразовете.

Изводи. Дървото расте на дебелина, като образува годишни кржгове. Това става въ камбия. По годишните кржгове

ние можемъ да узнаемъ, какъ е живѣло дървото. Различни слоеве въ стъблото на дървото: сърдцевина, ядро, млада дървесина, камбии, кора, сърдцевинни лъчи.

Упражнения. Нарисувайте напреченъ разрѣзъ на джбовото дърво.

Защо дървото загива, когато му обелимъ кората?

Защо у дърветата, които растатъ на свобода, годишнитѣ кръгове въ тая страна на стъблото, която е обърната на югъ, биватъ винаги по-широки, отколкото ония на северната страна?

Коя частъ отъ дървесината — ядрото или младата дървесина — е по-трудна за обработка и за изработка на различни предмети? (Младата дървесина лесно се цепа, не е така твърда и здрава).

Защо сѣкатъ дърветата презъ зимата?

Защо бурята може да събори по-лесно кухитѣ дървета, отколкото здравитѣ?

Обърнете внимание на миризмата на токущо отсѣчения джбъ.

Обърнете внимание на чернитѣ петна, които излизатъ на повърхнината на джбовия пнь, когато се отсича дървото. (Тия петна се образуватъ отъ съединението на джбилната киселина съ желѣзото).

Стойна Тодорова,
учителка въ Варна.

Сбогомъ, мили птички!

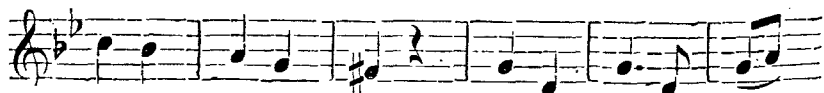
(Илюстративна игра),

Moderato.

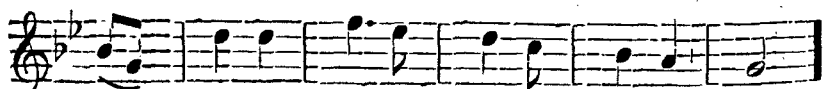
М-ро Г. Атанасовъ

Сбогомъ, сбогомъ, ми - ли птич-ки, сбогомъ,

славей, милъ и драгъ! Сбогомъ. сбогомъ ла -

сто- вич-ки и ти щъркель дълго- кракъ.

Поздравъ, моля, вий носете
На далечната страна,
Къмъ която вий летите,
За да търсите храна.

Тукъ е есенъ — въвъ гората
Капятъ жълтитъ листа.
Тъжно шушне и рѣката —
Мрачно е по вси мѣста.

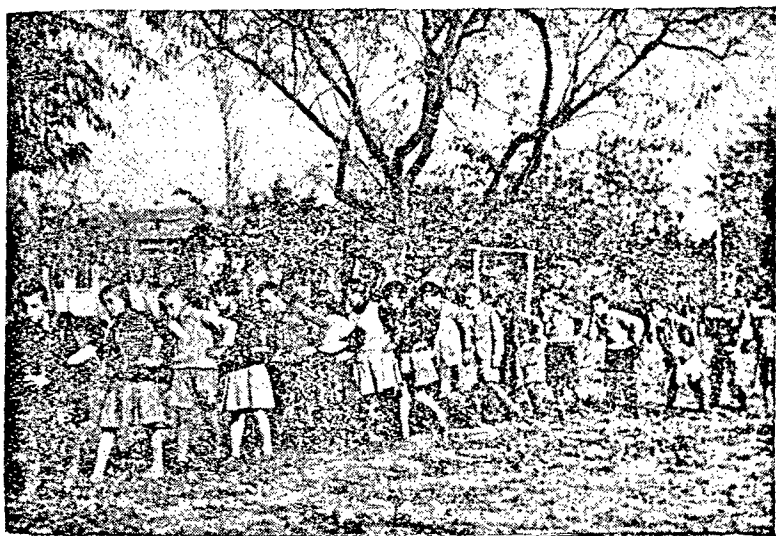
Тр. Симеоновъ.

Ходъ на играта:

Ученицитъ се нареждатъ въ кръгъ — единъ задъ другъ, запѣватъ пѣсничката и при всѣки стихъ изпълняватъ следнитъ движения:

1. „Сбогомъ, сбогомъ, мили птички“. — Маршируватъ въ кръгъ и съ дѣсната си ръка, издигната високо махатъ (знакъ за поздравъ) къмъ птичкитъ.

2. „Сбогомъ, славей, милъ и драгъ“. — Спиратъ се на мѣсто и правятъ поклонъ.

3. „Сбогомъ, сбогомъ, ластовички“. — Ученицитъ правятъ четири маршови стѣпки. Дѣсната ръка, издигната за поздравъ. Веднага обикалятъ кръга и съ ръце, разперени въ страни съ длани надолу, правятъ плавни движения нагоре и долу (подражаване летене на птичкитъ) и подскачатъ на лѣвия и после на дѣсния кракъ.

4. „И ти щъркелъ дългокракъ“. — Летенето продължава въ кръгъ и при думичката „дългокракъ“ децата спиратъ, вдигатъ, свивайки дѣсния си кракъ, (подражаване на щъркелъ), а дветъ си ръце, подобно на криле, извиватъ назадъ косу надолу.

5. „Поздравъ моля вий носете“. — Маршировка въ кръгъ

и пакъ съ дѣсната си ржка, издигната горе, правятъ движение на поздравъ.

6. „*Но далечната страна*“. — Спиратъ на мѣсто и съ дѣсната ржка правятъ движение напредъ, сочейки югъ.

7. „*Кѣмъ която вий летите*“ — Обикалятъ въ кръгъ съ *за да търсите храна*. Ржце въ страни, като подражаватъ летенето на птичките, а главата се извива слабо на лѣво и дѣсно и съ уста се правятъ движение на търсене храна.

8. „*Тукъ е есень*“. — Спиратъ се на мѣсто и съ лѣвата и после съ дѣсната ржка правятъ движение на лѣво и дѣсно, посочвайки близките мѣста.

9. „*Въвъ гората*“. — Съ дѣсната ржка се сочи далечина (гората).

10. „*Капятъ жълтитъ листа*“. — Съ дветѣ ржце (дла-ни на долу) се правятъ движения на китките (представя се падането на листата).

11. „*Тжжно шушне и ржката*“. — Слагатъ дѣсната ржка до устата съ дланъ навжтре, обръщатъ се съ лице къмъ кръга, съ крачка настрани, всѣко до близкостоящия другаръ, а съ лѣвата ржка правятъ движение встрани, представяйки течението на ржката.

12. „*Пусто е по вси мѣста*“ — Спиратъ на мѣсто и най-напредъ съ дѣсната, после съ лѣвата ржка се правятъ движения надѣсно и лѣво, сочейки всички мѣста.

Сбогомъ.

*Moderato.**Ас. Стояновъ.*

2. Нѣма радость, ни пѣсни
Низъ обширниѣ поля —
Само гарванъ буревестникъ
Ще размахва тамъ крила.
3. Сбогомъ, ластовички мили,
Сбогомъ, палави скворецъ —
Чучулиги сивокрили
И ти весель косъ-свирецъ!

В. Паспалева.

Есень.

(Картина).

*Moderato.**Пан. Бояровъ.*

2. Сама остана гората, 3. Посърна жално полето,
 Да жали млада премѣна — Тревата сочна изсъхна.
 Да чака зима да мине, Млъкнаха вакли овчици,
 Да грѣйне пролѣтъ засмѣна. Кавалѣ овчарски заглѣхна.

4. Вѣтърътъ пѣе, припѣва,
 Ронятъ се бавно листата;
 И всичко глѣхне, нѣмѣе,
 Есень политѣ размѣта.

Людмилѣ Ст. Дриновѣ.

Дойде дѣдо Снѣнко.

Весело.

Пан. Бояровѣ.

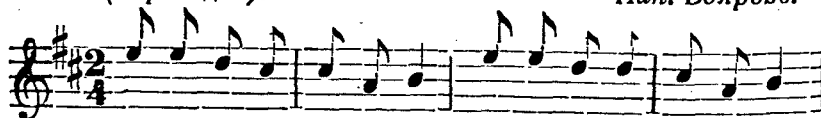
2. Сѣй го, Снѣжко,
 Сѣй безъ четъ,
 И покривай
 Ти навредъ.
3. Дорѣ настане
 Пролѣтъ пакъ —
 Ти натрупвай
 Пухкавъ снѣгъ.

Тр. Симеоновѣ.

Дѣдо Мразъ*)

Весело (хороводно).

Пан. Бояровѣ.

*) Да се пѣе въ по-низъкъ тонъ.

Денемъ нощемъ все ва-ли, вредомъ всичко по-бѣ-ли.

По балкани, равнини И огъ ледени греди
Дѣдо Мразъ се настани Цѣлъ палатъ си изгради.

Тр. Симеоновъ.

Зимна нощъ.

Andante.

Пан. Бояровъ.

Гроз-на зим-на нощъ е вѣн-ка вол-но

ви-хъ - ра лу - дѣй. Ту за пла-че,

ту за - мѣн - ка ту пѣкъ ве-се-

ло за - пѣй ло за - пѣй

2. Слушамъ вихѣра бездомни, 3. Колко ли сираци клетки
Слушамъ ядния му гласъ, Сж остали безъ приютъ —
Въ мисли тѣжни, недоволни, Гладни, боси, въ несрети,
Се унисамъ въ този часъ, Тѣй срѣдъ този мразъ нечутъ,

4. Слушамъ въ горестъ азъ унесенъ,
Бликватъ сълзи на очи.
Спри ти, Боже, вихра бѣсенъ,
Дай ни слънчеви лжчи.

Тр. Симеоновъ.

В. Ст. Стефановъ — гара Каспичанъ.

УРОКЪ ПО ПЪНИЕ ВЪ II ОТДѢЛЕНИЕ.

Коледарска пѣсень.

I. Уводъ.

— Деца, наскоро ще имаме голѣми радости!

— Да, да, ще имаме голѣми радости, господинъ учителю.
Ще дойдатъ празниците: Коледа, Суроваки... коледната ваканция.

— Кой ни казва и ни подсеща, че идватъ тия празници.

— Ние заговѣхме за Коледа, пъкъ и календарътъ ни подсеща, че скоро ще дойдатъ голѣмитъ празници. Тамъ пише Рождество Христово или Коледа, а ние учихме вече по въроучение, какъ се родилъ Исусъ Христосъ въ пещерята, а Богъ освѣтилъ съ силна свѣтлина отъ една звезда самото мѣсто.

— А ние какъ посрещаме тоя милъ празникъ! Децата съ най-голѣми преживявания даватъ описание на своитъ радости, какъ вечерята срещу тоя великъ християнски день тѣхнитъ родители, сестри, братя и роднини се подготвятъ, като почистватъ домоветъ, охранватъ свинчета за случая, а въ навечерието на празника дѣдовцитъ приготвятъ бѣдника съ обичайнитъ радости въ семейството, трупатъ се около огнището, кждето е сложенъ котела съ кървавицата. Споредъ случая води се *кратка беседа* за тия мили картини отъ бита на нашия бѣлгаринъ, като се дава възможность въ естественъ и непринуденъ разговоръ да се изтъкне най-сжщественото отъ тия наши обичаи.

Много деца описватъ най-различни картини:

— Г-нъ учителю, баба, като задреме до огнището, азъ пъкъ се свивамъ до нея и се топля, като чакамъ кога ще дойдатъ коледаритъ.

Веселъ шумъ и радости екватъ въ това общежитие.

— Кога идватъ коледаритъ, деца?

— Когато стане полунощ!

— Нали тогава се родилъ Исусъ Христосъ!?

— Да, да, тогава свѣтнала звездата, а ангелитъ запѣли божествени пѣсни и освѣтили съ силна свѣтлина овчаритъ, като имъ съобщили радостта, че синъ Божи се родилъ.

— Нашитъ коледари защо пѣятъ?

— Да ни кажатъ, че малкиятъ Исусъ се е вече родилъ.

— Знае ли нѣкой отъ васъ да изпѣе една коледарска пѣсень? (Нѣкои деца, ако знаятъ, могатъ да изпѣятъ).

— Г-нъ учителю, момцитъ пѣхха цѣла нощъ изъ селото, а ние се радвахме. Когато дойдоха у дома, ни искаха сланина, кравай... а дѣдо плачеше отъ радостъ и ги благославяше.

II. **Цель:** — Деца, този часъ ще си научимъ една коледарска пѣсень.

Следъ веселия детски глъчъ ученицитѣ безмълвно се ослушватъ, и учителътъ *изпѣва изцѣло пѣсеньта:*

Коледарска пѣсень.

Живо.
Запѣватъ една частъ

В. Ст. Стефановъ
Всички.

1. Ой, Ко- ле- до, мой Ко- ле до! Вечъ ро- ди- се

Бо- же че- до вечъ ро- ди се Бо- же че- до.

2. Знайте ли, какво е мило 3. Агнецъ Божи се нарича, —
Бебчето, що се ѝ родило?! Агънца и деца обича.

4. Ще отида по вечеря
Агънце да му избира.

б) Ако учителътъ може да свири на цигулка, пиано или на другъ инструментъ, пѣе и свири едновременно, а децата тихо пѣятъ следъ него. Добре е учителътъ следъ това да издекламира стихотворението съ свойствената свежестъ и децата да го повторятъ.

в) Учителътъ свири — децата пѣятъ.

г) Следъ като децата усвоятъ добре цѣлата мелодия, изпитва единично най-музикалнитѣ, като внимава на особеността на нѣкои акценти, недобре схванати интервали, динамика и пр.

д) Ученицитѣ пѣятъ всички.

Постоянното пѣние съ крѣсъкъ уморява детето. Добре е следъ новата пѣсень да се изпѣятъ учени такива, за да се внесе ведрина и свежестъ въ детското съзнание. Следъ това пакъ всички въ края на часа пѣятъ новата пѣсень.

Забележка. Пѣсеньта може да се предаде и на ученицитѣ отъ прогимназията, но вече съ ноти, като се внимава добре въ изпълнението — особено въ нейната хармонизация.

КОЛЕДАРСКИ ПЪСНИ.

Хоръ на коледаритѣ.

Весело.

Пан. Бояровъ.

ff Вредомъ по зе- мя-та но-симъ но - ви-

ff на - та. *f* Господъ се ро- ди *p* Ко - ла де

p ко - ла - де - ле

2. Бърже, вси станете,
Порти разтворете,
Господъ се роди!
Коладе, коладе.

3. Бедни и богати
Въ хижи и палати,
Господъ се роди!
Коладе . . .

5. Млади или стари,
Ний сме коледари,
Господъ се роди .
Коладе . . .

4. С радостъ ни срѣщнете,
Скърби забравете,
Господъ се роди!
Коладе . . .

6. Вредомъ по земята
Носимъ новината
Господъ се роди!
Коладе . . .

Лжечаръ Станчевъ.

Коледари.

Живо. (Запѣвъ).

Пан. Бояровъ.

f Ста-ни, ста-ни, гос-по-ди-не, от-клю-

чи ни от-во-ри-ни

Хоръ.

f Ста-ни, ста-ни, че ти и-демъ

гос-по-ди-не, от-клю-чи ни
доб-ри го-сти доб-ри го-сти

от-во-ри ни
ко-ле-да ри.

2. Имашъ момче съ златни коси,
Съ свѣтли очи, какъ звездици.
Некъ излѣзе да го даримъ
Съ бѣло сребро и жълтици.

3. Тебе пѣемъ, Бога славимъ —
Колко звезди на небето,
Толкозъ здраве въ тая кжца,
Въ тая кжца, въ тазъ дружина.

Народна пѣсень.

Благословъ.

(Коледна въ народенъ духъ).

Подвижно.

Ганчо Колевъ.

Снѣгъ се си-пе, ко-ла-де-ле,
надъ по-ля и надъ го-ри,
въвъ ог-ни-ще, ко-ла-де-ле,
бѣд-никъ ве-се-ло го-ри.

2. Както свѣти, Коладе ле, 3. Както сипе, Коладе ле,
Въвъ огнище пламъкъ златъ, Богъ снѣжинкитъ безспиръ,
Тѣй да свѣти, Коладе де,) 2 Тѣй да сипе, Коладе ле,) 2
Любовъта по цѣлий свѣтъ!) 2 Въ кжци добрини и миръ) 2
4. Както рони, Коладе ле,
Господъ снѣгъ отъ сивий сводъ,
Тѣй да сипе Коладе ле) 2
Въ кжци той имотъ и плодъ.) 2

Асенъ Разцвѣтниковъ.

Сдумали се двама братя.

Хоръ.

(Коледна, пѣе се на богати домакини).

Смѣло, подвижно.

Ганчо Колевъ

f Дай-не-ле, сду - ма - ли сж, брай-не- ле

Припѣвъ.

два - ма бра - тя Дай- не ле да мой

дай- не, брай-не-ле мой ко- ла- де

2. Дайнеле, сдумали се,
Брайнеле, бѣгъ да бѣгатъ,
припѣвъ . . .

3. Дайнеле, бѣгъ да бѣгатъ,
Брайнеле, в'Влашка земя,
припѣвъ . . .

4. Дайнеле, че ги питатъ,
Брайнеле, защо бѣгатъ,
припѣвъ . . .

5. Дайнеле, нѣмате ли,
Брайнеле, все имане,
припѣвъ . . .

6. Дайнеле, нѣмате ли,
Брайнеле, вакли стада,
припѣвъ . . .

7. Дайнеле, вакли стада,
Брайнеле, гойни крави,
припѣвъ . . .

Народна пѣсенъ.

На децата.

Умѣрено.

Ал. Кръстевъ.

День славенъ.

Весело.

Ал. Кръстевъ.

И донесе бодрость здраве, Коладе ле,
Нека всѣки тукъ изправенъ, Коладе ле,
Хвала Богу да направи, Коладе ле,
Колко звезди на небето, Коладе ле,
Толкозъ овци въвъ кошара, Коладе ле.

Л. Бобевски.

На стопанитѣ.

Умѣрено.

Ал. Кръстевъ

mf Младѣ сто- па-нинѣ кж-ща направилъ, драгъ ю-на-че,

Бо - же ле, Ко-ла-де ле.

Сдѣланъ камъкъ той я оградилъ, драгъ юначе, Божне ле, Коладе ле.
 Край кжщата китна градина, " " " " " "
 Срѣдъ градина дърво дафина, " " " " " "

Л. Бобчевски.

На стопанина.

Величествено

Ал. Кръстевъ.

f Сто-па-ни-не, бо-ля-ри-не, Ко - ла-до,

Отборъ гости ко-ле-да-ри Ко - ла-до

Ко - ла - де - ле, раз-съ- ни се развед-ри се,

Ко - ла - де ле, от- во - ри имъ чемширъ пор-ти

Ко - ла-до Ко-ла-де-ле, че ти идватъ
Ко - ла-до Ко-ла-де-ле, у-ве-ди ги
отборъ гос-ти, *p* Ко-ла-до-Ко-ла-де-ле!
в'равни дво-ри Ко-ла-до, Ко-ла-де-ле!

7. На бабата.

Живо.

Ал. Кръстевъ.

Ста-ни ни-нѣ гос-по-ди-не, *p* ста-ра майко,
Ко-ла-до ле, до-ле.

Стара майка да погледашъ, стара майко, Коладеле,
Какъ се грижи, кат' орлица, " " "
Надъ орлета малки слаби " " "
Като квачка надъ пилцитѣ, " " "

На момата.

Пъргаво

Ал. Кръстевъ

Тръгнали ми сж отборъ ю- на- ци, Данеле данъ,

Богдане ле, брайнеле, брайне, Коладе ле.

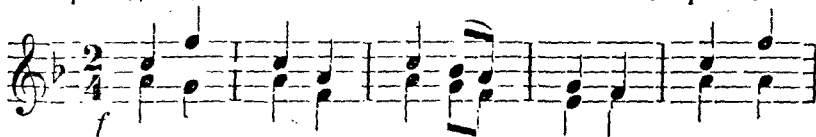
Тръгнали ми сж мома да дирятъ, Данеле-данъ, и пр.
Мома да дирятъ сватба да правятъ, Данеле-данъ, и пр.

Л. Б.

Малка мома.

Хороводна

Ал. Кръстевъ

Ма-ри мо-ме, мал-ка мо-ме, мал-ка

мо-ме, гюль трен- дафилъ, гюль трен- да филъ

ранъ бо- силекъ, не по- тул-вай си ли-

це-то, ой Ко- ле-до, мой Ко- ле-до!

Не закривай си лицето! Не сме ние сватовници,
 Не срамувай се отъ назид! Сватовници спогодници,
 Ой Коledo, мой Коledo!

Л. Б.

Сърдитъ деверъ.

Рженица

Ал. Кръстевъ

Димчо ле Ди-мо Димитре, пти-ченце пѣ-е в'градинка,

в'градинка китна мо-мин-ска срѣдъ клони крехки зе тени

Я излѣзъ, Димо Димитре, Какъ Коледари припѣватъ
 Да си послушашъ погледашъ Съсъ пѣсни кръшни юнашки.

На тръгване.

Живо

Ал. Кръстевъ

Хай о-ста-вай- те съсъ здраве, Ко- ла- де,

Не-ка Господъ не звб-ра-вя Ко - ла - де.

Тази кжца благодатна, Коладе,
 Съсъ свекърва тѣй похватна, Коладе,
 Съсъ стопанинъ юначуга, Коладе,
 С'млада булка цвѣтъ в'градина, Коладе.

Б. Л.

Предъ вратника.

Живо

Ал. Кръстевъ

f Низъ по се-ло скупомъ ходятъ кит-ни мла-ди

2. На че-ло имъ ста-не ни-ка, той ги ста-ни,

ко-ле - да-ри, р си-ро ма-си и бо -
и на спроти прездникъ

той ги во-ди не то-ку та-ка на
и кж-де-то по до-

ля-ри с'благосла-вѣ-сте да спо-ходятъ.
чест-ни да имъ пѣ-ятъ дра-ги пѣс-ни.

сго-ди, а кж-де-то е при-ли-ка.
ба-ва с'лѣсни да се сла-ви сла-ва.

3. Дѣсна ржка с'китка вита
Гости идатъ на честитка,
Тежки порти отворете, } 2
Благовестци приеме

П. Славейковъ.

Ат. Чешмеджиевъ
учил. инспекторъ

ЧЕРНО - МОРЕ.¹⁾

(Цѣлостно обучение въ IV отдѣление).

Отечествознание.

Помагала: *стенна и релефна карта на България, карта на Черно-море, морски изгледи, стереоскопъ, четива.*

Завършихме учебния материалъ по отечествознание за Дунавската равнина, р. Дунавъ, Ст. планина, Ср. гора и частъ отъ Тракийската равнина. Миналия часъ поржчахъ на групи деца да си помислятъ за източната граница на България — да прочетатъ нѣщо за нея, да потърсятъ различни снимки, картини и т. н. и да ни докладватъ за направеното.

Децата сж въ очакване. Необходимиятъ за резултатно обучение интересъ е създаденъ. Очакватъ съ нетърпение да започнемъ работа...

— Деца, миналия часъ ви дадохъ работа въ кѣщи по отечествознание... Вѣрвамъ, че всички сте изпълни поржчката ми. Сега желая да ми съобщите нѣщо отъ онова, което сте узнали. Нека да се изкаже другарката ви Еленка.

— Поржчахте ни, господинъ учителю, да научимъ нѣщо за нашата източна граница. Тази граница е Черно-море. Азъ говорихъ съ моя братъ — офицеръ, който е живѣлъ нѣколко месеци въ Бургасъ, Черно-море било много голѣмо пространство отъ вода. Тя била солена. Толкова солена, че била горчива на вкусъ. По морето хората пжтували, изнасяли и внасяли стоки. Пжтуването ставало съ лодки, гемии, моторни лодки, параходи. Отъ Бургасъ се отивало въ Цариградъ...

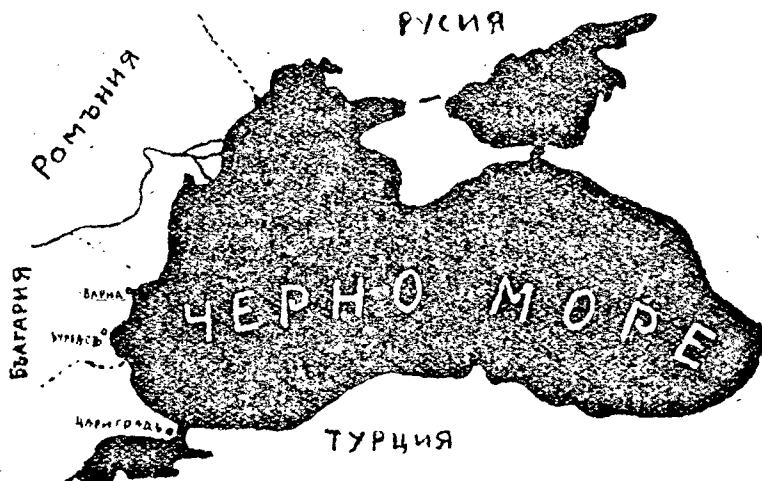
— Добре, Еленке, нека сега и Стефанъ да каже нѣщо...

— И азъ научихъ доста нѣща, другарчета, за Черно-море. Моятъ чичо е рибаръ. Той ходи често въ Бургасъ и други мѣста около морето за различни риби. Той ми разказа, какъ ловятъ рибата. Тамъ мжжетъ и женитѣ въ нѣкои селища се занимаватъ съ рибарство. Мрежитѣ имъ били голѣми. Хвърляли ги въ морето. Когато ги изтегляли, помагали по нѣколко души, защото били тежки, особено когато били пълни съ риба. Рибаритѣ изнасятъ много риба въ България и много риба сушатъ.

1) Хубавата комплексна разработка на г-нъ Ат. Чешмеджиевъ допълнихме съ данни, взети отъ Българската черноморска биологична станция и аквариума въ гр. Варна. На директора на станцията г-нъ профеторъ Д-ръ Г. В. Паспалевъ дължимъ да изкажемъ нашата благодарностъ, за дѣто ни услужи съ тѣхъ. Всѣки учителъ, който посети Варна, грѣшка ще направи, ако не посети и биологическата станция и аквариума.

— Така. Това което ни казаха вашите другари ще използваме за урока си. Нека сега и Петърчо да ни каже нещо.

— На Черно-море не се види края, г-нъ учителю. Навътре въ него има островчета, а въ някои по-големи морета имало големи острови. Азъ ходихъ съ родителитъ си на морски бани въ Месемврия. Около морето на брега има много градове. Черно море при Варна било много хубаво...

Така се изказаха няколко деца. Дадоха и различни картички съ изгледи отъ морето. Някои сж намърели и хубави описания на нашето море.

— Стига, деца, нека сега да си наредимъ урока. Извадете си картитъ и вземете въ ржка показалкитъ. Да дойде Иванка да показва на стенната карта, а Петко — на релефната...

— На коя страна на родното ни мѣсто е Черно-море? Да се обърнемъ къмъ него...

— Измѣрете, деца, колко е далечъ родното ви мѣсто отъ най-близкия брегъ на морето. Какъ ще отидете до тамъ? 2)

— Посочете, съ кои държави е заградено Черно-море!.. Ромъния, Русия, Турция и България.

— Вижте има ли каква връзка съ други морета? ... Какъ се съединява съ Мраморно, Бѣло-море, Срѣдиземно море? ...

— Измѣрете съ конца дължината и широчината на морето. ... Измѣрете и сега съ линейката и ги сравнете съ тѣзи на България.

2) Разстояния между Варна и българските пристанища и заливи: Камчия — 24 клм., Св. Атанасъ — 42 клм., Емине — 57 клм., Несебъръ (Месемврия) — 72 клм., Приморие (Анхнало) — 85 клм., Бургасъ — 104 клм., Созополъ — 89 клм., Царево (Василико) 122 клм.

— Сега измѣрете съ конца дължината на нашето край-брѣжие, заедно съ завоитѣ и се опитайте да изчислите по мѣрката, колко е дълго. . .

— Така, деца, то заема пространство 4 пжти по-голѣмо отъ България. . .

— Ами отъ кжде ли взема водата си морето?

— Да, кои голѣми рѣки се вливатъ въ него?

— Рѣката Дунавъ, Голѣма Камчия и много рѣки отъ Русия и Турция. . .

— Дали е дълбоко Черно-море.

— Да, деца, то е изучено отъ ученитѣ географи и сж установили, че въ срѣдата си е толкова дълбоко, че въ него ще могатъ да се закриватъ високи наши планини. Най-голѣмата му дълбочина е 2244 метра. ³⁾

— Край нашия брѣгъ е плитко, господинъ учителю, азъ съмъ влизалъ да се къпя. . .

— Я вижте, брѣга на сушата врѣзанъ ли е много въ морето. Кжде образува заливъ. Вижте, кои сж тѣ. . . Да си ги отбележимъ на тетрадитѣ, а Еленка на дѣската. . .

— Можете ли да познаете по картата, кжде нашиятъ брѣгъ е по-високъ и кжде е по-низъкъ? . . . Разгледайте и релефната карта. . .

— Черно-море е прочуто по буритѣ си. Особено сж силни севернитѣ вѣтрове. Когато задухатъ, морето силно се вълнува. Високитѣ, често до човѣшки ръстъ, вълни се тласкатъ и се разбиватъ въ брѣга. Тѣ го подравятъ, постепенно рушатъ и му създаватъ най-разнообразни форми. Така сж се образували *заливи, острови и полуострови*.

— Най-голѣми заливи сж Бургаския и Варненския. Варненскиятъ е по-малъкъ, но е по хубавъ.

— Ами я вижте, деца, близо до Бургаския заливъ какво има. . . Да това сж езера. Откъснати части отъ морето, заградени съ пѣськъ.

— Вижте, кои сж тѣзи блатъ. . . *Атанаскъйско, Мадренско и Анхиалското*. На последното водата е солена.

Нѣкои отъ тѣзи езера сж съединени чрезъ тѣсни канали съ морето, а водата имъ е сладко-солена.

Сега да си поговоримъ повече за ползата отъ нашето море. Ваши другари казаха нѣщо повече! Какво? . . .

— По морето ни се пжтува за други държави и за градоветѣ по нашия брѣгъ.

— Да, така, деца, нашето море ни дава много хубавъ удобенъ пжтъ, по който се съобщаваме съ цѣлия свѣтъ. Той

3) Повърхностъ и дълбочина на Черно-море (данни отъ биологическата станция въ Варна).

Най-голѣма дълбочина — 2244 м.

Повърхнина — 424,013 кв. клм.

Обемъ на водата — 49,603,632 куб. м.

е много по-евтинъ отъ тѣзи на сушата. Черно-море е вратата за износъ на нашитѣ богатства. Кои сж тѣ?

— Храни, тютюни, кожи, дървенъ материалъ и др. Изнасяме ги за чужбина.

— Друга полза отъ морето?

— Дава ни много богатства — главно соль и риба...

— Да, соль и риба. За солта ще говоримъ въ часъ по естествознание. Най-много у насъ лови *скупбрия*. Тази риба я ловятъ презъ октомврий и ноемврий. Тогава край нашия брѣгъ минаватъ цѣли ята. Тѣ отиватъ да презимуватъ въ Мраморно-море. Есеннитѣ скупбрии сж тлъсти и добре отхранени. Презъ априлъ и май се връщатъ отново край нашия брѣгъ — мършави и се наричатъ *чирози*. Тѣ отиватъ на северъ да търсятъ по-хубава храна. Най-хубави чирози се ловятъ на югъ отъ гр. *Созополъ*. Намѣрете го на картитѣ. Годишно се ловятъ повече отъ 10 милиона чирози и скупбрии. Други риби, но въ по-малко количество се ловятъ; *паламуди, кефали, калкани, лефери, главочи, сребърни риби, хамсии* и др.

— Защо отиватъ хората лѣтно време край морето?

— Защото морето е лѣковито. Хората се къпятъ въ водитѣ му и дишатъ морския въздухъ.

— Да, морето е лѣковито. Морската вода, и пѣськътъ се използватъ за лѣкуване.

— Земитѣ край морето иматъ по-топълъ климатъ. Мекиятъ климатъ създава по-разнообразна растителностъ. Тамъ вирѣятъ смокини, нарове и много хубави лозя и храни

— Ами знаете ли нѣщо за населението на приморието?...

— Тамъ живѣятъ много българи и малко турци и гагаузи. Гагаузитѣ сж християни, ала говорятъ турски. Има малко евреи, гърци и арменци въ голѣмитѣ градове.

— Да поговоримъ сега за селищата край Черно-море. Разгледайте картитѣ.

— Най-голѣмъ градъ на черноморския брѣхъ е *Варна*. Разположенъ е при едноименъ заливъ. Намѣрете го всички на картитѣ.

— Варна е трети по-голѣмина градъ въ България. Има 70,000 жители,

— Съ какво ли се занимаватъ жителитѣ? Разгледайте и културната карта.

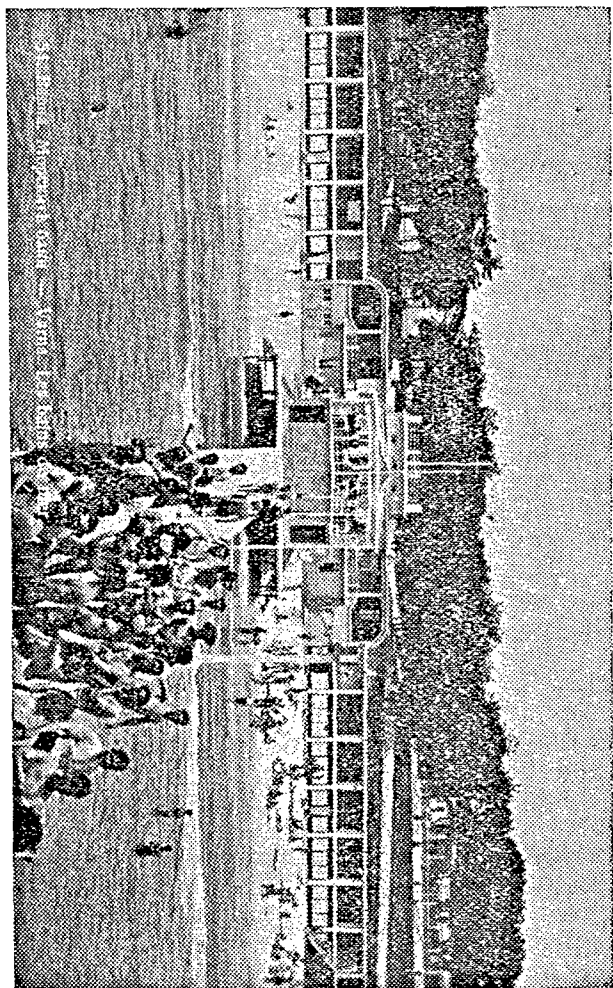
— Той е първо пристанище въ Северна България. Съединенъ е съ желѣзници. Съ кои градове?

— Съ Русе, София и съ Добричъ за Ромъния.

— Въ Варна има търговска академия, морско машинно училище, гимназии — мъжка и девическа, институтъ за глухонѣми. Има хубави улици и разкошна морска градина. До нея сж морскитѣ бани. Ще ги разгледаме на стериоскопа. Лѣте се посещаватъ отъ много чужденци. Пристанището се посе-

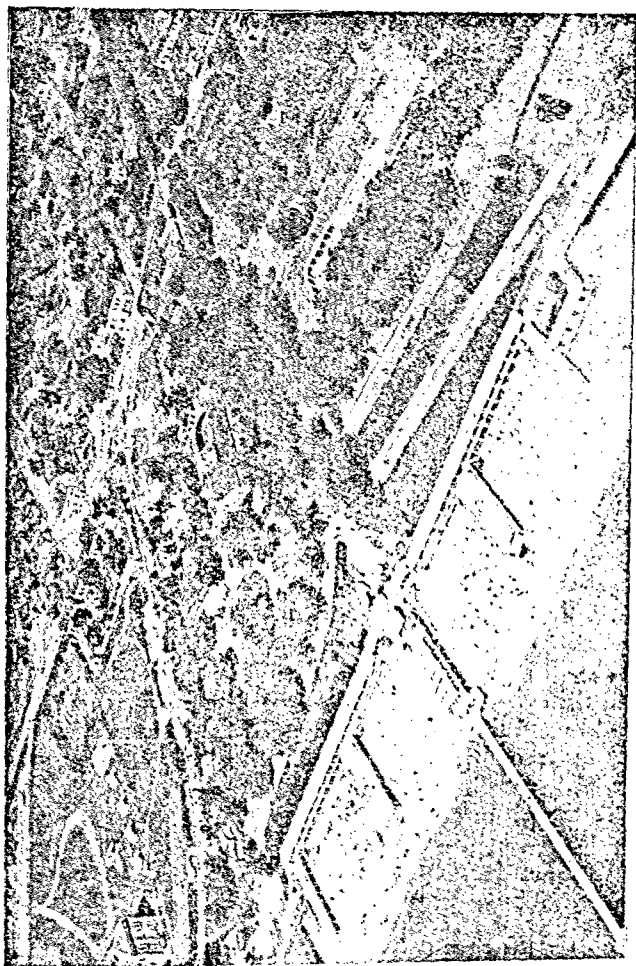
щава отъ много параходи. Въ града има много фабрики — за прежда, платове, вѣжа, брашно и др.

Морскитѣ бани въ Варна.

- Ами знаете ли близко до Варна какво има ?
- Тамъ е лѣтния дворецъ на нашия царь — *Евксиноградъ*. Разположенъ е на много хубаво мѣсто. Ето ви една снимка.
- Другъ градъ по чернорския брѣгъ ?
- *Бургасъ*. И този градъ има хубаво пристанище и въ него се спиратъ повече параходи. Центъръ е на Бургаската област. Жителитѣ му се занимаватъ съ търговия. Близко до

града има солиници. Има фабрики за макарони, сапунъ, моливи и резервуаръ за петролъ,

Варненскиѣ бани, фотографирани отъ аеропланъ.

- Вижте, близу до Бургасъ кой градъ е.
- *Месемврия*, а новото му име е *Несебъръ*.
- Азъ съмъ ходилъ тамъ, господинъ учителю, познавамъ добре този градъ. Казватъ, че той е най-стариятъ български градъ. Има стари църкви и др. старини. Въ този градъ ходятъ лѣтовници. Ето азъ имамъ изгледи отъ Месемврия.
- Деца, вчера ходихме въ кооперацията. Видѣхмн много стоки. Спомвате ли си за онова, което видѣхме въ многото влажни човали?

— Да, да, соль анхиалска соль. . .

— Защо се нарича анхиалска ?

— Защото тази соль се произвежда въ *Анхиало*. Това е едно малко градче. Новото му име е *Поморие*. Намѣрете го всички на картитѣ. Анхиалци сж прочути солари. Иматъ и много хубави лозя. . .

— Ами я вижте по-долу отъ Бургасъ, кое градче е отбелязано ? . . .

— *Созополъ*. Той е първиятъ рибарски градъ на България. Презъ рибарския сезонъ цѣлиятъ градъ е обкиченъ съ върви отъ чирози. На близко до него е островътъ Св. Кирилъ съ рибарско училище.

— По-надолу сж две малки градчета — *Василико* (Царево) и *Ахтополъ*. И тѣ сж рибарски селища.

* * *

Ще се употреби диалогичната учебна форма, като ще има приложение и разказътъ. Новото ще се гради на почвата на широка самодейностъ, като се предоставя на ученика самъ да се добере до заключенията въз основа на картитѣ — стенна, политическа и културна, релефна, малкитѣ ръчни карти, картинитѣ, изгледитѣ и картата, която ще се чертае отъ учителя и децата.

Срокътъ ще се развива цѣлостно и ще представлява при разработката едно задълбочено и всестранно изяснение на обекта отъ всички страни. Ако методическата единица е голѣма за децата, може да се раздѣли на два урока. Скицата ще се напише при частичното схващане.

Още при преработката ще се използватъ снимкитѣ, стереоскопа и т. н. За обобщението ще се остави цѣлостно разказване по скицата и ще се упражнятъ децата въ изработка на релефъ отъ пластелинъ, четене описания за Черно-море и т. н. Хубави сж за целта книгитѣ на „*Малката геогр. библиотека*“ и „*Живописни кжтове изъ нашата родина*“ отъ Д. Койчевъ, издание на Ст. Атанасовъ — София. За обобщение ще се предвиди не повече отъ 10 минути.

Ч е т е н е.

Четиво „При рибаритѣ“.

(Читанка Ел. Пелинъ и Ранъ Босилекъ),

Миналия часъ по отечествознание говорихме за Черно-море и ви поръчахъ нѣщо да направите. . .

— Да си напишемъ по едно описание на Черно-море и да разгледаме четивото : „*При рибаритѣ*“.

— Виждамъ, че всички сте разгледали четивото. Кой желае да разкаже съдържанието му ? . . .

— Достатъчно. Сега да го прочетемъ и да го разгледаме.

Четивото се прочита отъ 2—3 деца цѣлостно и се обяс-

няватъ непознатитѣ думи: ладия, черупка, буренаци, зѣвѣтъ, проповѣдь, мачта, сумракъ, притихнало и др. Думитѣ се обявяватъ въ връзка съ живата речъ отъ децата, които ги знаятъ и всички ги записватъ въ специална тетрадка за нови думи.

Запознаватъ се съ автора *Петко Тодоровъ*. Показва се поререта му и се окочва въ стаята при другитѣ български писатели.

Подъ ръководството на учителя децата анализиратъ четивото. Създава се подходяще настроенин. Използуватъ се образователнитѣ ценности. Децата трѣбва да разбератъ строежа на четивото, главната идея и централнитѣ действующи личности — Исусъ Христосъ и рибаритѣ, характера на сжитѣ. Децата трѣбва да се вдълбочатъ, да преживѣятъ съдържанието, като се изтъкнатъ картинитѣ въ сжито. Изтъква се етичното и се подчертаватъ пословицитѣ: *Добри дума — златенъ ключъ. Съ правда на край свѣтъ, съ неправда — до никжде*. Сжитѣ пословици, написани на картони, се окачватъ на стената. Подкрепятъ се съ примѣри изъ живота.

При затворени читанки се прочита прочувствено четивото отъ учителя и после при отворени читанки. Следъ това се пристѣпва къмъ техниката на четенето. Децата прочитатъ тихо четивото. Следъ това започва и гласното четене, като се обръща вниманието на отдѣлнитѣ изрази. Чете се цѣлостно или по части. Поправкитѣ се извършватъ отъ децата и винаги следъ свършването на четеца, като си изправя грѣшката.

Домашна работа. Да разучатъ добре четивото и да си нарисуватъ въ специалнитѣ тетрадки по една картинка отъ сжито съ съответния надписъ.

Писане.

Полудиктовка на статията „Черно-море“.

Правописъ на сжщствителнитѣ собствени имена.

— Учихме за Черно-море. Кой желае да ни разкаже нѣщо за него. Още единъ да го разкаже съ по-къси изречения.

— Децата, азъ съмъ написалъ на дъската подобно на разказаното отъ васъ. Прочетете ги всички тихо. . .

Черно-море.

Черно-море е източна граница на България. То е 4 пжти по-големо отъ нея. Въ срѣдата е дълбоко до 2244 метра. По Черно-море се сношаваеме съ цѣлия свѣтъ. Най-хубавитѣ ни пристанища сж Варна и Бургасъ. Морето ни дава много риба и соль. Край него лѣтуватъ много лѣтовници. Хубави градчета сж *Пъиморие* и *Несебъръ*. Близко до рибарското градче Созополъ е островчето Св. Кирилъ.

Прочита се гласно отъ 2—3 деца и хорово отъ всички. Чете се по едно изречение и се фиксира вниманието на де-

цата върху думитѣ съ главни букви. Главнитѣ букви сж написани съ цвѣтенъ тебеширъ. Бесѣдата обхваща техниката на писането и строежа на думитѣ и изреченията.

Пишатъ всѣко изречение наизустъ следъ единично и хорово прочитане. Прави се поправка, безъ да се гледа текста. Погрѣшнитѣ думи се подчертаватъ и се написватъ вѣрно въ специални тетрадки за поправки.

Сжщата статия се написва въ кжщи още въднажъ на домашни тетрадки наизустъ, като нарисуватъ по една иллюстрация на морски пейзажъ.

Смѣтане.

Решаване задачи съ събиране и изваждане.

Задачитѣ се решаватъ напълно самостоятелно и се съставятъ отъ децата. Изхожда се изъ една областъ, върху която предварително се води бесѣда съ децата, напр. изъ живота на рибаритѣ, параходнитѣ агенции, товарнитѣ параходи, солницитѣ и т. н.

Примѣри за типови задачи:

1. Въ единъ параходъ натоварили 5600 кгр. ръжъ, 3700 кгр. пшеница и 8700 кгр. царевица. Отъ друго пристанище натоварили 10000 кгр. стоки и свалили 3500 кгр. . .

2. Рибари наловили първия день 7000 броя скомбрии, втория день — 15000, третия день — 8000, а четвъртия 7300 по-малко отъ втория. . . Изпратили въ вътрешността 12000. . .

3. Границата ни по Дунава е 397·3 клм., а по брѣга на Черно-море е 311·2 клм. . .

Най-напредъ ще зададе задача учителътъ. Ще се повтори, анализира свободно отъ децата и ще се реши напълно самостоятелно отъ сжитѣ. Поправката, ако е необходима, ще стане отъ ученицитѣ на дѣската.

Следъ това ще се решатъ и други задачи, намислени отъ децата. Едно дете докладва задачата, другаритѣ му написватъ условието ѝ на тетрадкитѣ си и на дѣската и я решаватъ. Единъ ученикъ докладва решението и се извършва обща поправка.

Естествознание.

Морска и каменна соль.

Учебни помагала: морска и каменна соль, картина — изгледъ на солница и описание на солница.

— Децата, говорихме си за нашето море. Видѣхме, че има голема полза отъ него. Каква?

— Служи за врата на България. Изнасяме и внасяме стоки и пътуваме по него.

— Дава ни много риба и соль.

— Днесъ ще поговоримъ повече за солта. Казахъ ви да си донесете по малко ситна и едра соль и каменна соль.